

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ,
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠ/ΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Β' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

Τόμος 1ος

Συγγραφείς:

**Στέλιος Βιρβιδάκης, Καθηγητής
Πανεπιστημίου Αθηνών
Βασίλης Καρασμάνης, Καθηγητής
Ε.Μ.Π.**

**Χαρινέλα Τουρνά, Δρ. Φιλ.,
Καθηγήτρια Δ/θμιας Εκπαίδευσης**

Επιτροπή κρίσης:

**Βάσω Κιντή, Επίκουρη Καθηγήτρια
Πανεπιστημίου Αθηνών
Ζωή Αντωνοπούλου, Σχολική
Σύμβουλος**

**Χριστίνα Σακελλίου, Καθηγήτρια
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης**

Υπεύθυνη για το Π.Ι.:

Χριστίνα Βέικου, Σύμβουλος Π.Ι.

Συνεργάτις:

**Δέσποινα Μωραΐτου, Δρ. Φιλ.,
Φιλολόγος αποσπασμένη στο Π.Ι.**

Γλωσσική επιμέλεια:

Μαιρίτα Κλειδωνάρη

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
& ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Στέλιος Βιρβιδάκης
Βασίλης Καρασμάνης
Χαρινέλα Τουρνά

ΑΡΧΕΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Β΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

Τόμος 1ος

**Εξώφυλλο:
Ρενέ Μαγκρίτ,
Η ανθρώπινη κατάσταση, 1935.
Η πραγματικότητα και η
αναπαραγωγή της αναμειγνύονται.
Η θάλασσα και η αμμουδιά
συνεχίζονται στο καβαλέτο, σχεδόν
χωρίς διαχωριστική γραμμή.**

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

**Ομάδα Εργασίας Υπουργείου
Παιδείας, δια Βίου Μάθησης
και Θρησκευμάτων**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:

ΞΕΚΙΝΩΝΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΡΙΑ

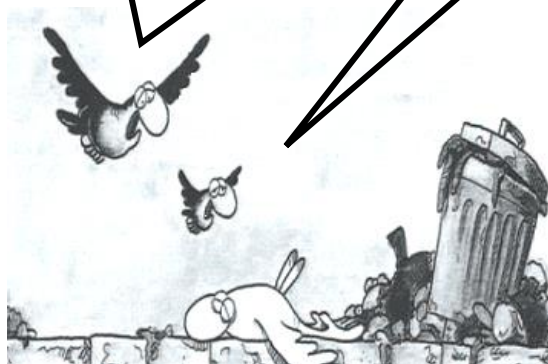
Τι είναι φιλοσοφία;

Μερικές φορές, όταν δεν είμαστε απορροφημένοι από τις καθημερινές μας ασχολίες και βρίσκουμε λίγο χρόνο να παρατηρήσουμε ήρεμα τα πράγματα γύρω μας και μέσα μας και να στοχαστούμε πάνω στη σημασία τους, συνειδητοποιούμε ότι θα 'πρεπε να μας απασχολήσει σοβαρά το ίδιο το γεγονός ότι υπάρχουμε και βρισκόμαστε μέσα στον κόσμο. Σε μια τέτοια περίπτωση αυτά που συνήθως θεωρούμε αυτονόητα, σχετικά με τον εαυτό μας, τους άλλους ανθρώπους και τα πράγματα, το ότι γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε, το ότι ο ήλιος ανατέλλει και δύει κάθε μέρα, το ότι οι λέξεις έχουν κάποιο νόημα,

ξαφνικά μας προκαλούν έκπληξη και θαυμασμό (απορία). Αυτός ο θαυμασμός δείχνει πως έχουμε υιοθετήσει μια φιλοσοφική στάση. Τότε μας γεννιούνται παράξενα ερωτήματα, που θυμίζουν αυτά που κάποτε διατυπώνουν τα παιδιά: Ποιος είμαι στ' αλήθεια; Από πού έρχομαι και πού πηγαίνω; Γιατί υπάρχει ο κόσμος; Ποιος τον δημιούργησε; Τι είναι ο χώρος και τι ο χρόνος; Τι γίνεται όταν πεθαίνουν οι άνθρωποι; Τι είναι το καλό και τι το κακό; Είμαστε ελεύθεροι όταν προβαίνουμε σε συγκεκριμένες πράξεις ή μας καθορίζουν βαθύτερες δυνάμεις που δεν μπορούμε να ελέγξουμε; Τι κάνει τα ωραία πράγματα ωραία;

**Ω ΘΕΕ ΜΟΥ!...
ΕΙΝΑΙ
ΠΕΘΑΜΕΝΟ!**

**ΜΠΑΜΠΑ,
ΤΙ ΕΠΑΘΕ
ΑΥΤΟ ΤΟ
ΠΟΥΛΙ;**

**ΝΑ, ΑΥΤΗ ΕΙΝΑΙ Η ΜΟΙΡΑ ΟΛΩΝ
ΜΑΣ! ΑΓΩΝΙΖΟΜΑΣΤΕ ΚΑΙ ΤΑ-
ΛΑΙΠΩΡΟΥΜΑΣΤΕ ΜΙΑ ΖΩΗ, ΓΙΑ
ΝΑ ΚΑΤΑΛΗΞΟΥΜΕ ΕΝΑ ΠΡΩΙ
ΠΕΤΑΜΕΝΟΙ ΣΤΑ ΣΚΟΥΠΙΔΙΑ!...**

ΤΙ ΝΟΗΜΑ ΕΧΕΙ ΛΟΙΠΟΝ
ΝΑ ΖΟΥΜΕ; ΓΙΑΤΙ ΝΑ
ΓΕΝΝΙΟΜΑΣΤΕ; ΓΙΑΤΙ
ΝΑ ΥΠΑΡΧΟΥΜΕ; ΓΙΑΤΙ;

ΔΕΝ ΤΟ ΞΕΡΕΙ...
ΡΩΤΗΣΕ ΤΟΝ ΚΑΤΙ
ΠΙΟ ΕΥΚΟΛΟ.

Γελοιογραφία Αρκάς,
Χαμηλές πτήσεις, εκδ. γράμματα

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

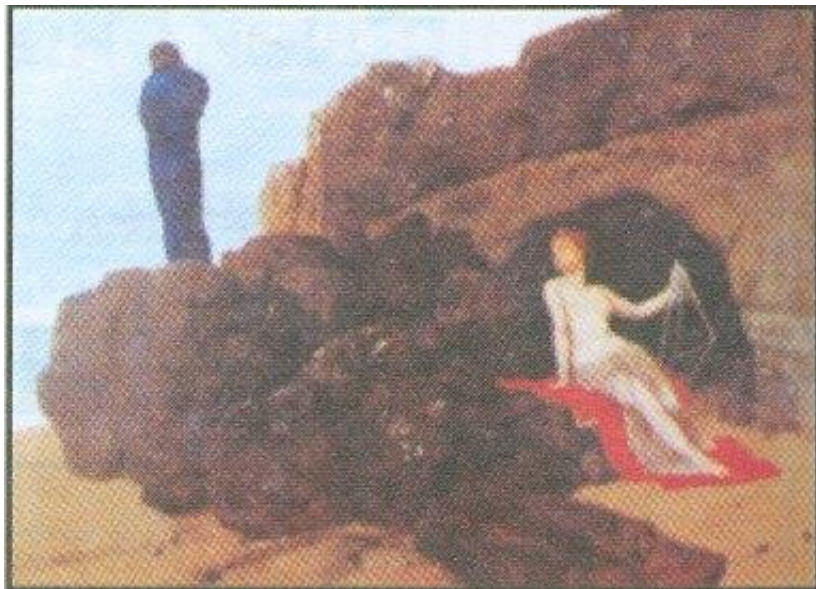
**«Όταν το παιδί ήταν παιδί, ρωτούσε:
Γιατί εγώ να είμαι εγώ και όχι εσύ;
Πότε άρχισε ο χρόνος και πού τελειώ-
νει ο χώρος; Μήπως η ζωή μας πάνω
στη Γη δεν είναι τίποτα περισσότερο
από ένα όνειρο; Μήπως αυτά που
βλέπω, ακούω και μυρίζω είναι ένας
φανταστικός κόσμος; Υπάρχει πράγ-
ματι το κακό, υπάρχουν άνθρωποι
πραγματικά κακοί; Πώς γίνεται εγώ,
αυτός που είμαι τώρα, να μην υπήρ-
χα πριν και μια μέρα να μην είμαι πια
αυτός που είμαι τώρα;...»**

(Βιμ Βέντερς, Τα φτερά του έρωτα)

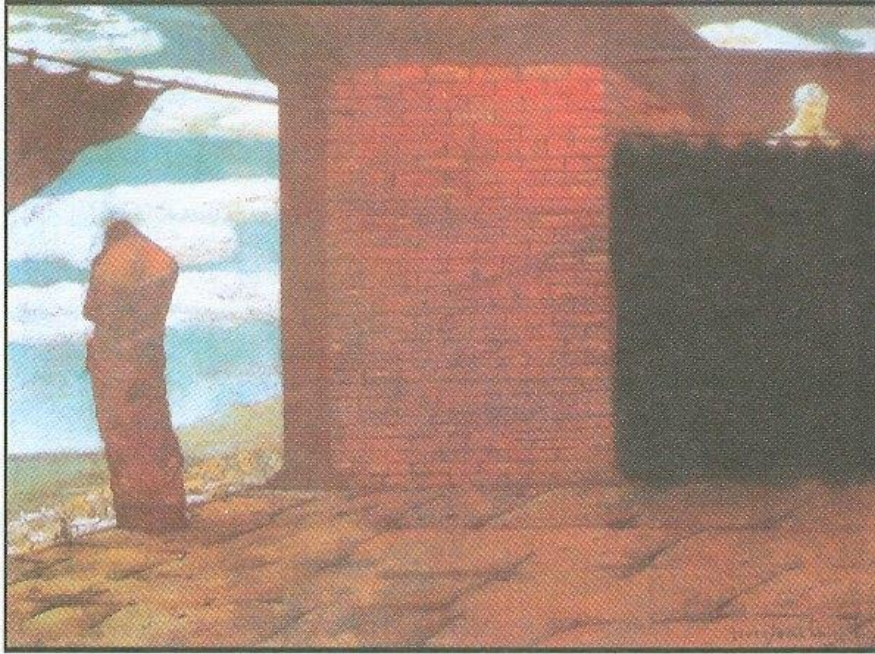
**Ξεκινάμε με μια διανοητική δυσφορία
σαν του παιδιού που ρωτάει: «Γιατί;»
Το ερώτημα του παιδιού δεν είναι σαν
εκείνο του ώριμου ανθρώπου· είναι**

μια έκφραση απορίας και όχι αίτημα για παροχή ακριβών πληροφοριών. Έτσι και οι φιλόσοφοι ρωτούν: «Γιατί;» και «Τι;», χωρίς να ξέρουν τι ακριβώς είναι αυτό που ρωτούν. Εκφράζουν ένα αίσθημα διανοητικής δυσφορίας... Τα φιλοσοφικά προβλήματα έχουν τη μορφή: «Τα ἔχω χαμένα»

(Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν, Αφορισμοί και εξομολογήσεις)

Άρνολντ Μπαϊκλιν, Οδυσσέας και Καλυψώ, 1882, Βασιλεία, Μουσείο Καλών Τεχνών

Τζιόρτζιο ντε Κίρικο, Το αίνιγμα του χρησμού, 1910, Ιδιωτική Συλλογή.

Η μορφή που έχει στραμμένη την πλάτη της στον θεατή και βρίσκεται σε περισυλλογή –αποτελεί πιστή αντιγραφή από το έργο του Μπαϊκλιν Οδυσσέας και Καλυψώ– αντιπροσωπεύει τον καλλιτέχνη-φιλόσοφο, που στέκεται σκεπτικός μπροστά στα μυστήρια του κόσμου. Δεξιά, ο μάντης πίσω από το παραπέτασμα παραπέμπει στην αινιγματική, κρυφή όψη της ύπαρξης.

Στην αρχή νομίζουμε ότι τα ερωτήματα που μας αναγκάζουν να ξεκινήσουμε μια φιλοσοφική συζήτηση είναι δύσκολα αλλά συνηθισμένα, σαν εκείνα που αντιμετωπίζει η επιστήμη. Όταν όμως προσπαθήσουμε να τα απαντήσουμε, συνειδητοποιούμε την ιδιαιτερότητά τους. Δεν ξέρουμε από πού να ξεκινήσουμε την ανάλυσή τους και ποια μέθοδο πρέπει να χρησιμοποιήσουμε, για να βρούμε την απάντηση στο πρόβλημα που διατυπώνουν. Μάλιστα, για να δώσουμε κάποια ικανοποιητική απάντηση σε πολλά από αυτά τα ερωτήματα, φαίνεται πως θα χρειαζόταν να κοιτάξουμε νοερά τους εαυτούς μας και τον κόσμο «απέξω», κάτι μάλλον ακατόρθωτο. Ωστόσο, τα φιλοσοφικά ερωτήματα και τα προβλήματα που αυτά θέτουν φαίνεται να ασκούν πάνω μας μια πα-

ράξενη γοητεία, να μας προξενούν δέος και αμηχανία ή μπορεί και να μας εκνευρίζουν όταν οδηγούμαστε σε αδιέξοδο. Η γενικότητα, αλλά και ο παράδοξος χαρακτήρας τους μας κάνουν να νιώθουμε ότι θα υποστούμε ένα είδος «νοητικής κράμπας», εάν ασχοληθούμε μαζί τους.

Πολλές φορές βιαζόμαστε να εγκαταλείψουμε την προσπάθειά μας και μάλιστα τη χαρακτηρίζουμε μάταιη ή και τελείως ανόητη. Αν όμως επιμείνουμε, θα διαπιστώσουμε ότι η ενασχόληση με αυτά τα ερωτήματα μας βοηθά να διερευνήσουμε τα όρια της ανθρώπινης σκέψης, δηλαδή να καταλάβουμε μέχρι πού μπορούν να φτάσουν τα λογικά και τα εννοιολογικά μας εργαλεία. Γι' αυτό και μπορούμε να αποκαλέσουμε τα ερωτήματα αυτού του είδους οριακά, θεμελιώδη ή έσχατα.

Ακόμη και αν δε βρούμε τις απαντήσεις, που μπορεί να ξεπερνούν τις γνωστικές μας δυνατότητες, αξίζει να δοκιμάσουμε, ακριβώς επειδή τα ερωτήματα είναι οριακά. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η αναζήτηση των απαντήσεων θα μας συναρπάσει και θα διευρύνει τον πνευματικό μας ορίζοντα. Ακόμη και αν δεν καταλήξει σε σταθερό αποτέλεσμα, η πορεία που θα ακολουθήσουμε θα διευρύνει τους ορίζοντές μας, θα ανοίξει νέες προοπτικές στη γνώση και στην πράξη και θα οξύνει την κριτική μας ικανότητα. Δε θα ήταν λάθος να πούμε ότι η φιλοσοφία είναι σκέψη πάνω στην ίδια τη σκέψη και τις δυνατότητες της. Ο όρος φιλοσοφία αναφέρεται κυρίως σ' αυτή τη δραστηριότητα, αλλά πολλοί τον χρησιμοποιούν για να δηλώσουν και τα προϊόντα της,

δηλαδή τις θεωρίες στις οποίες καταλήγουν οι φιλόσοφοι (π.χ. η φιλοσοφία του Αριστοτέλη, του Σπινόζα, του Καντ κτλ.). Πάντως πρέπει να τονιστεί ο δυναμικός και «ανοικτός» χαρακτήρας του «φιλοσοφείν».

Όπως έχει παρατηρήσει ο Καντ, είναι σωστότερο να λέμε ότι πρέπει να μαθαίνουμε το «πώς να φιλοσοφούμε» και όχι να μαθαίνουμε ένα έτοιμο «σώμα» φιλοσοφικών αντιλήψεων και θεωριών.

Ωστόσο, ίσως να μας φανεί στην αρχή αρκετά δύσκολο να κατανοήσουμε την ιδιαίτερη αυτή μορφή σκέψης πάνω στην ίδια τη σκέψη, που μας παρουσιάζεται με διαφορετικές μορφές. Είναι γεγονός ότι τον αιώνα που πέρασε –και ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες– έχει γίνει κατάχρηση της λέξης «φιλοσοφία» στην καθημερινή γλώσσα. Αυτό

οφείλεται ως ένα σημείο στην ευρύτητα της εφαρμογής της έννοιας την οποία δηλώνει η λέξη, που μας οδηγεί σε πολύ περισσότερες από μία «φιλοσοφίες»: στη φιλοσοφία της φύσης, στη φιλοσοφία του ανθρώπου, της κοινωνίας, της ιστορίας, καθώς και σε πολλές άλλες, περισσότερο εξειδικευμένες φιλοσοφίες, όπως είναι, για παράδειγμα, η φιλοσοφία των μαθηματικών, η ηθική φιλοσοφία, η φιλοσοφία του δικαίου, η φιλοσοφία της τέχνης, αλλά και της βιολογίας, της οικονομίας, πρόσφατα ακόμη και της επικοινωνίας.

Προφανής συνέπεια της ευρύτητας αυτής εφαρμογής του όρου «φιλοσοφία» υπήρξε η σύγχυση που επικράτησε στον κοινό νοου για το αντικείμενό της, σύγχυση η οποία με τη σειρά της οδήγησε σε μια

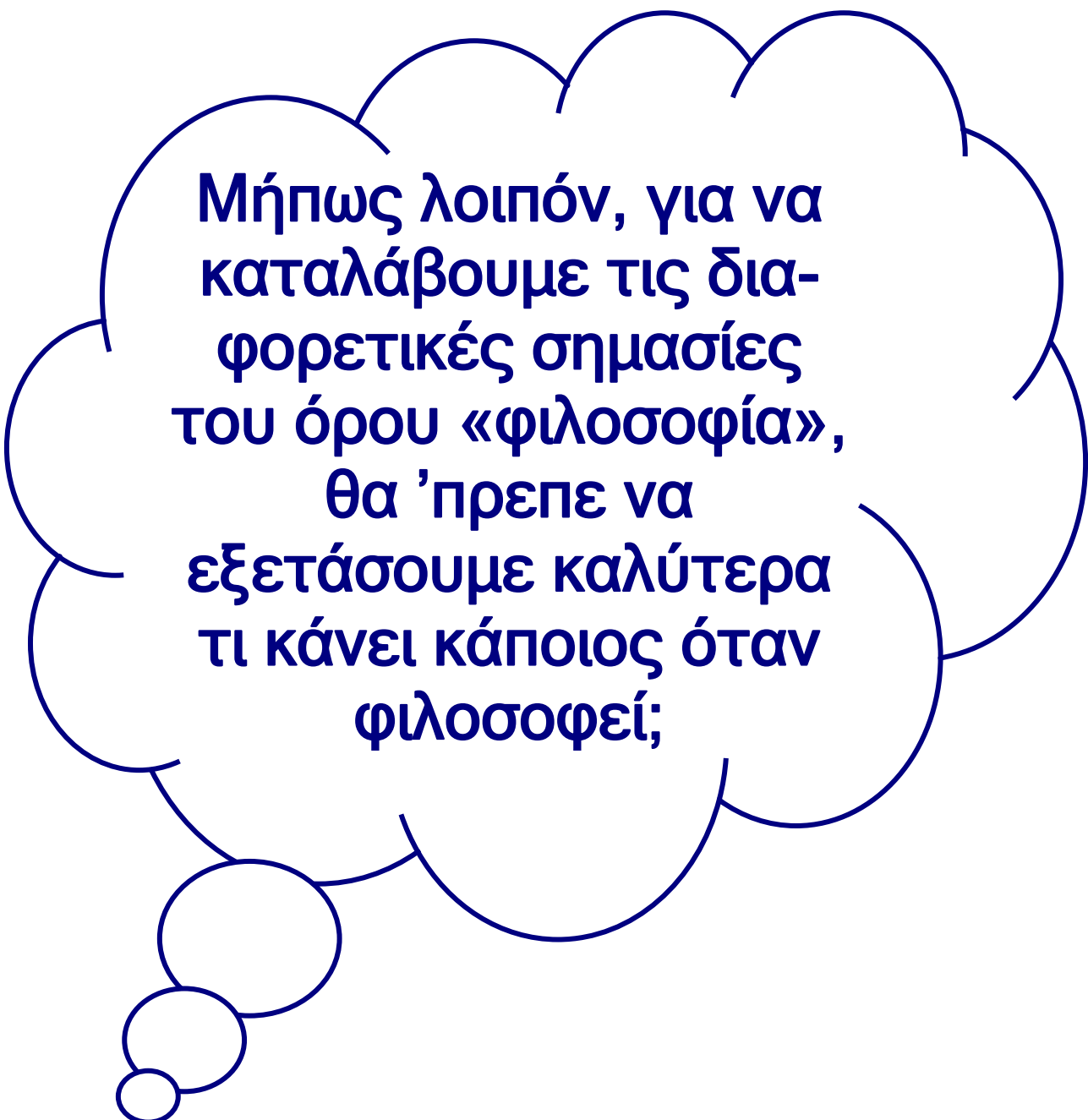
αίσθηση «δικαιώματος ελεύθερης χρήσης» του όρου. Αντί, για παράδειγμα, να παροτρύνουμε κάποιον να «σκεφτεί με ψυχραιμία και υπομονή» λέγοντας ακριβώς αυτές τις λέξεις, συνήθως λέμε «φιλοσόφησέ το» ή, σε άλλη περίπτωση, αντί να πει ο διευθυντής της επιχείρησης στους υπαλλήλους του «προς το παρόν δεν είμαστε σε θέση να κάνουμε αυξήσεις», προτιμά να πει «η φιλοσοφία μας είναι να διασφαλί-

Ο «Στοχαστής» του Ροντέν

σουμε πρώτα την ανταγωνιστικό-τητα της εταιρείας μας»· σ' αυτόν τον «πληθωρισμό» σημασιών της λέξης «φιλοσοφία» έχουν φυσικά μερίδιο και οι διαφημίσεις, όπου δε θα μας εξέπληττε πλέον, αν ακούγαμε για τη «φιλοσοφία» κάποιας ηλεκτρικής σκούπας!

Φυσικά, ο μεγάλος όγκος των αναφορών στον όρο «φιλοσοφία» συνδέεται με λιγότερο ακραίες καταχρήσεις. Για παράδειγμα, όταν επιθυμούμε να πραγματοποιήσουμε μια δύσκολη αλλαγή στη ζωή μας, λέμε συχνά ότι «πρέπει να αλλάξουμε φιλοσοφία», αντί για το ακριβέστερο «πρέπει να αλλάξουμε τρόπο σκέψης», το οποίο πρακτικά σημαίνει ότι πρέπει να εντοπίσουμε το πρόβλημα σε ορισμένες σκέψεις, συνήθειες ή και κανόνες της καθημερινής μας ζωής.

**Μήπως λοιπόν, για να
καταλάβουμε τις δια-
φορετικές σημασίες
του όρου «φιλοσοφία»,
θα 'πρεπε να
εξετάσουμε καλύτερα
τι κάνει κάποιος όταν
φιλοσοφεί;**

**Είναι λοιπόν κάθε σκέψη, συνή-
θεια ή κανόνας μια «φιλοσοφία»;
Όχι βέβαια, όπως δεν είναι θεωρία
της φυσικής και κάθε απλή παρατή-
ρηση ενός φυσικού φαινομένου.**

Χόπερ, Μοναξιά, 1944, Ιδιωτική Συλλογή. Πού οδηγούν οι δρόμοι του Χόπερ; Φαίνεται ότι δεν οδηγούν σε κάποιο συγκεκριμένο τόπο αλλά μάλλον στον ορίζοντα, σ' έναν τόπο άγνωστο που σ' αυτόν τον πίνακα παρατηρείται από το ύψος της επιφάνειας του δρόμου

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Από θαυμασμό και απορία οι άνθρωποι και τώρα και παλιά άρχισαν να φιλοσοφούν πρωταρχικά. Θαύμαζαν τα παράδοξα φαινόμενα που παρουσιάζονταν μπροστά τους, έπειτα σιγά σιγά και προοδευτικά απορούσαν και για τα πιο μεγάλα, παραδείγματος χάριν για τις μεταβολές της σελήνης, για τα φαινόμενα του ήλιου και των άστρων και για τη γένεση των πάντων. Όποιος όμως θαυμάζει και απορεί, έχει την ιδέα πως βρίσκεται σε άγνοια (γι' αυτό και όποιος αγαπά τον μύθο είναι από μια άποψη και φιλόσοφος, γιατί ο μύθος περιλαμβάνει θαυμαστά συμβάντα). Ωστε, μιας και φιλοσόφησαν προσπαθώντας να ξεφύγουν από την άγνοια, είναι φανερό πως φιλοσόφησαν για να μπορούν να κατανοήσουν θεω-

ρητικά τη μορφή των πραγμάτων και όχι για κάποια πρακτική χρήση».

(Αριστοτέλης, Μετά τα Φυσικά, Α 2, 982b12)

2. «ΜΕΝΩΝ: Σωκράτη, είχα ακούσει, προτού σε γνωρίσω, πως το μόνο που κάνεις είναι να βρίσκεσαι σε αμηχανία και να φέρνεις σε αμηχανία και τους άλλους και αυτό που νιώθω τώρα είναι πως με τα μάγια και τα φίλτρα σου με έχεις παραλύσει, έτσι που να βρίσκομαι κι εγώ σε τέλεια αμηχανία. Για να πω και ένα αστείο, μου φαίνεται πως είσαι ακριβώς σαν το σελάχι της θάλασσας, που ηλεκτρίζει όποιον το πλησιάζει και το αγγίζει, και μου έχεις κάνει κάτι τέτοιο αυτή τη στιγμή, γιατί το μυαλό μου και το στόμα μου είναι ναρκωμένα και δεν μπορώ να σου απαντήσω».

(Πλάτων, Μένων, 80a)

3. «Σήμερα υπάρχει τρομακτικά πολλή φιλοσοφία σε μικρές φέτες, έτσι ώστε πια μόνο στα μαγαζιά μπορεί να αγοράσει κανείς κάτι χωρίς κοσμοαντίληψη, ενώ από την άλλη μεριά επικρατεί δεδηλωμένη καχυποψία απέναντι στα μεγάλα κομμάτια φιλοσοφίας [...] σήμερα μόνο οι εγκληματίες τολμούν να βλάψουν άλλους ανθρώπους χωρίς να επικαλεστούν τη φιλοσοφία».

(Ρόμπερτ Μούζιλ, Ο άνθρωπος χωρίς ιδιότητες, (μτφρ. Τ. Σιέτη, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992, τόμ. Ι, σ. 297)

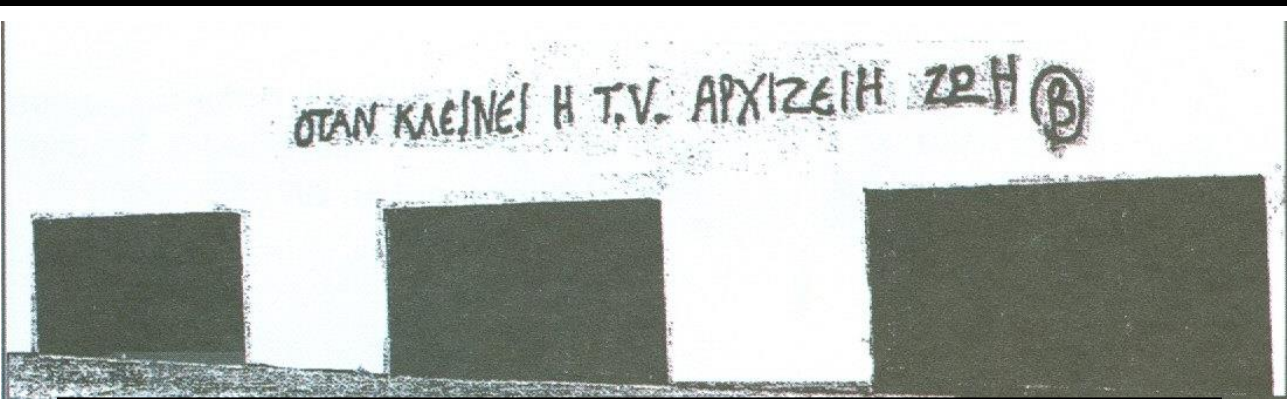
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αναζητήστε στον κινηματογράφο και στη λογοτεχνία γενικά και θεμελιώδη ζητήματα/ερωτήματα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφορμές για φιλοσοφικό προβληματισμό (π.χ. Ο θάνατος του Ιβάν Ιλίτς, νουβέλα του Λέοντος Τολστόι, 2001, Οδύσσεια του διαστήματος, ταινία του Στάνλεϋ Κιούμπρικ). Να κάνετε το ίδιο και με κάποια συνθήματα σε τοίχους ή γελοιογραφίες (π.χ. «Αυτοπραγμάτωση!», «Έγχρωμη TV, ασπρόμαυρη ζωή», «Πώς διαχειρίστηκες τη μιζέρια σου σήμερα;»). Να αιτιολογήσετε την άποψή σας εξετάζοντας σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο προάγεται η φιλοσοφική συζήτηση από τέτοιου είδους δημιουργικές εκφράσεις.

2. «Εκείνοι που μελετούν φιλοσοφία, σπουδάζουν ή καταγίνονται με φιλοσοφική έρευνα είναι σε θέση να αναπτύξουν μερικές πολύ χρήσιμες ικανότητες: να λύνουν προβλήματα, να οργανώνουν λογικά τις σκέψεις τους, να διατυπώνουν έγκυρα και, καμιά φορά, ακαταμάχητα επιχειρήματα, να επικοινωνούν με τους άλλους με λόγο συγκροτημένο, εύλογο, τεκμηριωμένο, να αναλύουν κριτικά και να ξεδιαλύνουν τις βασικές ιδέες που είναι τρέχουσες στην καθημερινή ζωή, να αξιολογούν με τρόπο κριτικό την πορεία της συλλογικής ανθρώπινης ζωής και να συμβάλλουν στη διαδικασία αλλαγής της».

Να εντοπίσετε στο απόσπασμα τις ωφέλειες οι οποίες, κατά τον συγγραφέα, προκύπτουν από την ενασχόληση με τη φιλοσοφία και να

διατυπώσετε τις δικές σας σκέψεις με αφορμή την παραπάνω άποψη του Θεόφιλου Βέικου (Εισαγωγή στις φιλοσοφικές σπουδές, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1988, σ. 222).

ΟΤΑΝ ΚΛΕΙΝΕΙ Η Τ.Υ. ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΖΩΗ (B)

**ΟΤΑΝ ΚΛΕΙΝΕΙ Η Τ.Υ. ΑΡΧΙΖΕΙ
Η ΖΩΗ**

Αναγραφή συνθήματος σε γέφυρα επί της Λεωφ. Κηφισού, Αθήνα. Μέσο το σπρέι ή ο μαρκαδόρος για να εκφραστεί ένα κοινωνικό ή συχνά και πολιτικό μήνυμα. Η αναγραφή συνθημάτων στον ελλαδικό χώρο, ιδίως στα αστικά κέντρα έχει μεγάλη παράδοση.

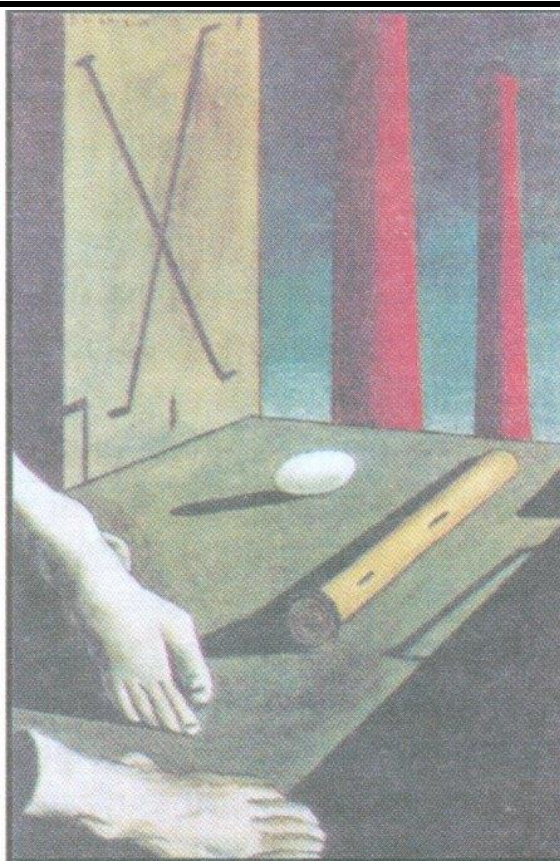
HASTA NA PANE Stencil σε αθηναϊκό δρόμο. Με σύνθημα και παράσταση ή μόνο σύνθημα εμφανίζεται το stencil ως κοινωνική, αλλά και ως αμιγώς πολιτική έκφραση. Στο λεκτικό μέρος συγγενεύει με τα πολιτικά και κοινωνικά συνθήματα μαχητικής διαμαρτυρίας. Αρεστά ή όχι μεταδίδουν πάντως μηνύματα.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΒΑΣΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

«Πολύ νωρίς είχα μάθει πως είναι αδύνατον να φανταστεί κανείς κάτι τόσο αλλόκοτο ή απίστευτο, που να μην το έχει κιόλας πει κάποιος από τους φιλοσόφους». (Ρενέ Ντεκάρτ Λόγος περί της μεθόδου)

Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Το αίνιγμα της άφιξης και το δειλινό, 1911/12, Ιδιωτική συλλογή.

Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Μεταφυσική νεκρή φύση, 1914, Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης. Ο Ντε Κίρικο αποτυπώνει τη Χαρούμενη επιστήμη του Νίτσε. Η νέα τέχνη «που χορεύει», –τη γέννηση της οποίας συμβολίζει το αυγό,– εμψυχώνεται από τη χαρά για το «άγνωστο Χ», την αγάπη για το αίνιγμα. Ο σκεπτόμενος άνθρωπος επιχειρεί να ερμηνεύει τις μυστηριώδεις μεταφορές και τα σημάδια του κόσμου.

«Φιλοσοφία θα πει: να βρίσκεις καθ' οδόν. Τα ερωτήματά της είναι ουσιαστικότερα από τις απαντήσεις της, και κάθε απάντηση μετατρέπεται σε νέο ερώτημα».

(Καρλ Γιάσπερς Εισαγωγή στη φιλοσοφία)

1. Διασάφηση γενικών εννοιών

Όταν προσεγγίζουμε τα φιλοσοφικά ερωτήματα, διαπιστώνουμε ότι είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε διάφορες γενικές και αφηρημένες έννοιες όπως: εαυτός, πραγματικότητα, χρόνος, νόμος, ελευθερία, δικαιοσύνη, ομορφιά κτλ. Συχνά στις συζητήσεις μας χρησιμοποιούμε –χωρίς να το πολυσκεφτούμε– λέξεις που αναφέρονται σε τέτοιες έννοιες, αλλά, αν κανείς μάς ζητήσει να εξηγήσουμε τι ακριβώς θέλουμε να πούμε, τότε το νόημά τους

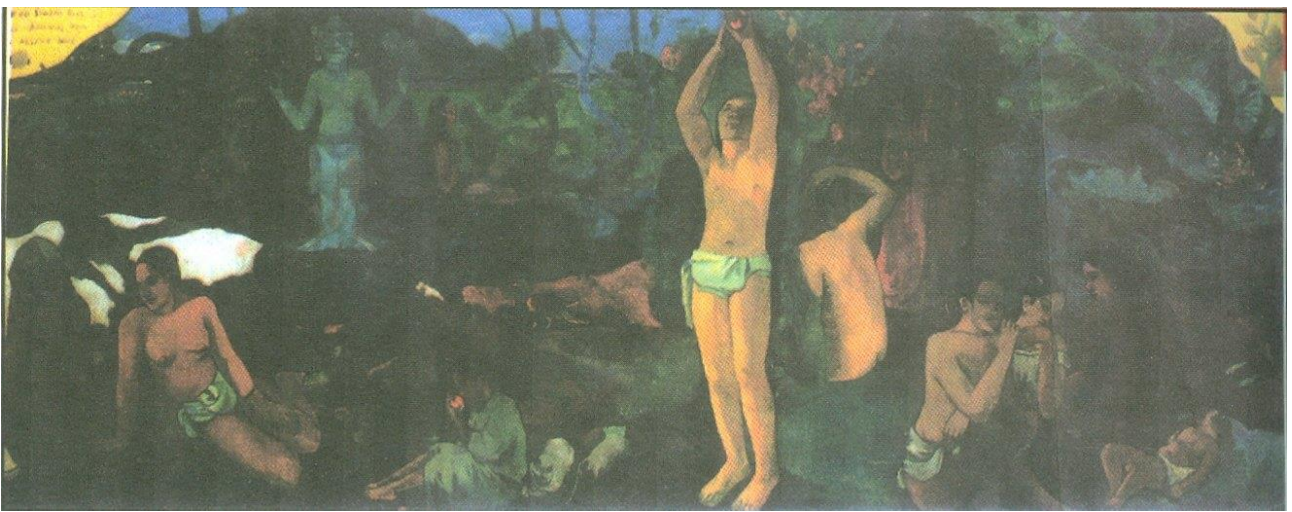
μας φαίνεται σκοτεινό και συγκεχυμένο. Για να φιλοσοφήσουμε λοιπόν, πρέπει προηγουμένως να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε πώς ακριβώς χρησιμοποιούνται αυτές οι λέξεις και τι σημαίνουν. Είναι πιθανόν να έχουν άλλη σημασία στο πλαίσιο της επιστημονικής έρευνας και άλλη στο πλαίσιο της απλής, καθημερινής συζήτησης μέσα στο οποίο τις συναντούμε. Εμείς όμως θα προσπαθήσουμε να τις μελετήσουμε συστηματικά απομονώνοντας τα κοινά και σταθερά στοιχεία των σημασιών τους. Θα εξετάσουμε αν μπορούμε να δώσουμε κάποιον ορισμό που θα μας επιτρέπει να μη συγχέουμε τη μία με την άλλη έννοια. Όσο και να μας κουράζει ή να μας φαίνεται σχολαστικό αυτό το εγχείρημα, συνιστά απαραίτητη προεργασία κάθε πε-

ραιτέρω φιλοσοφικής αναζήτησης. Εξάλλου, χωρίς σαφή σύλληψη των εννοιών που εκφράζουν αυτές οι λέξεις, δε γίνεται να προχωρήσουμε στη διερεύνηση των φιλοσοφικών προβλημάτων.

2. Αιτιολόγηση βασικών πεποιθήσεων

Είδαμε ότι η υιοθέτηση μιας φιλοσοφικής στάσης απέναντι στα πράγματα μας κάνει να απορούμε για εκείνα που προηγουμένως θεωρούσαμε αυτονόητα. Αν κανείς μάς έθετε το ερώτημα γιατί πρέπει στη ζωή να υπακούουμε σε ορισμένες αρχές και να μη βλάπτουμε τους συνανθρώπους μας, θα αρχίζαμε να προβληματιζόμαστε σχετικά με το εάν και το γιατί ισχύουν οι ηθικές αξίες που έχουμε διδαχτεί από τα παιδικά μας χρόνια. Αν πάλι ανα-

ρωτιόταν για την αυθεντία της επιστήμης και μας καλούσε να υποστηρίξουμε καλύτερα την πίστη μας στις μεθόδους και τις αξιωματικές αρχές της, μάλλον θα επαινούσαμε την οξυμμένη κριτική του διάθεση.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ξεκινάει από την απορία που είναι φυσική στα ανθρώπινα όντα. Ο πίνακας Από πού ερχόμαστε; Τι είμαστε; Πού πηγαίνουμε; του Πολ Γκογκέν απεικονίζει την έκφραση της απορίας στα μέλη ενός λαού πριν από τη χρήση γραφής.

Αν τώρα παρατηρούσε ότι, όσο και να έχει προοδεύσει η φυσική και η αστρονομία, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι ο ήλιος θα ανατείλει αύριο, όπως ανέτειλε χτες και σήμερα το πρωί, πιθανότατα θα νομίζαμε ότι ανησυχεί υπερβολικά για κάτι που έχουμε συνηθίσει να δεχόμαστε ως δεδομένο. Αν όμως μας έλεγε ότι τώρα που διαβάζουμε αυτό το βιβλίο στο γραφείο μας μπορεί στην πραγματικότητα να ονειρευόμαστε και ότι, αφού ξυπνήσουμε, θα διαπιστώσουμε πως βρισκόμαστε σε έναν τελείως διαφορετικό κόσμο, ίσως να τον παίρναμε για τρελό. Οι φιλόσοφοι ωστόσο δε διστάζουν να μας υπενθυμίζουν ότι οι αισθήσεις μας, αλλά και η λογική μας, συχνά σφάλουν και ότι όσα δεχόμαστε ως προφανή στην καθημερινή μας ζωή δεν αποκλείεται να αλλάξουν,

όπως πολλές φορές αλλάζουν και οι αρχές που κατευθύνουν τις επιστημονικές έρευνες. Οι φιλόσοφοι, με άλλα λόγια, μας καλούν να επιχειρήσουμε να αιτιολογήσουμε ακόμη και τις πιο βασικές μας πεποιθήσεις, αυτές που αποκτήσαμε από την εμπειρία μας ή από την οικογένειά μας, το σχολείο μας, τους δασκάλους και τους φίλους μας, αλλά και αυτές που δεχόμαστε ως προϋποθέσεις, όταν ξεκινούμε τη μελέτη της επιστήμης. Όσο παράδοξο και ακραίο κι αν ακούγεται μερικές φορές το αίτημά τους για αιτιολόγηση, οφείλουμε να προσπαθήσουμε να το ικανοποιήσουμε. Ακόμη κι αν αποτύχουμε, καλό είναι να ξέρουμε γιατί αποτύχαμε. Πρέπει να δούμε μέχρι πού μπορούμε να φτάσουμε και έτσι να ανιχνεύσουμε τα όρια των λογικών μας ικανοτήτων.

Η ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ: η τοιχογραφία του **Ραφαήλ** στο Βατικανό είναι η εντυπωσιακή αναγεννησιακή απεικόνιση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Οι μορφές σε αυτές τις τέσσερις λεπτομέρειες είναι πιθανώς (δεξιόστροφα, από πάνω αριστερά) ο Παρμενίδης, ο Ηράκλειτος, ο Πυθαγόρας και ο Σωκράτης.

3. Διαμόρφωση μιας συνολικής θεώρησης του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου μέσα σ' αυτόν

Η κοινή εμπειρία μας, η θρησκεία, οι επιστήμες, η τέχνη μάς φανερώνουν διαφορετικές όψεις του κόσμου, οι οποίες μπορεί και να συγκρούονται μεταξύ τους. Έτσι, για παράδειγμα, η φυσική διδάσκει ότι τα φαινομενικά συμπαγή τραπέζια και οι καρέκλες του δωματίου μας αποτελούνται από μικροσκοπικά, αόρατα σωματίδια και κενό, η βιολογία μάς μαθαίνει πως είμαστε φτιαγμένοι από κύτταρα, η ψυχολογία δείχνει πως τα κίνητρά μας μπορεί να καθορίζονται από υποσυνείδητες επιθυμίες, η θρησκεία μάς εμπνέει την πίστη σε κάποια υπερφυσική, ανώτατη δύναμη, ενώ η τέχνη μάς επιτρέπει να βλέπουμε τα πράγματα με τα μάτια της δημι-

ουργικής φαντασίας. Η φιλοσοφία είναι η πνευματική δραστηριότητα που καλείται να διαμεσολαβήσει ανάμεσα σε αυτές τις «εικόνες» και να μας βοηθήσει να τις συμφιλιώσουμε, να τις ιεραρχήσουμε ή να εξηγήσουμε πώς σχετίζονται μεταξύ τους και πώς η μία μπορεί να οδηγεί στην άλλη. Από την αρχαιότητα οι φιλόσοφοι επιδιώκουν να συνδυάσουν τις διάφορες γενικές θεωρίες και αντιλήψεις και να διαμορφώσουν μια συνολική και λογικά συνεκτική (χωρίς αντιφάσεις) θεώρηση του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου μέσα σ' αυτόν. Τα «μεγάλα» ερωτήματα για τη ζωή, τον θάνατο και τα χαρακτηριστικά της ύπαρξής μας μπορούν να φωτιστούν –παρ' όλο που δεν είναι δυνατόν βεβαίως να απαντηθούν οριστικά– μέσα από αυτή τη συνολική

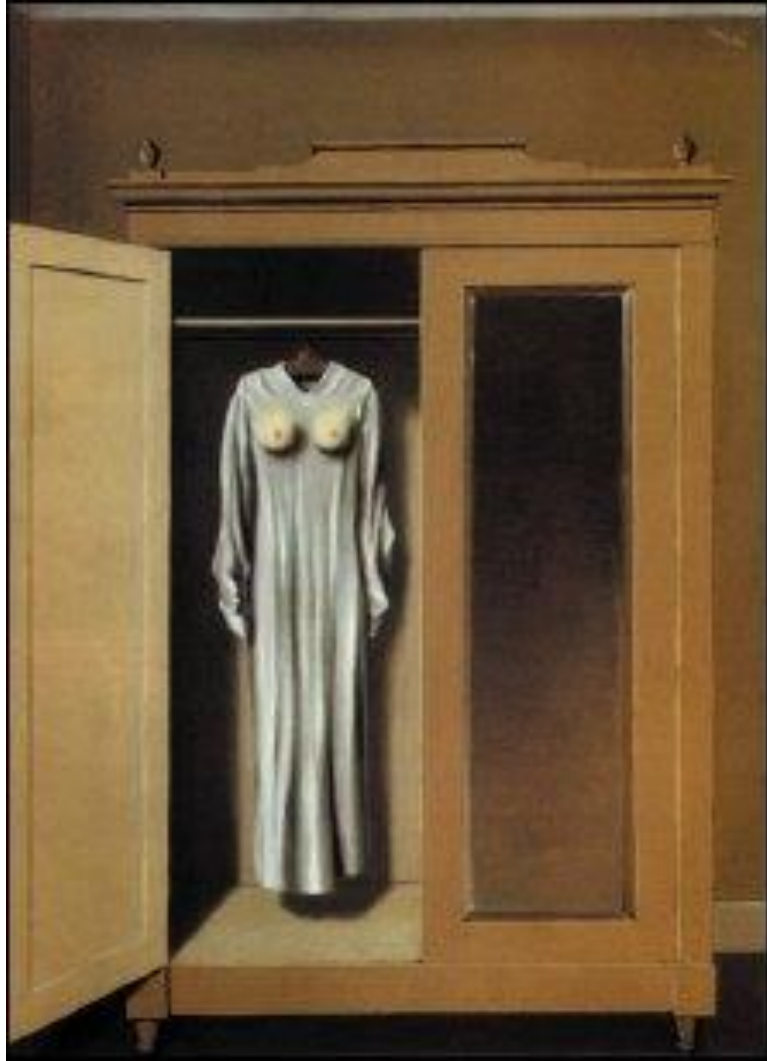
θεώρηση. Οπωσδήποτε, καθώς οι επιστήμες αναπτύσσονται και οι γνώσεις μας εξειδικεύονται και επεκτείνονται με αλματώδη ρυθμό, είναι πολύ δύσκολο να έχουμε μια γενική εποπτεία όλων αυτών που ξέρουμε ή νομίζουμε πως ξέρουμε. Όσο όμως κι αν είναι δύσκολη η επίτευξη του φιλόδοξου αυτού στόχου, όσο κι αν ο στόχος δεν μπορεί να προσεγγιστεί παρά μόνο εν μέρει και σε κάποιον βαθμό, δεν παύει να αποτελεί ιδεώδες που κατευθύνει τη φιλοσοφική δραστηριότητα.

4. Καθοδήγηση της πράξης και οργάνωση του τρόπου ζωής μας

Πώς θα 'πρεπε να ζει κανείς, για να ζει καλά; Πώς θα 'πρεπε να πράττει, για να πράττει σωστά; Από την εποχή των σοφιστών και του Σωκράτη η φιλοσοφία φαίνεται να

έχει και πρακτικούς στόχους. Η ανάλυση και η διασάφηση των εννοιών, η αιτιολόγηση των πεποιθήσεων και η επεξεργασία μιας συνολικής θεώρησης του κόσμου και του ανθρώπου σκοπεύουν ακόμη και σήμερα να μας υποδείξουν αρχές και αξίες που θα ρυθμίσουν και θα νοηματοδοτήσουν τη ζωή μας. Η θεωρία –όσο σημαντική, όσο ενδιαφέρουσα και γοητευτική για το πνεύμα μας κι αν είναι– πρέπει να καθοδηγεί και τις πράξεις μας. Το πώς πρέπει να ζούμε ως άτομα, το πώς να συμπεριφερόμαστε ο ένας στον άλλον, το πώς να οργανώνουμε την κοινωνία και τους πολιτικούς μας θεσμούς αποτελούν ζητήματα που απασχολούσαν και απασχολούν και σήμερα τους φιλοσόφους. Ιδιαίτερα για την αρχαιοελληνική

σκέψη, η φιλοσοφία είναι, εκτός των άλλων, και τέχνη του βίου.

Ρενέ Μαγκρίτ, Η φιλοσοφία στο μπουντουάρ, 1966. Το χιούμορ υποχωρεί μπροστά στην ένταση του ερωτικού στοιχείου. Το νυχτικό αποκαλύπτει αυτά που, κανονικά, πρέπει να κρύβει.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Θα θυμάσαι λοιπόν ότι εγώ δε σου ζήτησα αυτό, δηλαδή να μου αναφέρεις ένα ή δύο από τα πολλά όσια, αλλά σου ζήτησα το συγκεκριμένο τυπικό γνώρισμα δυνάμει του οποίου όλα τα όσια είναι όσια. [...] Μάθε μου λοιπόν ποιο τέλος πάντων είναι αυτό το τυπικό γνώρισμα, ώστε κοιτάζοντάς το και έχοντάς το ως υπόδειγμα να μπορώ καθετί το οποίο κάνεις είτε εσύ είτε οποιοσδήποτε άλλος και το οποίο είναι όμοιο με αυτό να το χαρακτηρίζω όσιο και καθετί που δεν είναι σαν αυτό να μην το χαρακτηρίζω όσιο».
(Πλάτων, Ευθύφρων, 6d-e, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος)

2. «Το κύριο μέλημα της φιλοσοφίας είναι να ελέγξει και να κατανοήσει

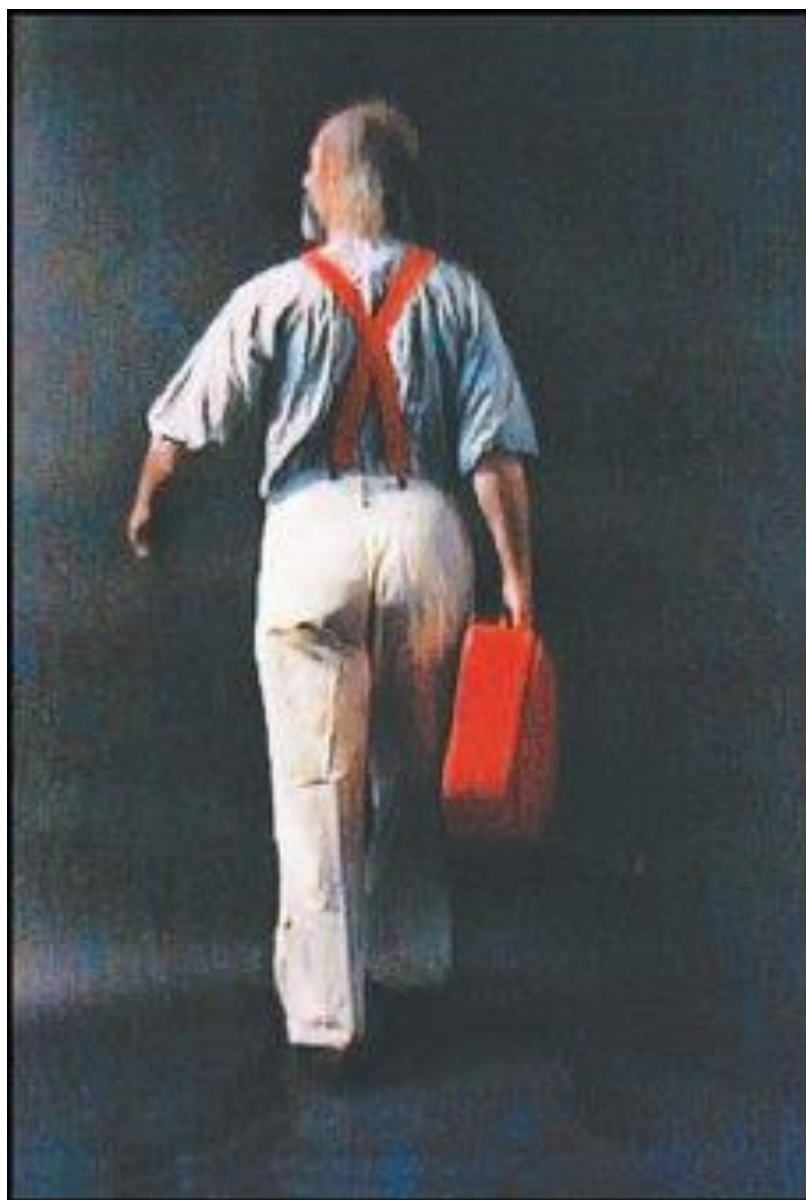
πολύ κοινές έννοιες, που όλοι μας τις χρησιμοποιούμε καθημερινά χωρίς να τις σκεφτόμαστε. Ένας ιστορικός μπορεί να ζητήσει να μάθει τι συνέβη κάποτε στο παρελθόν, αλλά ένας φιλόσοφος θα ρωτήσει: τι είναι χρόνος; Ένας μαθηματικός μπορεί να ερευνά τις πιθανές σχέσεις μεταξύ των αριθμών, αλλά ένας φιλόσοφος θα αναρωτηθεί: τι είναι αριθμός; Ένας φυσικός θα ζητήσει να μάθει από τι συνίστανται τα άτομα ή πώς εξηγείται η βαρύτητα, αλλά ένας φιλόσοφος θα αναρωτηθεί: πώς μπορούμε να γνωρίζουμε αν υπάρχει κάτι έξω από τη νόησή μας; Ένας ψυχολόγος μπορεί να ερευνήσει πώς μαθαίνουν τα παιδιά μια γλώσσα, αλλά ένας φιλόσοφος θα ρωτήσει: τι είναι αυτό που κάνει μια λέξη να έχει κάποιο νόημα; Ο καθένας μπορεί να

αναρωτιέται αν είναι κακό να τρυπώνεις στο σινεμά χωρίς εισιτήριο, αλλά ένας φιλόσοφος θα ρωτήσει: γιατί μια πράξη είναι καλή ή κακή;»

(Thomas Nagel, Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα, μτφρ. Χριστίνα Μιχαλοπούλου-Βέικου, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1989)

3. «Επειδή λοιπόν η παρούσα φιλοσοφική μας ενασχόληση δεν έχει ως στόχο της, όπως οι άλλες, τη θεωρητική γνώση (η έρευνά μας δε γίνεται για να μάθουμε τι είναι η αρετή, αλλά για να γίνουμε ενάρετοι - αλλιώς δε θα είχε κανένα νόημα), είναι ανάγκη να εξετάσουμε το θέμα των πράξεων, δηλαδή το πώς πρέπει να τις πράττουμε».

(Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1103b26-28, (μτφρ. Δ. Λυπουρλή με τροποποιήσεις)

**Κ. Τσόκλης, Οδοιπόρος,
Βινεοπροβολή σε ζωγραφικό
πίνακα – ακρυλικό σε μουσαμά,
1991. Συλλογή του καλλιτέχνη**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

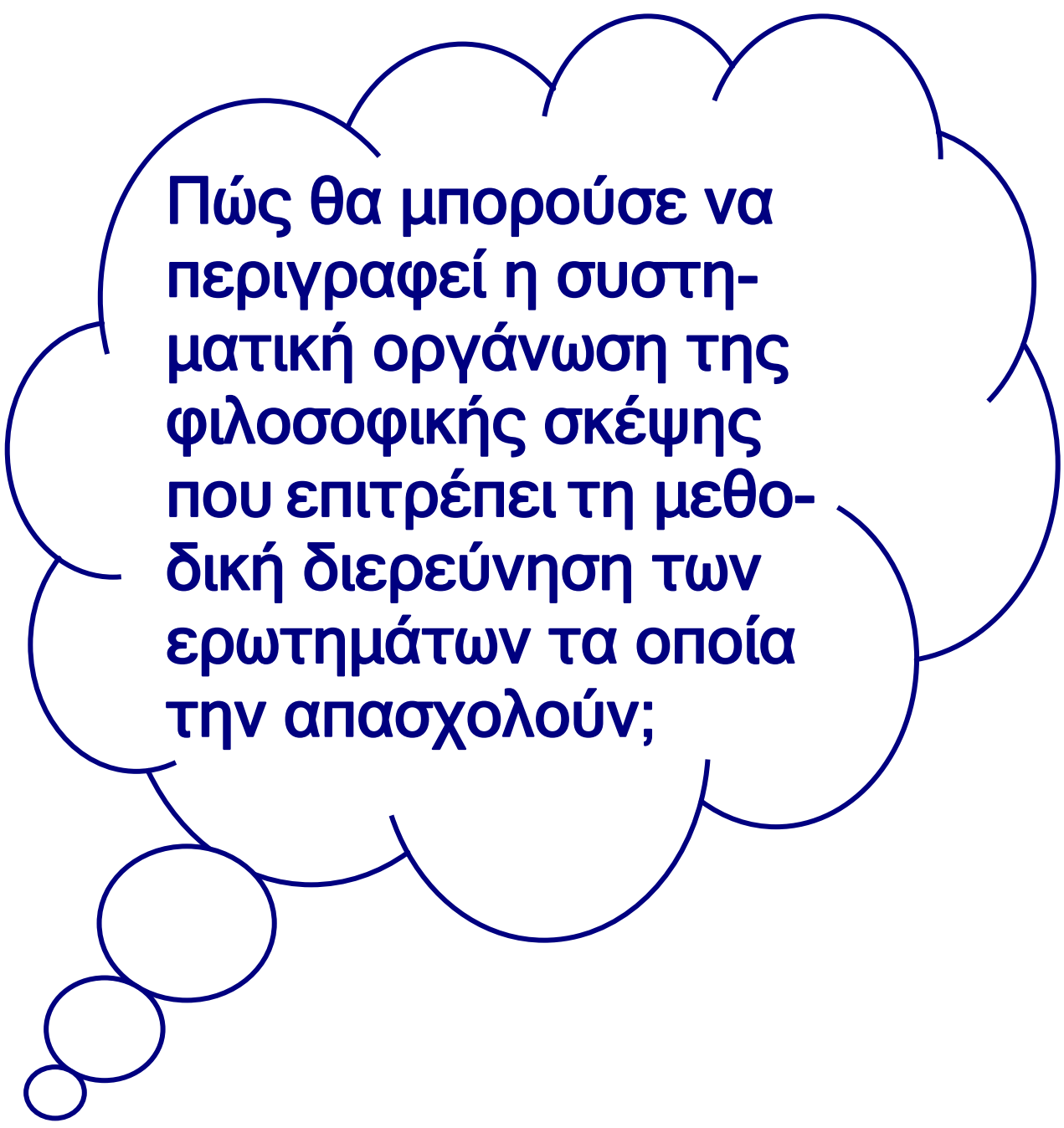
1. Αφού μελετήσετε τα παραπάνω αποσπάσματα, να διατυπώσετε ορισμένα ακόμη φιλοσοφικά ερωτήματα που μπορεί να γεννηθούν μέσα από την καθημερινή ζωή και τα οποία δεν μπορούν να διερευνηθούν και να απαντηθούν από συγκεκριμένες επιστήμες.

2. «Του ανθρώπινου βίου η διάρκεια είναι στιγμή, η ύλη ρευστή, η αίσθηση αμυδρή, όλου του σώματος η σύσταση φτιαγμένη για να σαπίσει, η ψυχή είναι σβούρα, η τύχη δεν προβλέπεται και η φήμη δεν κρίνεται. Με άλλα λόγια, του σώματος όλα ποταμός κι επιδρομή από ξένους και η φήμη μετά θάνατον λήθη. Τι λοιπόν μπορεί να μας οδηγήσει; Ένα και μόνο, η φιλοσο-

φία. Και τούτο, όσο κρατούμε το εσωτερικό μας δαιμόνιο μακριά από ατιμία και βλάβη, δυνατότερο από ηδονές και πόνους, να μην κάνει τίποτε όπως τύχει, ούτε με ψευτιές και με υποκρισία, και να μη χρειάζεται άλλοι να κάνουν ή να μην κάνουν κάτι. Επίσης, τα συμβάντα και τα μοιραία να τα παραδέχεται, γιατί έρχονται απ' όπου κι αυτός ήλθε, και πάνω απ' όλα τον θάνατο με ήρεμη γνώμη να τον περιμένει, όχι ως άλλο τι παρά ως διάλυση των στοιχείων, από τα οποία κάθε ζώο συνίσταται. Αν λοιπόν για τα στοιχεία χωριστά δεν είναι τίποτε το φοβερό ακατάπαυστα να μεταβάλλονται σε κάτι άλλο, γιατί να φοβάται κανείς τη μεταβολή και τη διάλυση του συνόλου; Είναι πράγμα φυσικό και κακό δεν έρχεται από τη

φύση» (Μάρκος Αυρήλιος, Τα εις
εαυτόν, 2, 17, μτφρ. Σοφία Μαντά).
Στο παραπάνω απόσπασμα ο Ρω-
μαίος φιλόσοφος Μάρκος Αυρήλιος
διατυπώνει επιγραμματικά μερικές
κύριες αντιλήψεις της στωικής φι-
λοσοφίας. Νομίζετε ότι συμφωνούν
με αυτό που στην καθημερινή ζωή
χαρακτηρίζουμε «στωκότητα»;

3. Η γνωστή άποψη του σοφιστή
Ιππία ότι «...από τη φύση μας είμα-
στε σ' όλα όμοιοι, και βάρβαροι και
Έλληνες» μπορεί να λειτουργήσει
ως επιχείρημα για τη στήριξη της
ανεκτικότητας απέναντι σε άλλους
ανθρώπους με διαφορετικές συνή-
θειες και αντιλήψεις από τις δικές
μας;

Πώς θα μπορούσε να περιγραφεί η συστηματική οργάνωση της φιλοσοφικής σκέψης που επιτρέπει τη μεθοδική διερεύνηση των ερωτημάτων τα οποία την απασχολούν;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

1. Βασικοί κλάδοι της φιλοσοφίας

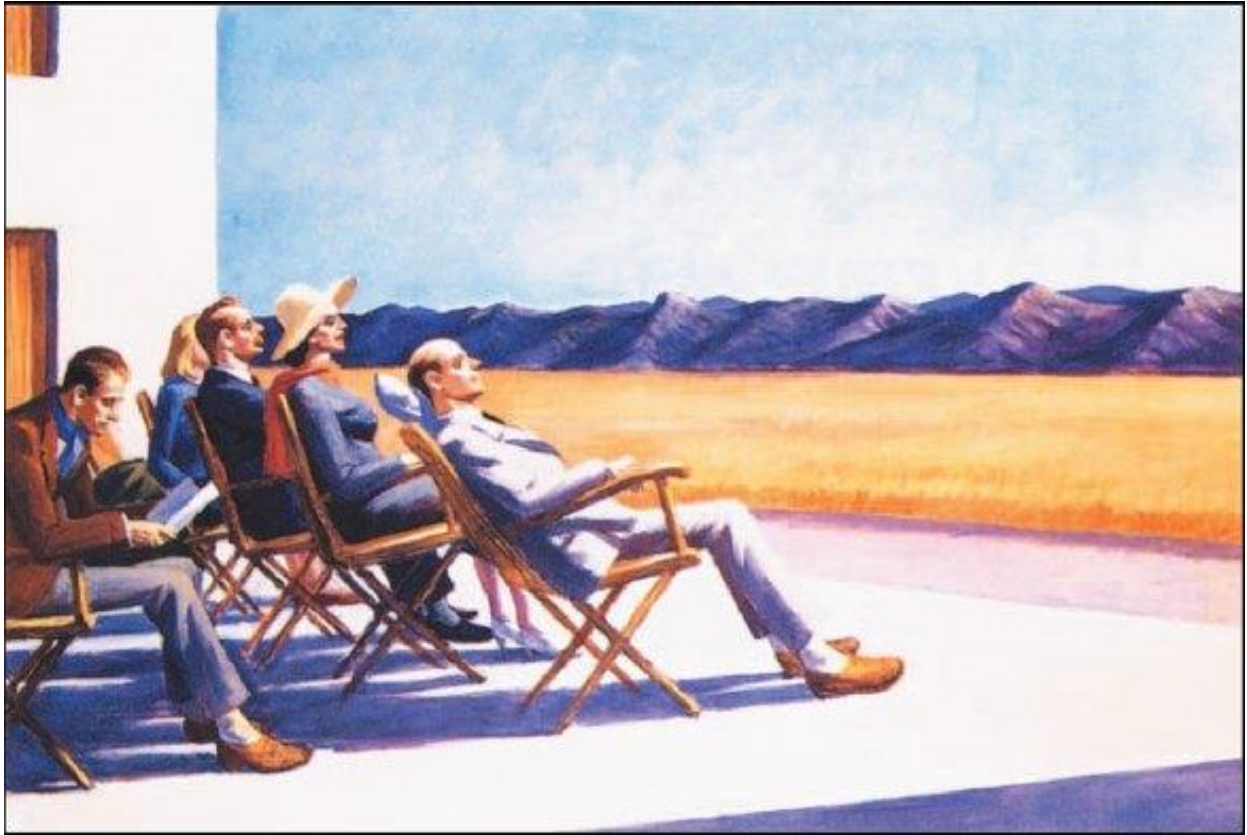
Τα όσα είπαμε παραπάνω μας βοηθούν να καταλάβουμε τη μεγάλη ποικιλία των φιλοσοφικών προβλη-

μάτων – τα οποία μπορούν να διακριθούν ανάλογα με το θέμα της συζήτησης. Η διαφοροποίηση των προβλημάτων μάς επιτρέπει να μιλάμε για ορισμένους βασικούς κλάδους ή περιοχές της φιλοσοφικής σκέψης. Έτσι:

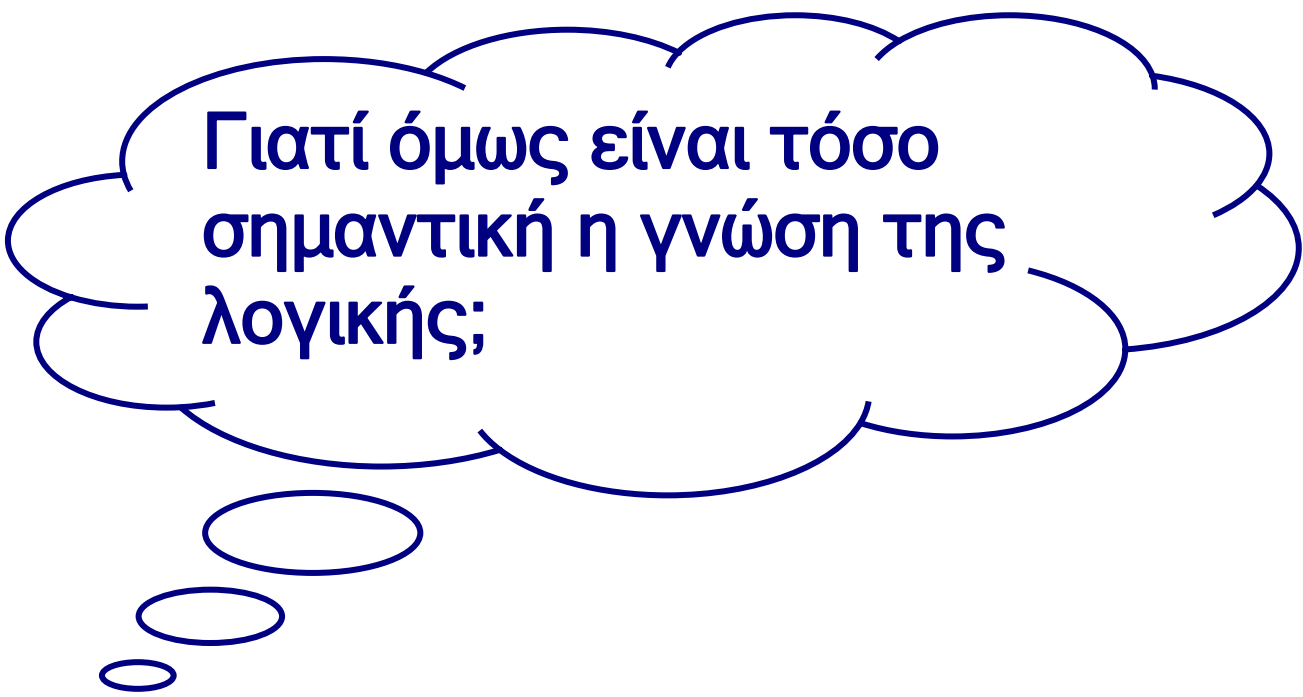
- Όταν μας απασχολεί η γνώση – οι δυνατότητες, οι πηγές, τα είδη, οι μέθοδοι απόκτησής της – στρεφόμεστε στη γνωσιολογία.**
- Εφόσον αντικείμενό μας είναι η βαθύτερη υφή της πραγματικότητας, προσπαθούμε δηλαδή να καταλήξουμε σε μια γενική θεώρηση του τι υπάρχει, εστιάζουμε την έρευνά μας στον κλάδο που οι φιλόσοφοι αποκαλούν μεταφυσική ή οντολογία.**
- Εάν θέλουμε να βρούμε αρχές που να ρυθμίζουν τις πράξεις μας και να μας καθοδηγούν στην οργάνωση**

της ζωής μας, ενδιαφερόμαστε για την πρακτική φιλοσοφία – που περιλαμβάνει την ηθική, την πολιτική φιλοσοφία, αλλά και την αισθητική. Επειδή στην πρακτική φιλοσοφία μιλάμε συνήθως για αξίες που μας κατευθύνουν και που θέλουμε να πραγματώσουμε, πολλοί ονομάζουν αυτόν τον βασικό κλάδο φιλοσοφικής αναζήτησης και αξιολογία.

- Όταν μας απασχολεί το πώς πρέπει να σκεφτόμαστε, για να σκεφτόμαστε σωστά, τότε καταφεύγουμε στη λογική. Η λογική θα μπορούσε να θεωρηθεί ξεχωριστός κλάδος της φιλοσοφίας, για τους περισσότερους όμως φιλοσόφους αποτελεί κυρίως το όργανο της ορθής νόησης, που είναι απαραίτητο όχι μόνο για κάθε μορφή φιλοσοφικής δραστηριότητας, αλλά και για όλες τις επιστήμες.

**Χόπερ, Άνθρωποι στον ήλιο, 1960,
Ουάσιγκτον, Εθνικό Μουσείο της
Αμερικανικής Τέχνης. Ένας από
τους πιο όψιμους πίνακες του
καλλιτέχνη, που αντί να αφηγείται
προβάλλει μια κατάσταση της
ύπαρξης**

Γιατί όμως είναι τόσο σημαντική η γνώση της λογικής;

2. Επιχειρήματα

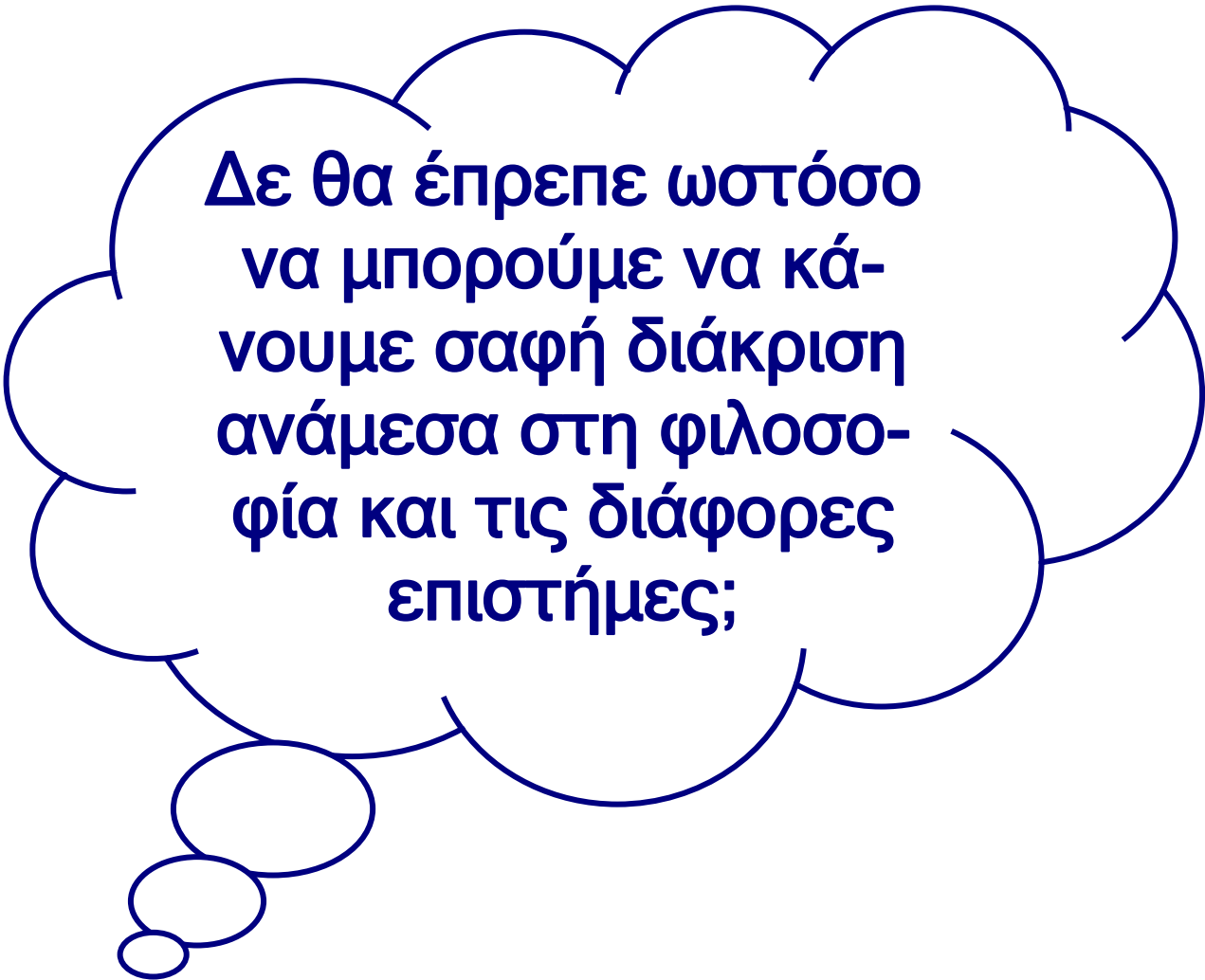
Σε επόμενο κεφάλαιο θα έχουμε την ευκαιρία να μιλήσουμε εκτενέστερα για τον συστηματικό τρόπο με τον οποίο οι επιστήμονες αναζητούν τη γνώση του κόσμου. Εδώ θα περιοριστούμε να παρατηρήσουμε ότι και στη φιλοσοφία δεν αρκεί να προβάλλει κανείς ισχυρισμούς και θέσεις ή να επικαλείται τις διαισθήσεις και τις ιδέες του, αλλά είναι απαραίτητο να προσπαθεί να τις υποστηρίξει με επιχειρήματα. Πρέπει δηλαδή εκείνος που

φιλοσοφεί να οργανώνει τη σκέψη του έτσι, ώστε να συνδέει λογικά τις πεποιθήσεις του. Θα πρέπει να ξεκινά από ορισμένες προτάσεις (τις προκείμενες) και να καταλήγει στην πρόταση την οποία θέλει να υποστηρίξει (το συμπέρασμα). Η λογική θα τον βοηθήσει να καταλάβει τότε το συμπέρασμα συνάγεται ή προκύπτει από τις προκείμενες του επιχειρήματος. Για παράδειγμα, το παραγωγικό επιχείρημα «όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί, ο Σωκράτης είναι άνθρωπος, άρα ο Σωκράτης είναι θνητός» είναι ένα έγκυρο επιχείρημα, με αληθείς προκείμενες, οπότε και το αληθές συμπέρασμα προκύπτει αναγκαία από αυτές. Αντίθετα, το επιχείρημα «μερικοί άνθρωποι είναι φιλόσοφοι, ο Σωκράτης είναι άνθρωπος, άρα ο Σωκράτης είναι φιλόσοφος» δεν είναι έγκυρο, γιατί,

παρ' όλο που οι προκείμενες είναι αληθείς και το συμπέρασμα συμβαίνει να είναι αληθές, ωστόσο το συμπέρασμα δε συνάγεται αναγκαία από τις προκείμενες. Υπάρχουν επιχειρήματα με την ίδια μορφή στα οποία οι προκείμενες είναι αληθείς, αλλά το συμπέρασμα είναι ψευδές, όπως, για παράδειγμα, το επιχείρημα «μερικοί άνθρωποι είναι φιλόσοφοι, ο Θεμιστοκλής είναι άνθρωπος, άρα ο Θεμιστοκλής είναι φιλόσοφος». Τα επιχειρήματα αυτά δεν μπορούν να θεωρηθούν έγκυρα.

Αξίζει ακόμα να επισημάνουμε ότι τα φιλοσοφικά επιχειρήματα δεν μπορούν να αναπτύσσονται μέσα στο αυστηρό θεωρητικό πλαίσιο των επιμέρους επιστημών, αλλά πρέπει όσοι φιλοσοφούν να αντλούν στοιχεία από τις πεποιθήσεις του κοινού νου –τις οποίες

βέβαια δε θα διστάζουν να υποβάλουν σε κριτική– όπως πρέπει και να χρησιμοποιούν σε μεγάλο βαθμό την καθημερινή μας γλώσσα.

Δε θα έπρεπε ωστόσο να μπορούμε να κάνουμε σαφή διάκριση ανάμεσα στη φιλοσοφία και τις διάφορες επιστήμες;

3. Φιλοσοφία και επιστήμες

Σε παλαιότερες εποχές δε γινόταν διάκριση μεταξύ φιλοσοφίας και

επιστημών. Από αυτό που αρχικά ονομαζόταν φιλοσοφία αποσπάρστηκαν σιγά σιγά επιμέρους γνωστικά πεδία, τα οποία στα νεότερα χρόνια αποτέλεσαν τη φυσική, τη βιολογία, την ψυχολογία, την κοινωνιολογία κτλ. Μερικοί μάλιστα υποστηρίζουν ότι με τη γέννηση και την πρόοδο των επιστημών ο χώρος της φιλοσοφίας συρρικνώνεται προοδευτικά και μπορεί στο μέλλον η φιλοσοφία να χάσει τον λόγο της ύπαρξής της. Σύμφωνα όμως με τα όσα είπαμε παραπάνω για την ιδιαιτερότητα των φιλοσοφικών ερωτημάτων και προβλημάτων, καθώς και για τους στόχους της φιλοσοφικής δραστηριότητας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι, παρά τη μεγάλη εξέλιξη των επιστημών, η φιλοσοφία εξακολουθεί να υφίσταται ως μια διαφορετική εκδήλωση

του πνεύματος. Αυτή διακρίνεται από τις επιστήμες όχι μόνο ως προς τον βαθμό γενικότητας, αλλά και ως προς την έμφαση σε εννοιολογικές διερευνήσεις, ως προς την επιμονή στη βαθύτερη αιτιολόγηση βασικών, καθημερινών και επιστημονικών πεπιοθήσεων και ως προς τη σημασία της για τη νοηματοδότηση της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η φιλοσοφία λοιπόν έρχεται «πριν» από τις επιστήμες –για να τις βοηθήσει να θεμελιώσουν τις αρχές τους, να προσδιορίσουν καλύτερα τις έννοιές τους και να οργανώσουν τις μεθόδους τους, ώστε να διευκολυνθεί το έργο τους –αλλά και «μετά» από αυτές – για να συνοψίσει και να ερμηνεύσει τα πορίσματα των ερευνών τους. Έτσι κι αλλιώς, στον βαθμό κατά τον οποίο η φιλοσοφία συνιστά μια «αναδί-

πλωση» της σκέψης πάνω στον
εαυτό της, τοποθετείται σε διαφορε-
τικό επίπεδο από τις επιστήμες,
φυσικές και κοινωνικές. Παραφρά-
ζοντας τα λόγια του μεγάλου Αυ-
στριακού φιλοσόφου Λούντβιχ
Βίτγκενσταϊν (20ός αιώνας), θα
μπορούσαμε να πούμε ότι η λέξη
«φιλοσοφία» σημαίνει κάτι που στέ-
κει «πάνω» ή «κάτω» από τις επι-
στήμες, αλλά όχι «δίπλα» σ' αυτές.
Γι' αυτόν τον λόγο και η φιλοσοφι-
κή σκέψη δεν έχει τη γραμμική εξέ-
λιξη που έχουν οι επιστήμες. Έτσι,
ενώ, όταν σπουδάζουμε ιατρική,
δεν είναι ανάγκη να μαθαίνουμε τις
θεωρίες του Ιπποκράτη και του
Ασκληπιού, όταν διδασκόμαστε
φυσική, δε χρειαζόμαστε την ξεπε-
ρασμένη σήμερα φυσική του Αρι-
στοτέλη, όταν ασχολούμαστε με την
ψυχολογία, δεν έχει νόημα να χρη-

σιμοποιούμε τις πειραματικές μεθόδους του 19ου αιώνα, όταν ωστόσο μελετούμε φιλοσοφία, είναι ουσιώδες να στρεφόμαστε στον στοχασμό του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη ή του Καντ και να διερευνούμε τη δική τους σύλληψη των προβλημάτων. Η φιλοσοφία γυρνά και ξαναγυρνά σε ερωτήματα που παραμένουν «ανοικτά» από τη φύση τους και προσπαθεί να τα φωτίσει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Φυσικά, η φιλοσοφία δεν μπορεί να αγνοεί την εξέλιξη της επιστημονικής προσέγγισης του κόσμου, εφόσον μάλιστα την ενδιαφέρει πάνω απ' όλα η βαθύτερη σημασία των πορισμάτων των επιστημών για τον άνθρωπο, τις σκέψεις και τις πράξεις του.

Χόπερ, Διάλειμμα, 1963, Ιδιωτική Συλλογή. Ένα είδος σύγχρονης Νόρας, με τη μορφή μιας γραμματέως ή μια νοικοκυράς. Ο Χόπερ δεν τη ζωγραφίζει για να αποσαφηνίσει την κατάστασή της αλλά αντίθετα για να εμπλουτίσει τη μορφή και το περιβάλλον της με κάποιο μετέωρο και μυστηριώδες νόημα.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Σε μια εποχή που παράγει δασκάλους σαν [...] τον ασύγκριτο κύριο Νεύτωνα [...] αρκεί η φιλοδοξία να απασχοληθεί κανείς ως εργαζόμενος υπό τις εντολές τους και να καθαρίσει λίγο το έδαφος από τα σκουπίδια που φράζουν τον δρόμο της γνώσης· αυτή θα είχε προοδεύσει πολύ περισσότερο, αν οι προσπάθειες των ευφυών και φιλόπονων ανθρώπων δεν είχαν εμποδιστεί από την εμβριθή αλλά επιπόλαιη χρήση ανεπεξέργαστων, επιτηδευμένων ή ακατανόητων όρων που εισάγονται στις επιστήμες...»

(John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* [Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση], Clarendon Press, Οξφόρδη 1975, σ. 9-10)

2. «Είναι γεγονός ότι στην αρχή επιστήμη και φιλοσοφία ήταν ενωμένες και μονάχα με το πέρασμα των αιώνων η φυσική, η χημεία, η αστρονομία ή η ψυχολογία απέκτησαν σιγά σιγά την ανεξαρτησία τους από την κοινή φιλοσοφική μήτρα. Σήμερα οι επιστήμες φιλοδοξούν να μας εξηγήσουν πώς είναι φτιαγμένος ο κόσμος γύρω μας και πώς λειτουργεί, ενώ η φιλοσοφία ενδιαφέρεται κυρίως για τη σημασία που έχει ο κόσμος για μας. Η επιστήμη, για οποιοδήποτε θέμα κι αν μιλήσει, υιοθετεί την απρόσωπη οπτική γωνία (ακόμα κι όταν ερευνά τον ίδιο τον άνθρωπο!), ενώ η φιλοσοφία έχει πάντοτε υπόψη της ότι η γνώση έχει αναγκαστικά ένα υποκείμενο: τον άνθρωπο–πρωταγωνιστή. Η επιστήμη επιδιώκει να γνωρίσει αυτό που υπάρχει κι αυτό που

συμβαίνει. Η φιλοσοφία μελετά το πώς μας επηρεάζει αυτό που υπάρχει κι αυτό που γνωρίζουμε ότι συμβαίνει. Η επιστήμη πολλαπλασιάζει τις προοπτικές και τις περιοχές της γνώσης, που σημαίνει ότι τεμαχίζει και εξειδικεύει τη γνώση. Η φιλοσοφία πασχίζει να συσχετίσει το καθετί με όλα τα υπόλοιπα, προσπαθεί να συγκεντρώσει το σύνολο των γνώσεων σ' ένα κοινό θεωρητικό πλαίσιο, ικανό να υπερβεί την πολυμορφία αυτής της ενιαίας και αδιαίρετης περιπέτειας που είναι η σκέψη ή, μ' άλλα λόγια, η ανθρώπινη ύπαρξη. Η επιστήμη αποσυνθέτει τις εμφανείς μορφές του πραγματικού σε αόρατα θεωρητικά στοιχεία, με κυματικό ή σωματιδιακό χαρακτήρα, που μπορούν να εκφραστούν μαθηματικά σε στοιχεία αφηρημένα και απρόσιτα.

Χωρίς να αγνοεί ή να περιφρονεί αυτή την ανάλυση, η φιλοσοφία διασώζει τη ζωτική για τον άνθρωπο εμφανή πραγματικότητα, μέσα στην οποία εκτυλίσσεται η περιπέτεια της ύπαρξής μας (π.χ. η επιστήμη μάς αποκάλυπτει ότι τα τραπέζια και τα δέντρα αποτελούνται από ηλεκτρόνια, νετρόνια κτλ., ενώ η φιλοσοφία, χωρίς να υποτιμά αυτή την αποκάλυψη, μας επαναφέρει σε μια ανθρώπινη πραγματικότητα ανάμεσα σε τραπέζια και δέντρα). Η επιστήμη αναζητεί γνώσεις και όχι απλές εικασίες. Η φιλοσοφία θέλει να μάθει τη σημασία που έχουν για μας οι γνώσεις μας στο σύνολό τους, και μάλιστα αν είναι γνώσεις πραγματικές ή μεταμφιεσμένη άγνοια! Γιατί η φιλοσοφία συνηθίζει να προβληματίζεται για ζητήματα που οι επιστήμονες (και φυ-

σικά και ο απλός κόσμος) θεωρούν δεδομένα ή προφανή». (Φερνάντο Σαμπατέρ, Οι ερωτήσεις της ζωής, μτφρ. Κ. Φιλιππίδης, εκδ. Αίολος, Αθήνα 2003, σ. 21)

3. «Η φιλοσοφία, όπως είπε ο Βίτγκενσταϊν, «δεν είναι θεωρία, αλλά δραστηριότητα». Το αποτέλεσμα της φιλοσοφίας δεν είναι «φιλοσοφικές προτάσεις», αλλά η διασάφηση των προτάσεων». (Moritz Schlick, Μορφή και περιεχόμενο: Εισαγωγή στη φιλοσοφική σκέψη, μτφρ. Ιωάννας Γόρδου, εκδ. Εγνατία, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σ. 257)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. α) «Μπορούν να επιβιώσουν ζωντανοί οργανισμοί στις ατμοσφαιρικές συνθήκες του πλανήτη Άρη;»
β) «Ποιο είναι το νόημα της ανθρωπίνης ζωής;» Να συγκρίνετε τα δύο παραπάνω ερωτήματα. Ποιο από τα δύο φαίνεται να διατυπώνει ένα επιστημονικό ερώτημα και ποιο μπορεί να χαρακτηριστεί ως φιλοσοφικό; Σε τι διαφέρει η αντιμετώπισή τους;

2. Αφού μελετήσετε το απόσπασμα 2, να αναρωτηθείτε αν ο στοχασμός πάνω στα προβλήματα της επιστήμης του βοηθά τον επιστήμονα να προεκτείνει τον προβληματισμό του προς την κατεύθυνση της φιλοσοφίας. Για παράδειγμα, πώς η δυνατότητα της κλωνοποίησης ζώων ή ανθρώπων μπορεί να κάνει έναν

**επιστήμονα να θέσει φιλοσοφικά
ερωτήματα;**

**Σε τι μπορεί τελικά να
χρησιμεύει η φιλοσοφία;**

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

**Ακαδημία του
Πλάτωνος,
ψηφιδωτό.**

1. Αμφισβητήσεις της αξίας της φιλοσοφίας

Επισημάνουμε ότι τα φιλοσοφικά ερωτήματα μας φαίνονται στην αρχή παράξενα και μας προκαλούν μια ιδιάζουσα αμηχανία ή και διανοητική δυσφορία. Από την άλλη μεριά, οι φιλόσοφοι επιμένουν υπερβολικά στη διασάφηση εννοιών που εκ πρώτης όψεως δεν αποτελούν πρόβλημα, όπως επίσης και στην αιτιολόγηση πεποιθήσεων που οι περισσότεροι άνθρωποι δέχονται χωρίς πολλή συζήτηση. Είναι λοιπόν φυσικό ο απλός άνθρωπος να κουράζεται ή και να ενοχλείται, όταν τον καλούμε να σκεφτεί σε βάθος για ζητήματα αφηρημένα, που δε φαίνεται να έχουν άμεση σχέση με τη ζωή του. Για τον απλό άνθρωπο η φιλοσοφική αναζήτηση μοιάζει άσκοπη, εφόσον κατά κανόνα δεν

καταλήγει σε απτό αποτέλεσμα και τα ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα. Πολλοί βέβαια εκφράζουν το δέος τους για τη φιλοσοφική σκέψη, που τους φαίνεται απρόσιτη, με τη φράση «αυτά δεν είναι για μας, είναι βαθιά φιλοσοφία», ενώ πιο συχνά οι περισσότεροι διατυπώνουν ειρωνικά σχόλια του τύπου «αυτά είναι φιλοσοφίες!», θεωρώντας ότι η φιλοσοφία είναι χάσιμο χρόνου και ότι οι σχολαστικές συζητήσεις περί φιλοσοφικών προβλημάτων είναι άχρηστες, καθυστερούν ή και εμποδίζουν την πράξη. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι και στη λογοτεχνία –από τον Αριστοφάνη και τον Λουκιανό μέχρι τον σύγχρονο Άγγλο θεατρικό συγγραφέα Τομ Στόπαρντ– ο φιλόσοφος διακωμωδείται με διάφορους τρόπους.

Ο Μπαρούχ Σπινόζα χαρακτηρίζεται από τον Μπέρτραντ Ράσελ ως ο «πιο ευγενής και αξιαγάπητος από τους μείζονες φιλοσόφους».

Ακόμη χειρότερα, η κριτική στάση που υιοθετούν οι φιλόσοφοι απέναντι σε καίρια ζητήματα θεωρείται από αρκετούς και επικίνδυνη, εφόσον κλονίζει τις βεβαιότητές μας και ενδεχομένως υπονομεύει την πίστη μας στη θρησκεία, στις παραδόσεις αλλά και στους πολιτικούς θεσμούς της κοινωνίας μας. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα υπάρχουν χαρακτηριστικά παραδείγματα δίωξης ή και καταδίκης φιλοσόφων όπως, μεταξύ άλλων, του Αναξαγόρα (για

αθεία), του Σωκράτη (για εισαγωγή στην κοινωνία «καινών δαιμονίων» και για «διαφθορά των νέων»), του Πλάτωνα (αιχμαλωσία στη Σικελία, όπου είχε προσπαθήσει να διδάξει φιλοσοφία στον τύραννο των Συρακουσών Διονύσιο Β΄), του Τζορντάνο Μπρούνο (καύση στην πυρά λόγω αιρετικής διδασκαλίας), του Σπινόζα (αφορισμός από την εβραϊκή κοινότητα του Άμστερνταμ), του Καντ (απαγόρευση του βιβλίου του για τη θρησκεία από την πρωσική λογοκρισία), του Μπέρτραντ Ράσελ (φυλάκιση λόγω της εναντίωσής του στη συμμετοχή της Βρετανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο). Ο Πλάτων – έχοντας ίσως στον νου του την κατάδική του δασκάλου του και τη δική του πικρή εμπειρία στη Σικελία – περιγράφει με γλαφυρό τρόπο τη μοίρα του φιλοσόφου που προσπα-

θεί να στρέψει και τους συνανθρώπους του, οι οποίοι, ζουν μέσα στην άγνοια, στη μελέτη της φιλοσοφίας. Τον παρομοιάζει με δεσμώτη στο βάθος ενός σπηλαίου, ο οποίος κατορθώνει να απελευθερωθεί από τα δεσμά του, να βγει από το σπήλαιο και να δει το φως του ήλιου. Όταν επιστρέφει στο σπήλαιο, για να διδάξει την αλήθεια σε όσους βρίσκονται ακόμα δεμένοι και έχουν μπροστά τους μόνο είδωλα της πραγματικότητας, εκείνοι δε θα τον πιστέψουν, θα προτιμήσουν να μείνουν στην πλάνη τους και θα τον προπηλακίσουν, ίσως μάλιστα απειλήσουν να τον σκοτώσουν (όπως συνέβη και με τον Σωκράτη).

2. Η χρησιμότητα της φιλοσοφίας
Είναι προφανές σε όποιον σκεφτεί προσεκτικά ότι η φιλοσοφία

δεν είναι ούτε άχρηστη ούτε επικίνδυνη. Μια πρώτη απάντηση στο ερώτημα για τη χρησιμότητα και τη λειτουργία της είναι πως αυτο καθαυτό το ενδιαφέρον των ανθρώπων για θεωρητικές αναζητήσεις φτάνει για να δικαιολογήσει τη φιλοσοφική τους δραστηριότητα. Η αποφυγή εννοιολογικών συγχύσεων, η ανίχνευση των δυνατών απαντήσεων στα «μεγάλα ερωτήματα» της ύπαρξής μας –ακόμη κι αν δεν μπορούμε να γνωρίσουμε την ορθή απάντηση– η συνειδητοποίηση των ορίων της γνώσης μας, η διαμόρφωση συνολικών αντιλήψεων για τον άνθρωπο και τον κόσμο μας είναι σημαντικά επιτεύγματα που μας ικανοποιούν από μόνα τους, ανεξάρτητα από άλλα πρακτικά αποτελέσματα. Εξάλλου, η χαρά της καθαρής διανοητικής έρευνας

μας δίνει κάτι που δεν μπορεί να μας προσφέρει καμιά άλλη ενασχόληση· μας επιτρέπει να βγούμε από τη ρουτίνα της καθημερινότητας και να δούμε τα πράγματα από κάποια απόσταση.

Ωστόσο, για να αντικρουστούν οι απόψεις των επικριτών της φιλοσοφίας, πρέπει πάνω απ' όλα να συνειδητοποιήσει κανείς την πρακτική σημασία της μελέτης της και τη συμβολή της στην προσωπική ανάπτυξη του ατόμου και στην κοινωνική πρόοδο. Πρέπει να γίνει συνείδηση ότι η επίπονη άσκηση στην επιχειρηματολογία οξύνει την κριτική μας ικανότητα, μας προστατεύει από λογικά σφάλματα και μας δίνει τη δυνατότητα να ελέγχουμε και να διορθώσουμε πολλές προκαταλήψεις. Επιπλέον, δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι η φιλοσοφία, όπως είδαμε

παραπάνω, διευρύνει τον διανοητικό μας ορίζοντα και μας φανερώνει θεωρητικές και πρακτικές δυνατότητες που δεν είχαμε σκεφτεί προηγουμένως. Πολλοί επιστήμονες, όπως ο Νεύτων ή ο Αϊνστάιν, οδηγήθηκαν στη διατύπωση των θεωριών τους έχοντας προηγουμένως επιδοθεί σε ανάλυση εννοιών και σε νοητικά πειράματα φιλοσοφικού χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, ο Νεύτων και ο Αϊνστάιν συνέλαβαν την ιδέα της βαρύτητας και της σχετικότητας, αντίστοιχα, όχι μόνο μέσα από παρατηρήσεις των φυσικών φαινομένων, αλλά κυρίως μέσα από τον αφηρημένο στοχασμό πάνω σ' αυτές τις παρατηρήσεις, ο οποίος βασιζόταν σε γενικότερες φιλοσοφικές αντιλήψεις. Και στον χώρο όμως των νομικών και των πολιτικών συζητήσεων, που συμ-

Ζαν-Πολ Σαρτρ

βάλλουν στην εξέλιξη των κοινωνικών θεσμών, ο κριτικός ρόλος της φιλοσοφίας είναι πολύτιμος. Οι ιδέες των ανθρώπινων δικαιωμάτων και του κοινωνικού συμβολαίου, που κυριάρχησαν στις δυτικές κοινωνίες μετά τη Γαλλική Επανάσταση, έγιναν πρώτα αντικείμενο διεξοδικής επεξεργασίας από τους φιλοσόφους της εποχής του Διαφωτισμού, τον Ρουσό, τον Λοκ, τον Βολταίρο. Αλλά και στον 20ό αιώνα και

μέχρι τις μέρες μας πολλοί φιλόσοφοι, όπως ο Ράσελ, ο Σαρτρ, ο Μαρκούζε και ο Τσόμσκι, δε δίστασαν να αντιπαρατεθούν με την πολιτική εξουσία.

Άλλωστε, ο καθένας από μας θα μπορούσε να βρει και από την προσωπική του ζωή παραδείγματα τα οποία να αποδεικνύουν ότι η φιλοσοφική συζήτηση τον βοήθησε να καταλάβει καλύτερα κάποιο πρόβλημα που τον απασχολούσε και να πάρει ορθότερες αποφάσεις. Η κατανόηση της σημασίας της αυτονομίας, για παράδειγμα, μπορεί να μας κάνει να ενεργούμε περισσότερο υπεύθυνα ως ελεύθεροι πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας –στη ρύθμιση της οποίας συμμετέχουμε με την ψήφο μας – ενώ η εμπάθυνση στις δυσκολίες εμπέδωσης της γνώσης μπορεί να μας εμπνεύσει

ταπεινοφροσύνη και σεβασμό στους συνεργάτες μας. Κάθε άνθρωπος, όσο κι αν δεν το συνειδητοποιεί πάντοτε, θα αισθανθεί κάποια στιγμή την ανάγκη να «φιλοσοφήσει», να δει τη ζωή του και τα πράγματα «από απόσταση», για να νιώσει τη βαθύτερη πνευματική ικανοποίηση της θεωρητικής κατανόησης, αλλά και για να στηρίξει κάποιες σημαντικές επιλογές του. Και πρέπει αυτό να προσπαθήσει, όσο μπορεί, να το κάνει σωστά, μεθοδικά, με σοβαρότητα και με λογική αυστηρότητα στη σκέψη του.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «ΚΑΛΛΙΚΛΗΣ: Η φιλοσοφία, Σωκράτη, έχει τη χάρη της, αν ασχοληθείς μαζί της με μέτρο στα νιάτα σου. Ακόμη κι αν είναι κανείς πολύ προικισμένος, εφόσον συνεχίσει να

Στη φωτογραφία ο φιλόσοφος Ζαν-Πολ Σαρτρ παρακολουθείται στενά, όπως συνέβαινε συχνά, από έναν εκπρόσωπο των γαλλικών δυνάμεων ασφαλείας.

φιλοσοφεί και στην ωριμότητά του, αναγκαστικά θα αποξενωθεί από όλα όσα πρέπει να γνωρίζει, προκειμένου να γίνει ένας ολοκληρωμένος άνθρωπος. [...] Με τη φιλοσοφία είναι ωραίο να ασχολείται για μορφωτικούς λόγους και δεν είναι άπρεπο να φιλοσοφεί κανείς όσο είναι νεαρός. Όταν

όμως μεγαλώσει και φιλοσοφεί ακόμη, τότε η περίπτωση είναι για γέλια και εγώ τουλάχιστον νιώθω για όσους φιλοσοφούν ό,τι νιώθω για όσους δυσκολεύονται να μιλήσουν και παίζουν σαν μικρά παιδιά Τον νέο που δε φιλοσοφεί τον θεωρώ ανελεύθερο άνθρωπο, που δεν είναι άξιος για τίποτα ωραίο και μεγάλο. Όταν όμως τον δω ηλικιωμένο να φιλοσοφεί και να μη σταματάει, μου φαίνεται πια, Σωκράτη, ότι ο άνθρωπος αυτός πρέπει να φάει ξύλο [...] δεν αξίζει να λέγεται άντρας, όταν φεύγει από το κέντρο της πόλης και από τις συγκεντρώσεις, όπου [...] οι άντρες διαπρέπουν, και βουλιάζει για την υπόλοιπη ζωή του σε μια γωνιά ψελλίζοντας με τρεις τέσσερις νεαρούς».

(Πλάτων, Γοργίας 484c-486a)

2. «Κι αν θα χρειαζόταν να παραβγεί πάλι με εκείνους που είχαν παραμείνει δεσμώτες προσπαθώντας να διακρίνει τις σκιές, ενώ η όρασή του θα είναι αδύναμη ωσότου να προσαρμοστούν τα μάτια του κι ο χρόνος της προσαρμογής όχι πολύ σύντομος, άραγε δε θα γινόταν περίγελως και δε θα έλεγαν γι' αυτόν ότι γύρισε με τα μάτια του χαλασμένα από 'κεί πάνω που ανέβηκε, και ότι δεν αξίζει τον κόπο ούτε καν να δοκιμάσει κανείς να ανεβεί επάνω, αυτόν, αν μπορούσαν με κάποιον τρόπο να τον πιάσουν στα χέρια τους και να τον σκοτώσουν, δε θα τον σκότωναν;»
(Πλάτων, Πολιτεία 517a, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος)

3. «Αφού με δίδαξε η πείρα ότι όλα όσα συμβαίνουν συνήθως στην κοινή ζωή είναι μάταια και μηδαμινά, και

βλέποντας ότι όλα όσα φοβόμουν ή γίνονταν αφορμή να δοκιμάζω φόβο δεν είχαν καθεαυτά τίποτε καλό ούτε κακό, παρά μόνο στον βαθμό που με αναστάτωναν, αποφάσισα τελικά να αναζητήσω μήπως υπήρχε κάποιο πραγματικό και κοινωνήσιμο αγαθό που μόνο αυτό να ήταν η αιτία που θα επηρέαζε το μυαλό, αποκλείοντας όλα τα υπόλοιπα· ή, ακριβέστερα ακόμη, κάποιο πράγμα που η ανακάλυψη και η απόκτησή του θα μου πρόσφεραν για πάντα την ικανοποίηση μιας υπέρτατης και αδιάκοπης χαράς (Μπαρούχ Σπινόζα, Πραγματεία για τη διόρθωση του νου, μτφρ. Bernard Jacquemart, Βασιλική Γρηγοροπούλου, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2000, σ. 23)

Χόπερ, Γαλάζια Βραδιά. Αυτή η μεγάλη ελαιογραφία του 1914 βρίσκεται σήμερα στη Νέα Υόρκη, στο Μουσείο Χουίτνεϊ της Αμερικανικής Τέχνης. Πρόκειται πιθανόν για ένα στοχασμό για την Ευρώπη τη χρονιά της έκρηξης του Πρώτου παγκοσμίου Πολέμου. Η όρθια γυναίκα φαίνεται σαν μια επιτηδευμένη φιγούρα που δεν συμμετέχει σ' αυτά που συμβαίνουν γύρω της και γίνεται σχεδόν σύμβολο της διάχυτης μελαγχολίας της μοντέρνας ζωής. Μέσα από τις γελοιογραφικές μορ-

φές και τα προσωπεία, ο Χόπερ και μαζί ο παρατηρητής εισέρχεται στον εσωτερικό και περίπλοκο κόσμο των ανθρώπινων αισθημάτων.

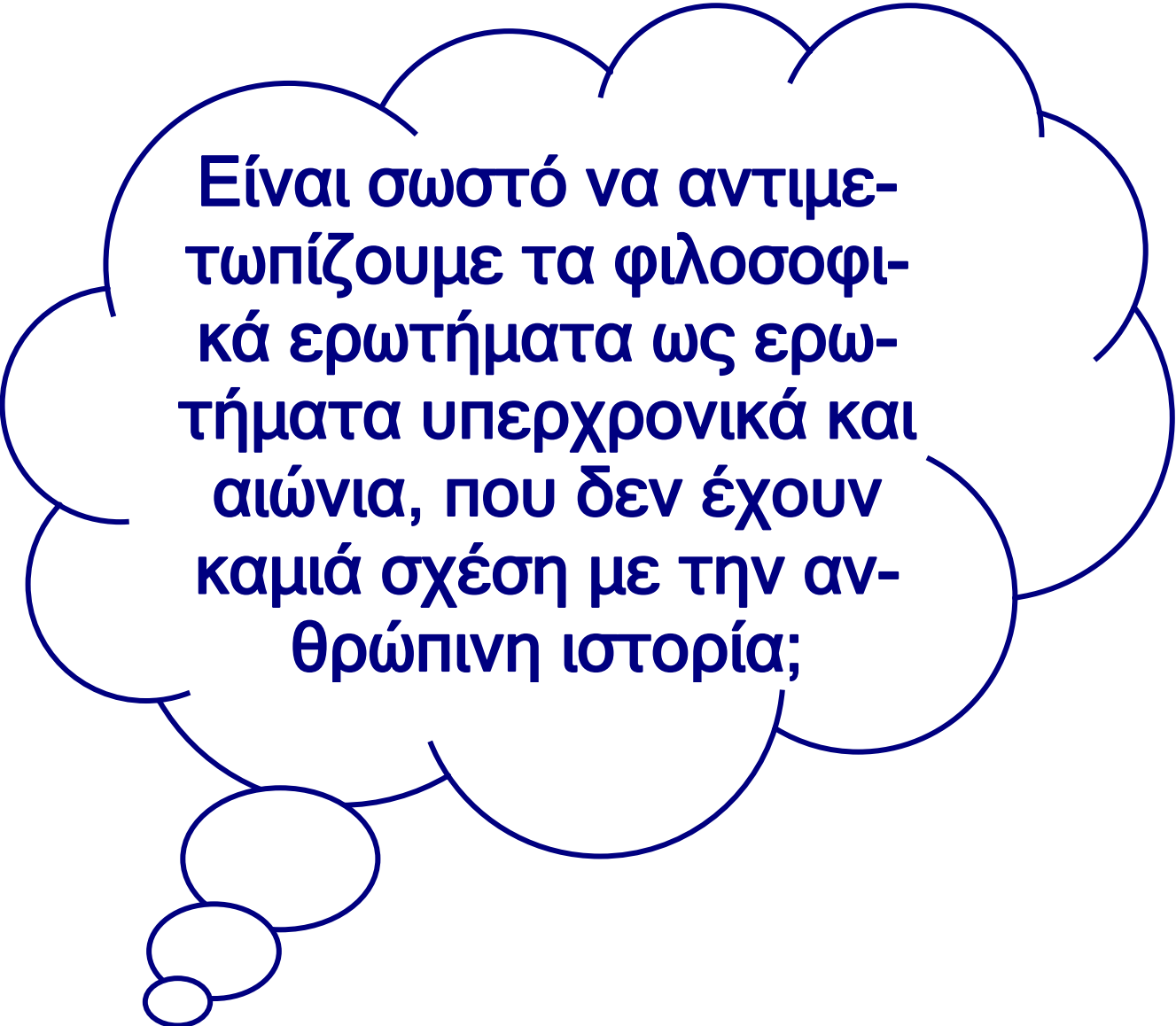
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αναφορικά με τα αποσπάσματα 1 και 2, να εξετάσετε τους τρόπους με τους οποίους ο Πλάτων περιγράφει τη θέση του φιλοσόφου μέσα στο κοινωνικό σύνολο και ειδικότερα την αντιμετώπιση του φιλοσόφου από την κοινωνία. Πόσο πιστεύετε ότι ο κοινωνικός ρόλος του φιλοσόφου έχει αλλάξει στην εποχή μας και γιατί;

2. Μελετώντας τη βιογραφία ορισμένων φιλοσόφων, να εξετάσετε σε ποιο βαθμό αυτοί συγκρούστηκαν με τις κυρίαρχες στην εποχή τους

κοινωνικές αντιλήψεις. Μπορείτε να συζητήσετε, για παράδειγμα, τη ζωή του Σπινόζα, του Ζαν Ζακ Ρουσό, καθώς και τη σύγχρονη πολιτική κριτική του Αμερικανού γλωσσολόγου και φιλοσόφου Νόαμ Τσόμσκι.

3. Όταν ρώτησαν τον Ντε Γκολ γιατί δε συλλαμβάνει τον φιλόσοφο Ζαν Πολ Σαρτρ που μετείχε στα γεγονότα του Μάη του '68, απάντησε: «Δεν μπορείς να συλλάβεις έναν Βολταίρο». Να σχολιάσετε την απάντησή του, ύστερα από μια σύντομη ιστορική εισαγωγή στα πολιτικά κινήματα της δεκαετίας του '60.

Είναι σωστό να αντιμετωπίζουμε τα φιλοσοφικά ερωτήματα ως ερωτήματα υπερχρονικά και αιώνια, που δεν έχουν καμιά σχέση με την ανθρώπινη ιστορία;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

«Η φιλοσοφία είναι η εποχή της
βαλμένη σε έννοιες».

(Γκέοργκ Φρίντριχ Χέγκελ,
Σχεδιάσμα φιλοσοφίας του δικαίου)

Ο Hegel ήταν ένας μεγάλος δάσκαλος.

Η ανάλυσή μας ως τώρα παρουσίασε χαρακτηριστικά γνωρίσματα της φιλοσοφικής σκέψης που δεν εντάσσονται σε κάποιο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Αυτό όμως δεν πρέπει να μας κάνει να νομίσουμε ότι η φιλοσοφική δραστηριότητα βρίσκεται εκτός τόπου και χρόνου. Κάποιοι φιλόσοφοι μάλιστα έχουν υποστηρίξει ότι τα φιλοσοφικά ερωτήματα καθορίζονται εξ ολοκλήρου

από την εποχή και την κοινωνία μέσα στην οποία τίθενται.

Εκείνο πάντως που θα μπορούσε να υποστηριχθεί σε κάθε περίπτωση είναι ότι, ακόμη κι αν τα ερωτήματα αυτά έχουν να κάνουν με σταθερά και υπερχρονικά δεδομένα (όπως η γέννηση και ο θάνατος του ανθρώπου ή η βαθύτερη δομή της ανθρώπινης σκέψης και της ανθρώπινης γλώσσας), εντούτοις ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνονται και η έμφαση που τους δίνεται ποικίλλει από εποχή σε εποχή, από πολιτισμό σε πολιτισμό. Έτσι, για να περιοριστούμε μόνο στον δυτικό πολιτισμό, εφόσον το βιβλίο μας ασχολείται με τη δυτική φιλοσοφία, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι στην εποχή των προσωκρατικών φιλοσόφων (7ος και 6ος π.Χ. αιώνας) τίθενται για πρώτη φορά μεταφυσι-

κά ή οντολογικά ερωτήματα για την υφή και τη συγκρότηση της πραγματικότητας, ενώ από την εποχή των σοφιστών και του Σωκράτη (5ος π.Χ. αιώνας) ξεκινά μια στροφή στην πρακτική φιλοσοφία και ειδικότερα στην ηθική, εφόσον συζητείται το πρόβλημα του πώς θα έπρεπε να ζει κανείς. Κατά τον Μεσαίωνα (11ος-15ος αιώνας) κυριαρχούν θεολογικά ζητήματα και ερωτήματα σχετικά με τη σχέση γνώσης και πίστης, ενώ κατά τη νεότερη εποχή, από τον Ντεκάρτ μέχρι και τον Καντ (17ος-18ος αιώνας), συντελείται μια στροφή στη γνωσιολογία και τίθενται ερωτήματα για τη φύση του υποκειμένου που γνωρίζει τον κόσμο και για τις νοητικές του δυνάμεις. Με τον Χέγκελ (19ος αιώνας) δίνεται έμφαση στη φιλοσοφία της ιστορίας και τονίζεται η σημασία της

ιστορικής εξέλιξης της φιλοσοφικής σκέψης. Ο Χέγκελ μάλιστα πιστεύει ότι μπορούμε να κατανοήσουμε την ίδια την πορεία της ανθρώπινης ιστορίας μέσα από τη μελέτη αυτής της εξέλιξης, που φανερώνει την προοδευτική ωρίμανση και αυτοσυ-νειδησία του πνεύματος. Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα σημειώνεται μια νέα στροφή στις φιλοσοφικές αναζητήσεις, κυρίως στη φιλοσοφία της γλώσσας και στη λογική, ενώ παράλληλα δίνεται έμφαση και στην καλύτερη κατανόηση της ανθρώπινης ύπαρξης.

Οπωσδήποτε οι φιλόσοφοι δεν μπορούν να αγνοούν την ιστορία του ανθρώπινου στοχασμού. Η μελέτη του παρελθόντος και των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών που επικρατούν σε διάφορες ιστορικές στιγμές τούς επιτρέπει να ερμηνεύ-

ουν καλύτερα το πώς πρωτοεμφανίστηκαν κάποια προβλήματα και να παρακολουθούν τις διαφορετικές προσπάθειες για την αντιμετώπισή τους.

Ο Χέγκελ, ο σημαντικότερος Γερμανός φιλόσοφος μετά τον Καντ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. α) «Τα γνήσια φιλοσοφικά προβλήματα είναι πάντοτε ριζωμένα μέσα σε επείγοντα προβλήματα εκτός φιλοσοφίας και πεθαίνουν, αν οι ρίζες τους μαραθούν» (Καρλ Πόπερ)
β) «Δε νομίζω πως ο κόσμος ή οι επιστήμες θα μου έθεταν ποτέ φιλοσοφικά προβλήματα. Είναι όσα οι άλλοι φιλόσοφοι είπαν για τον κόσμο και τις επιστήμες εκείνα που μου εισηγήθηκαν την ύπαρξη φιλοσοφικών προβλημάτων» (Τζορτζ Μουρ).

Ποιο είναι το κοινό ερώτημα στο οποίο απαντούν οι δύο παραπάνω απόψεις; Αν θα έπρεπε να επιλέξετε μία από αυτές τις απόψεις, με ποια επιχειρήματα θα την υποστηρίζατε;

2. «Χωρίς την ιστορία μένει κανείς ένα άπειρο παιδί. Και ιδιαίτερα χωρίς την ιστορία της φιλοσοφίας –που δεν είναι απλώς ιστορία της πλάνης και της αλήθειας– δε θα μάθει κανένας να εκτιμά τη ρώμη του ανθρώπινου νου... (Γκότχολντ Εφράιμ Λέσινγκ).

Να αναλύσετε την άποψη του Λέσινγκ και να διατυπώσετε τη γνώμη σας. Γιατί η ιστορία της φιλοσοφίας «δεν είναι απλώς ιστορία της πλάνης και της αλήθειας»; Τι άλλο διδασκόμαστε από τη μελέτη της ιστορικής πορείας του φιλοσοφικού στοχασμού;

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Η φιλοσοφία είναι η ιδιαίτερη πνευματική δραστηριότητα στην οποία επιδιδόμεστε όταν μας απασχολούν παράδοξα, οριακά ερωτήματα που αφορούν τη σκέψη και τη ζωή μας. Για να αντιμετωπίσουν αυτά τα ερωτήματα και τα προβλήματα που εκφράζουν, οι φιλόσοφοι προσπαθούν:

α) Να αποσαφηνίσουν γενικές και αφηρημένες έννοιες.

β) Να αιτιολογήσουν βασικές πεποιθήσεις.

γ) Να διαμορφώσουν μια συνολική και συνεκτική θεώρηση του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου σ' αυτόν μέσα.

δ) Να αναδείξουν αρχές και αξίες που θα ρυθμίσουν και θα νοηματοδοτήσουν τη ζωή μας.

- Οι κυριότεροι κλάδοι της φιλοσοφίας είναι:

- α) η γνωσιολογία,
- β) η μεταφυσική ή οντολογία,
- γ) η πρακτική φιλοσοφία ή αξιολογία.

- Ειδική σημασία έχει η λογική, η οποία μας διδάσκει τις κατάλληλες μεθόδους για τη διατύπωση έγκυρων επιχειρημάτων.

- Η φιλοσοφία διαφοροποιείται από τις επιστήμες κυρίως ως προς τη γενικότητα και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των «ανοικτών» ερωτημάτων της. Έρχεται «πριν» από τις επιστήμες, για να συντελέσει στη διαμόρφωση των εννοιών και των μεθόδων τους, αλλά και «μετά» από αυτές, για να ερμηνεύσει τα πορίσματά τους.

- Το έργο των φιλοσόφων ικανο-

ποιεί μια βαθύτερη πνευματική μας ανάγκη και συμβάλλει κατά σημαντικό τρόπο στην ανάπτυξη της ανθρώπινης σκέψης και στον συνειδητό προσανατολισμό της πράξης. Πολλοί θεωρούν –εσφαλμένα– τις συζητήσεις τους σχολαστικές και άσκοπες, και πιστεύουν ότι η έντονη κριτική τους στάση κινδυνεύει να υπονομεύσει την πίστη μας στη θρησκεία, στις παραδόσεις και στους θεσμούς.

- Παρ' όλο που τα μεγάλα φιλοσοφικά προβλήματα μας φαίνονται αναλλοίωτα και υπερχρονικά, η φιλοσοφική σκέψη εξελίσσεται μέσα στους αιώνες, ενώ η έμφαση που δίνεται σε κάποια ζητήματα ή κάποιους βασικούς κλάδους διαφέρει ανάλογα με τον πολιτισμό και την εποχή που εξετάζουμε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

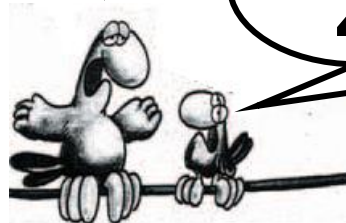
ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Η κεντρική έννοια αυτού του κεφαλαίου είναι ο λόγος. Ο λόγος, όπως και η νόηση, είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου, γι' αυτό και ο Αριστοτέλης όρισε τον άνθρωπο ως **έλλογο ον**. Τι είναι όμως ο λόγος και η γλώσσα; Σχετίζονται με τη σκέψη μας; Πολλές φορές λέμε σε κάποιον: «Αυτό που λες δεν έχει νόημα». Πώς αποκτούν νόημα οι λέξεις και οι προτάσεις μας; Άλλες φορές πάλι λέμε ψέματα. Τι είναι η αλήθεια και τι το ψέμα, και πώς μπορούμε να κρίνουμε αν κάτι που ακούμε ή διαβάζουμε είναι αληθές ή ψευδές; Τι εννοούμε όταν λέμε ότι κάποιος μιλά λογικά ή παράλογα; Τι είναι η λογική και ποιοι οι νόμοι και οι κανόνες της;

Όλα αυτά είναι πολύ σημαντικά φιλοσοφικά ερωτήματα, που θα προσπαθήσουμε να τα συζητήσουμε όσο πιο απλά μπορούμε σ' αυτό το κεφάλαιο. Αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι κυρίως ο προβληματισμός και όχι τόσο οι συγκεκριμένες απαντήσεις που έχουν δοθεί.

... ΚΑΙ ΜΕΤΑ, ΤΟ ΑΣΧΗΜΟ ΠΑΠΑΚΙ ΜΕΓΑΛΩΣΕ ΚΑΙ ΕΓΙΝΕ ΕΝΑΣ ΩΡΑΙΟΣ ΚΥΚΝΟΣ!

ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΠΙΟ ΗΛΙΘΙΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ ΠΟΥ ΕΧΩ ΑΚΟΥΣΕΙ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ!

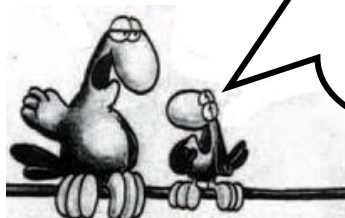
ΓΙΑΤΙ;

**ΓΙΑΤΙ, ΑΦΟΥ ΗΤΑΝΕ
ΠΑΠΙΑ, ΠΩΣ ΕΓΙΝΕ
ΚΥΚΝΟΣ;**

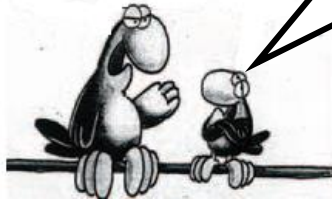
**ΜΑ ΔΕΝ ΗΤΑΝ
ΠΑΠΙΑ!.. ΗΤΑΝ
ΚΥΚΝΟΣ, ΑΛΛΑ
ΔΕΝ ΤΟ ΗΞΕΡΕ!**

**ΔΗΛΑΔΗ,
ΜΠΟΡΕΙ ΕΓΩ
ΝΑ ΕΙΜΑΙ
ΠΕΛΑΡΓΟΣ;**

**ΟΧΙ ΒΕΒΑΙΑ!
ΕΣΥ ΕΙΣΑΙ
ΣΠΟΥΡΓΙΤΙ!**

**ΚΑΙ ΠΟΥ ΤΟ
ΞΕΡΩ ΑΥΤΟ;**

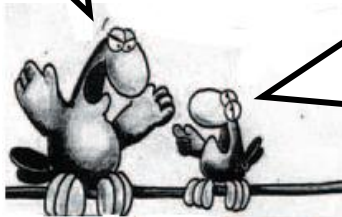
**ΤΟ ΞΕΡΕΙΣ, ΓΙΑΤΙ
ΣΤΟ ΛΕΩ ΕΓΩ, Ο
ΠΑΤΕΡΑΣ ΣΟΥ!**

**ΚΙ ΑΥΤΟΥΝΟΥ Η
ΜΑΝΑ ΤΟΥ, ΤΟΥ
ΕΛΕΓΕ ΟΤΙ ΗΤΑΝ
ΠΑΠΙΑ.**

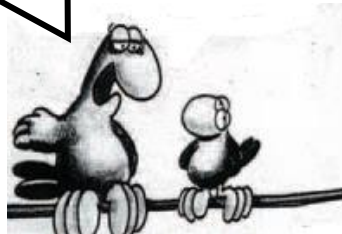

**ΜΑ ΑΥΤΗ
ΔΕΝ ΗΤΑΝ Η
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ
ΤΟΥ ΜΑΝΑ!**

**ΚΑΙ ΠΟΥ
ΞΕΡΟΥΜΕ ΟΤΙ
ΕΣΥ ΕΙΣΑΙ Ο
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ
ΜΟΥ ΠΑΤΕΡΑΣ;**

**ΜΑ ΑΥΤΟ ΤΟ ΞΕΡΟΥΜΕ
ΓΙΑΤΙ... ΕΕΕ... ΤΟ ΞΕΡΟΥΜΕ
ΔΙΟΤΙ...**

**Αρκάς, Χαμηλές πτήσεις, Μπαμπά,
πετάω, εκδ. γράμματα**

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ

Οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταξύ τους κυρίως μέσω της γλώσσας. Επομένως βασικός σκοπός της γλώσσας είναι η επικοινωνία. Υπάρχουν ωστόσο πολλές «γλώσσες». Έτσι, χρησιμοποιούμε τη λέξη «γλώσσα» όχι μόνο για να δηλώσουμε τις φυσικές γλώσσες επικοινωνίας των ανθρώπων (Ελληνικά,

Αγγλικά κτλ.), αλλά και για τους κώδικες επικοινωνίας των ζώων (π.χ. η γλώσσα των δελφινιών) ή ακόμη για τα τεχνητά συστήματα σημείων, όπως είναι «η γλώσσα του υπολογιστή» κτλ. Επίσης, όταν μιλάμε για τη «γλώσσα» ενός συγγραφέα, μπορεί να εννοούμε τον ιδιαίτερο τρόπο γραφής ή ομιλίας του ή, όταν αναφερόμαστε στη «γλώσσα των γηπέδων», μπορεί να εννοούμε τις ιδιαίτερες εκφράσεις που χρησιμοποιούν ορισμένες κοινωνικές ομάδες στην ομιλία τους. Αυτό βέβαια που μας ενδιαφέρει εδώ είναι οι φυσικές γλώσσες· αυτές είναι κώδικες επικοινωνίας που χρησιμοποιούν λέξεις μέσω των οποίων μπορούμε να μεταδίδουμε και να επεξεργαζόμαστε πληροφορίες – χωρίς όμως αυτές να είναι και οι μόνες λειτουργίες των φυσικών γλωσσών.

Με τη γλώσσα μπορούμε να εκφράζουμε τις σκέψεις μας και να επικοινωνούμε με τους άλλους. Είναι όμως δυνατόν να σκεφτόμαστε χωρίς να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα; Αν κανείς προσπαθήσει λιγάκι, θα διαπιστώσει ότι αυτό είναι μάλλον αδύνατον. Κάθε σκέψη μας, κάθε εσωτερική ομιλία έχει την ανάγκη κάποιου είδους γλώσσας. Έτσι, πολλοί φιλόσοφοι πιστεύουν ότι μπορούν να αντιμετωπίσουν φιλοσοφικά προβλήματα, όπως αυτό της γνώσης ή του πνεύματος, εξετάζοντας τη χρήση των λέξεων στη γλώσσα. Ανεξάρτητα από το αν οι φιλόσοφοι αυτοί έχουν δίκιο ή άδικο, παραμένει αναμφισβήτητο το γεγονός ότι υπάρχει μια στενή σχέση ανάμεσα στην ανθρώπινη σκέψη και στη γλώσσα. Ο μεγαλύτερος σύγχρονος γλωσσολόγος (αλλά και

φιλόσοφος) Νόαμ Τσόμσκι ισχυρίζεται ότι σε όλες τις φυσικές γλώσσες υπάρχουν κάποια κοινά στοιχεία, που αποτελούν τη «βαθιά δομή» της γλώσσας και τα οποία μας δείχνουν πώς λειτουργεί ο ανθρώπινος νους.

Σε κάθε γλώσσα η σύνδεση των λέξεων στον προφορικό ή στον γραπτό λόγο δεν είναι τυχαία, αλλά ακολουθεί γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες. Οι ίδιες οι λέξεις, ανάλογα με τη λειτουργία τους, διακρίνονται σε γενικές κατηγορίες (ουσιαστικά, ρήματα, αντωνυμίες, επίθετα, σύνδεσμοι κτλ.), που καλούνται «μέρη του λόγου». Ο λόγος λοιπόν δεν είναι ένα απλό άθροισμα λέξεων, αλλά αποτελείται από λέξεις δομημένες βάσει κανόνων, ώστε από τον συνδυασμό τους να προκύπτει κάποιο νόημα.

Ρενέ Μαγκρίτ, Ο μουσικός παίκτης, 1927. Το «συμβάν» εκτυλίσσεται σ' έναν μη πραγματικό κόσμο, σε μια θεατρική σκηνή με τις κουίντες να ορίζουν το πλαίσιο. Δυο λευκοντυμένοι άντρες παίζουν εδώ ένα μυστηριώδες και, απ' ό,τι φαίνεται σοβαρό παιχνίδι, με μυστικούς κανόνες και «γλώσσα» επικοινωνίας.

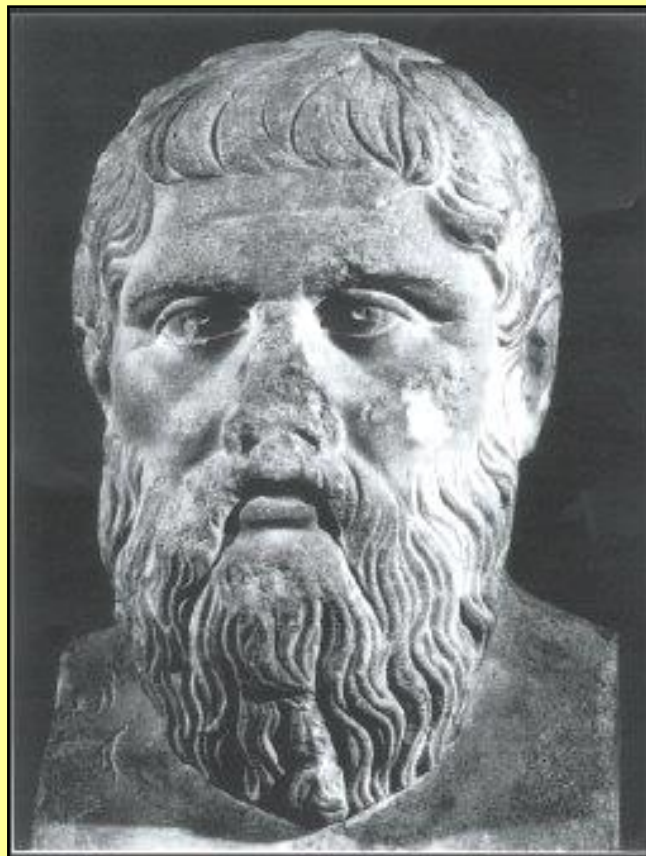
ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «ΞΕΝΟΣ: Λοιπόν, σκέψη και λόγος είναι το ίδιο πράγμα. Μόνο που ο διάλογος που γίνεται χωρίς φωνή, μέσα στην ψυχή με τον εαυτό της, ονομάστηκε σκέψη. ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Βέβαια. ΞΕΝΟΣ: Ενώ το ρεύμα που βγαίνει από την ψυχή και περνά από το στόμα μαζί με ήχο, αυτό δεν καλείται λόγος; ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Αλήθεια λες. ΞΕΝΟΣ: Και ακόμα ξέρουμε ότι μέσα στους λόγους υπάρχει και αυτό. ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Ποιο; ΞΕΝΟΣ: Η κατάφαση και η άρνηση. ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Το ξέρουμε. ΞΕΝΟΣ: Όταν λοιπόν τουτο (κατάφαση και άρνηση) γίνεται μέσα στην ψυχή με τη σιωπηλή σκέψη, πώς αλλιώς παρά κρίση θα το ονόμαζες;»
(Πλάτων, Σοφιστής, 263e-264a)

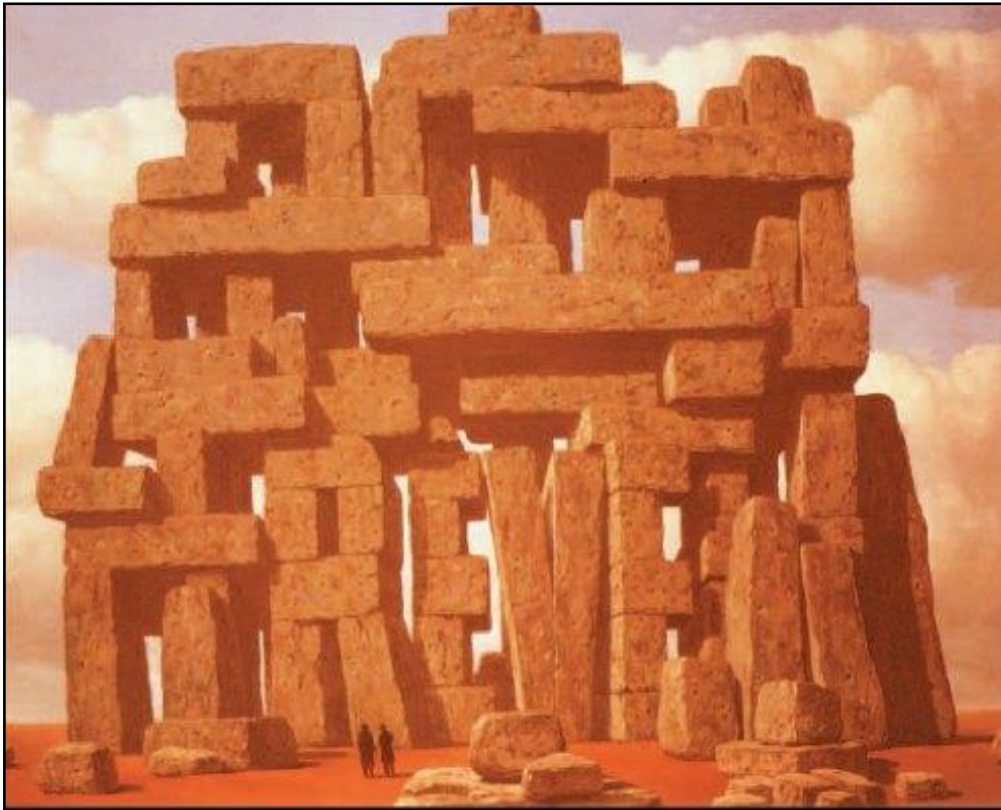
2. «Προσωπικά γοητεύομαι από την πιθανότητα να μάθω κάτι απ' αυτή τη μελέτη [της γλώσσας], που θα φέρει στο φως εγγενείς ιδιότητες του ανθρώπινου νου. Προς το παρόν, δεν μπορούμε να πούμε τίποτα ιδιαίτερα διαφωτιστικό σχετικά με τη φυσική, δημιουργική χρήση της γλώσσας καθ' αυτήν. Αλλά νομίζω πως σιγά σιγά αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε τους μηχανισμούς που κάνουν δυνατή αυτή τη δημιουργική χρήση της γλώσσας ως εργαλείου της ελεύθερης σκέψης και της έκφρασης. Μιλώντας πάλι προσωπικά, για μένα, οι πιο ενδιαφέρουσες απόψεις των σύγχρονων ερευνών στη γραμματική είναι οι προσπάθειες να διατυπωθούν οι αρχές της οργάνωσης της γλώσσας, που, όπως λέγεται, είναι παγκόσμιες αντανakλάσεις των ιδιοτήτων του

νου. Κι ακόμη, με συγκινεί η προσπάθεια να δείχτεί πως, στη βάση αυτής της υπόθεσης, μερικά γεγονότα σχετικά με τις ιδιαίτερες γλώσσες μπορούν να εξηγηθούν».

(Νόαμ Τσόμσκι, Μορφή και νόημα στις φυσικές γλώσσες, μτφρ. Μ. Μαρκίδης Αθήνα 1977, σ. 16)

Η ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ είναι άγνωστη: σώζονται μόνο φανταστικές απεικονίσεις του.

Ρενέ Μαγκρίτ, Η τέχνη της συζήτησης, 1950, «...σ' ένα τοπίο από τις απαρχές του κόσμου ή από την εποχή των Γιγάντων εναντίον των θεών, δυο μικροσκοπικές φιγούρες συζητούν μεταξύ τους. Μια συζήτηση που δεν μπορούμε να την ακούσουμε, ένα απλό μουρμουρητό, που αμέσως το καταπίνει η σιωπή του τείχους, οι μεγάλοι ογκόλιθοι, οι οποίοι δεσπάζουν πάνω από τους συνομιλητές» Μισέλ Φουκώ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

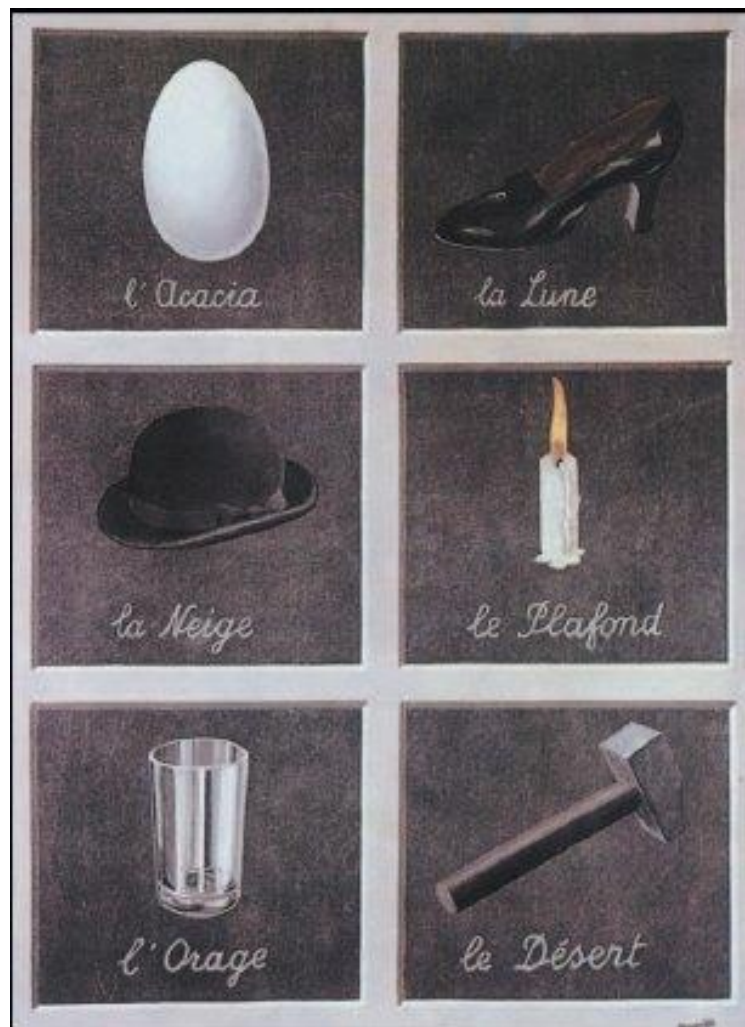
1. Νομίζετε ότι η σκέψη προηγείται της γλώσσας; Προσπαθήστε να σκεφθείτε τρόπους για να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

2. Υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις φυσικές και στις τεχνητές γλώσσες, όπως για παράδειγμα η «γλώσσα» των μαθηματικών; Διατυπώστε τον προβληματισμό σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΛΕΞΕΙΣ, ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

1. Λέξεις και νόημα

Η γλώσσα αποτελείται από λέξεις. Η λέξη είναι το μικρότερο τμήμα της γλώσσας που έχει νόημα. Τι σημαίνει όμως αυτό; Πώς είναι δυνατόν

Ρενέ Μαγκρίτ, Η ερμηνεία των ονείρων (η ακακία, το φεγγάρι, το χιόνι, το ταβάνι, η καταιγίδα, η έρημος), 1930. Ο συνδυασμός που κάνει ο Μαγκρίτ ανάμεσα σε αντικείμενα και ονομασίες θα μπορούσε να θεωρηθεί αναφορά στην υπάρχουσα τάξη των πραγμάτων, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε αρκετά αναπάντεχους συνειρμούς.

μια λέξη να έχει νόημα; Πώς είναι δυνατόν ένας ήχος ή μια σειρά από σημεία στο χαρτί να σημαίνουν κάτι; Μερικές λέξεις δηλώνουν ένα συγκεκριμένο πράγμα. Έτσι, η λέξη «Όλυμπος» αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο ελληνικό βουνό. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η λέξη «Όλυμπος» είναι ένα είδος ταμπέλας αυτού του συγκεκριμένου πράγματος. Ένα σύνολο όμως από λέξεις-ταμπέλες δεν μπορεί να αποτελέσει γλώσσα. Στη φυσική γλώσσα, στον λόγο, οι λέξεις δεν είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους, αλλά με τον συνδυασμό τους δημιουργούμε προτάσεις, οι οποίες εκφράζουν σύνθετα και περίπλοκα νοήματα. Εξάλλου υπάρχουν πολλά είδη λέξεων. Σε τι αναφέρονται διάφορες λέξεις όπως «δικαιοσύνη», «όμορφος», «ίσος», «πάνω», «σχεδόν», «είναι», «και»;

Πώς μια λέξη μπορεί να έχει νόημα; Πολλές φορές μια λέξη είναι δυνατόν να οριστεί από άλλες λέξεις. Έτσι, η λέξη «τετράγωνο» σημαίνει «ορθογώνιο παραλληλόγραμμο που έχει όλες τις πλευρές του ίσες». Αλλά τι σημαίνουν οι λέξεις με τις οποίες ορίσαμε τη λέξη «τετράγωνο»; Κάποιες από αυτές, με τη σειρά τους, ίσως μπορούν να οριστούν, αλλά δεν είναι δυνατόν όλες οι λέξεις να μπορούν να οριστούν. Κάποιες θα πρέπει να έχουν άμεσο νόημα και πάνω σ' αυτές θα πρέπει να βασίζονται οι άλλες. Έπειτα, το να πούμε ότι το νόημα της λέξης «τετράγωνο» είναι ο ορισμός της δε μας λέει τίποτα για το πώς αυτή η λέξη ή ο ορισμός της (ο οποίος είναι, με τη σειρά του, μια σειρά λέξεων) σχετίζεται με τα πραγματικά τετράγωνα που σχεδιάζουμε στο

χαρτί. Ποια είναι λοιπόν η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις λέξεις και στα πράγματα, παρ' όλο που αυτά τα δύο είναι τελείως ανόμοια μεταξύ τους;

Ας πάρουμε για παράδειγμα τη λέξη «βιβλίο». Με τη λέξη αυτή δεν αναφερόμαστε μόνο στο συγκεκριμένο βιβλίο που κρατάμε στα χέρια μας, αλλά και σε όλα τα άλλα βιβλία μας, τα βιβλία των φίλων μας, ακόμα και σε όλα τα πιθανά βιβλία που υπάρχουν, είτε τα έχουμε δει είτε όχι. Εκτός αυτού, αναφέρεται και σε βιβλία που δεν υπάρχουν τη χρονική στιγμή κατά την οποία μιλάμε γι' αυτά, αλλά υπήρξαν ή θα υπάρξουν στο μέλλον. Κάποιος άλλος που λέει αυτή τη λέξη κατανοεί ό,τι ακριβώς κι εμείς, παρ' όλο που τα βιβλία από τα οποία έχει άμεση εμπειρία μπορεί να είναι τελείως διαφορετικά

από τα δικά μας. Τέλος, κάποιος που μιλάει Αγγλικά, όταν προφέρει τη λέξη «book», εννοεί ό,τι κι εμείς με τη λέξη «βιβλίο». Πώς είναι αυτό δυνατόν; Πώς μια λέξη ή ένας συγκεκριμένος ήχος έχει τέτοια καθολικότητα και εμβέλεια;

Μήπως όμως υπάρχει κάποια άλλη σχέση ανάμεσα στη λέξη και στα πράγματα; Μήπως υπάρχει κάποια ιδέα, κάποια έννοια η οποία καλύπτει όλες τις περιπτώσεις βιβλίων και εκφράζεται στις διάφορες γλώσσες με διαφορετικές λέξεις, αφού η έννοια «βιβλίο» είναι ίδια (μία και μοναδική), όποια γλώσσα κι αν μιλάμε; Φαίνεται λοιπόν ότι οι λέξεις σχετίζονται με τις έννοιες (ή είναι ονόματα για τις έννοιες), ενώ οι έννοιες αναφέρονται σε σύνολα πραγμάτων. Έτσι, είναι δυνατή η μετάφραση από μια γλώσσα σε άλ-

λη. Αφού επομένως οι έννοιες ή οι ιδέες είναι ίδιες, μπορούμε να μεταφράζουμε από τη μια γλώσσα στην άλλη αλλάζοντας τις λέξεις που χρησιμοποιούμε για τις ίδιες έννοιες.

2. Οι καθολικές έννοιες

Εκτός από τις έννοιες που δηλώνουν ένα σύνολο ίδιων πραγμάτων (π.χ. «βιβλίο»), έχουμε και έννοιες που δηλώνουν χαρακτηριστικά πραγμάτων. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την έννοια «δικαιοσύνη» ή την έννοια «λευκό». Τι είναι η δικαιοσύνη; Για να δώσουμε απάντηση στην ερώτηση, μήπως πρέπει να εξετάσουμε όλες τις δίκαιες πράξεις και να βρούμε τι κοινό έχουν μεταξύ τους; Μήπως δηλαδή υπάρχει μία κοινή φύση που βρίσκεται μόνο στις δίκαιες πράξεις και πουθενά αλλού; Ωστόσο, οι πράξεις μας δεν είναι

απλώς δίκαιες ή άδικες. Υπάρχουν διαβαθμίσεις· άλλες πράξεις είναι λιγότερο και άλλες είναι περισσότερο δίκαιες. Ίσως και να μην υπάρχουν απόλυτα δίκαιες πράξεις. Πολλοί θεωρούν ότι απόλυτα δίκαιος είναι μόνο ο Θεός. Το ίδιο συμβαίνει και με την έννοια «λευκό» (όπως και με πολλές άλλες έννοιες). Μήπως υπάρχει μία καθαρή ουσία της λευκότητας, που είναι πάντα ίδια και η οποία δίνει στα πράγματα (όταν αυτά μετέχουν, λίγο ή πολύ, σ' αυτήν) το χαρακτηριστικό της λευκότητας;

Αυτή είναι η αντίληψη του Πλάτωνα. Ο Πλάτων ονομάζει τις καθαρές αυτές ουσίες ιδέες. Οι ιδέες είναι πράγματα υπαρκτά, ανεξάρτητα από τον αισθητό κόσμο, αιώνια και αμετάβλητα, που μπορούμε να τα προσεγγίσουμε και να τα γνωρί-

σουμε μόνο με τον νου και όχι με τις αισθήσεις. Με αυτόν τον τρόπο ο Πλάτων οδηγείται σε έναν διϋισμό. Θεωρεί ότι υπάρχουν δύο κόσμοι, ο αισθητός κόσμος της εμπειρίας μας και ο κόσμος των ιδεών, που είναι νοητός και υπεραισθητός. Ο Αριστοτέλης, από την άλλη πλευρά, αντιδρά έντονα στη θεωρία των ιδεών του Πλάτωνα. Πώς είναι δυνατόν, λέει, να υπάρχει ένας τέτοιος, ανεξάρτητος από τον αισθητό, κόσμος; Πού βρίσκονται αυτές οι ιδέες; Πώς είναι δυνατόν να σχετίζονται με τα φυσικά αντικείμενα; Ο Αριστοτέλης ονομάζει τα πράγματα ή τις ουσίες αυτές «καθόλου». Εμείς θα τα ονομάσουμε εδώ καθολικές έννοιες. Για τον Αριστοτέλη οι καθολικές έννοιες (τα «καθόλου») δεν είναι πράγματα ξεχωριστά από τα φυσικά αντικείμενα, αλλά προκύ-

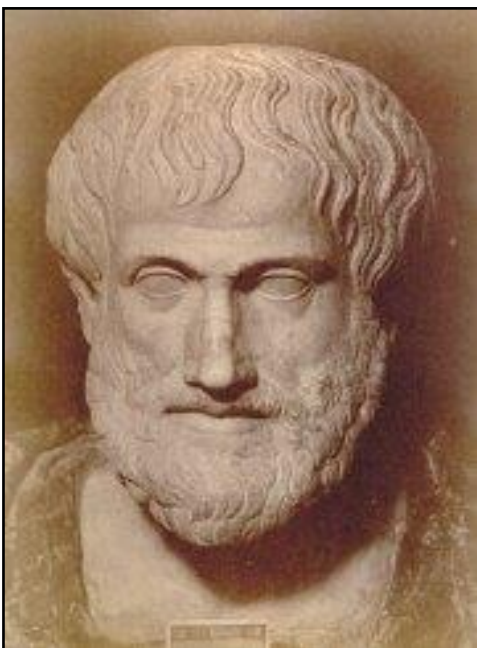
**πτουν από αυτά μέσω νοητικής
αφαίρεσης. Σχηματίζουμε δηλαδή
στον νου μας την καθολική έννοια
της λευκότητας, όταν από διάφορα
λευκά αντικείμενα αφαιρέσουμε
όλες τις άλλες ιδιότητες και κρατή-
σουμε μόνο την ιδιότητα του
λευκού.**

**Παρόμοια θέση με αυτήν του Αρι-
στοτέλη παίρνουν και οι εμπειρι-
στές φιλόσοφοι (Τζον Λοκ, Ντέιβιντ
Χιουμ) όσον αφορά τις καθολικές
έννοιες. Γι' αυτούς τους φιλοσό-
φους, όταν σκεφτόμαστε ένα τρίγω-
νο, σχηματίζουμε στο μυαλό μας
μία εικόνα για κάποιο τρίγωνο και
φροντίζουμε να χρησιμοποιούμε
για τον σχηματισμό αυτής της εικό-
νας μόνο τα χαρακτηριστικά που
είναι κοινά σε όλα τα τρίγωνα.
Ωστόσο, κάθε εικόνα δεν παύει να
είναι κάτι το ατομικό, κάτι που αφο-**

**ρά το μεμονωμένο άτομο. Πώς επο-
μένως η ατομική εικόνα μάς βοηθά
να εξηγήσουμε τη γενικότητα της
καθολικής έννοιας; Επιπλέον, πώς
είναι δυνατόν η λευκότητα, για πα-
ράδειγμα, να είναι μέσα στο μυαλό
μας; Αυτό που έχουμε στο μυαλό
μας είναι η σκέψη μας για τη λευκό-
τητα και όχι η λευκότητα ως ουσία.
Αν η καθολική έννοια «λευκό» ήταν
σκέψη, τότε οι καθολικές έννοιες δε
θα ήταν ίδιες για όλους μας, αφού
οι σκέψεις διαφέρουν από άνθρω-
πο σε άνθρωπο. Επανερχόμενοι
στο παράδειγμα του τριγώνου, ανα-
ρωτιόμαστε πώς είναι δυνατόν η
καθολική έννοια « τρίγωνο » να προ-
έρχεται από τα αισθητά τρίγωνα,
όταν κανένα τρίγωνο που αντιλαμ-
βανόμαστε άμεσα με τις αισθήσεις
μας δεν έχει απόλυτα ευθείες γραμ-
μές. Πώς φθάνουμε επομένως στην**

αντίληψη της ευθείας γραμμής ή του κύκλου, όταν στη φύση δεν υπάρχει τίποτε το απόλυτα ευθύ ή κυκλικό;

Κάποιοι θεωρούν ότι οι καθολικές έννοιες δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν με κανέναν τρόπο. Έχουμε μόνο επιμέρους ατομικά πράγματα. Υπάρχουν βέβαια γενικές λέξεις, λέξεις δηλαδή που χρησιμοποιούνται από όλους, όπως «λευκό», αλλά όχι πράγματα, όπως η «λευκότητα». Η θεωρία αυτή λέγεται ονοματοκρατία ή νομιναλισμός (από το λατινικό «nomen» = όνομα)

Αριστοτέλης

και πρωτοδιατυπώθηκε από φιλο-
σόφους του Μεσαίωνα, όπως είναι
ο Βοήθιος και ο Γουλιέλμος του
Όκαμ. Αν όμως δεν υπάρχουν γενι-
κές ιδιότητες όπως το «λευκό», το
«ζεστό», το «σκληρό», το «στρογ-
γυλό» κτλ., τότε πώς είναι δυνατόν
να πούμε ότι κάποιο πράγμα ανή-
κει στην κατηγορία των «λευκών»
πραγμάτων, των «ζεστών», των
«σκληρών» κτλ.; Η συνήθης απά-
ντηση των νομιναλιστών είναι ότι
ένα πράγμα ανήκει, λόγου χάριν,
στην κατηγορία βιβλίο, επειδή μοιά-
ζει με κάποιο δεδομένο βιβλίο που
το παίρνουμε ως βασικό παράδειγ-
μα. Η απάντηση όμως αυτή χρησι-
μοποιεί ήδη την καθολική έννοια
της ομοιότητας. Χωρίς αυτή την κα-
θολική έννοια δεν μπορούμε να κρί-
νουμε αν δύο πράγματα είναι όμοια.
Έπειτα, αν δύο ή περισσότερα

πράγματα μοιάζουν μεταξύ τους, έχουν κάτι κοινό. Αυτό το κοινό όμως είναι αναγκαστικά κάτι το γενικό ή καθολικό και όχι κάτι το ατομικό.

3. Μη ρωτάτε για το νόημα, ρωτήστε για τη χρήση

Στην προηγούμενη ανάλυση για το νόημα μιας λέξης διαπιστώσαμε ότι ανάμεσα στη λέξη και στα πράγματα υπάρχει μία ιδέα ή μία καθολική έννοια που καλύπτει όλα τα ίδια επιμέρους πράγματα. Προσπαθώντας να εξηγήσουμε τη σχέση ανάμεσα στη λέξη και στα πράγματα καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι πρέπει να εξηγήσουμε δύο σχέσεις: μία ανάμεσα στη λέξη και στην έννοια και μία ανάμεσα στην έννοια και στα πράγματα. Πού βρίσκεται όμως το νόημα; Στη λέξη; Στον νου; Ή σε μια έννοια ή ιδέα που πλανιέ-

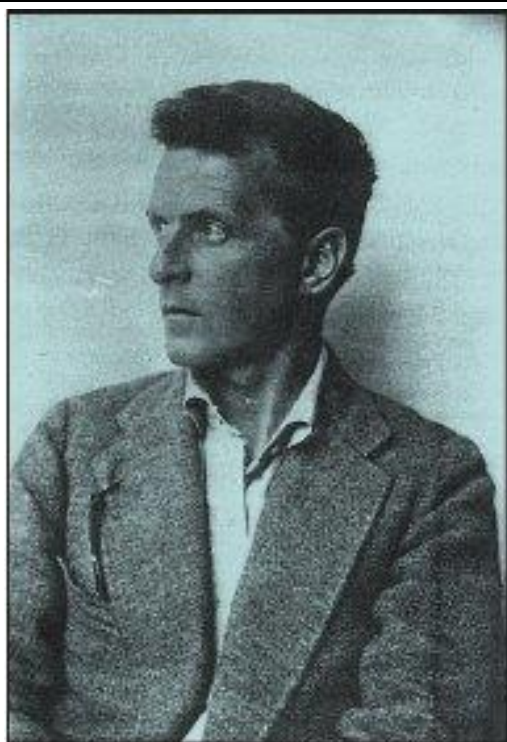
ται κάπου ανάμεσα στη λέξη, στον νου και στα πράγματα; Παρ' όλα τα παραπάνω φιλοσοφικά προβλήματα, στην καθημερινή μας ζωή χρησιμοποιούμε τη γλώσσα χωρίς κανένα πρόβλημα, κάνουμε περίπλοκες σκέψεις, επικοινωνούμε μεταξύ μας και καταλαβαίνει ο ένας τον άλλον.

Κάποιοι σύγχρονοι φιλόσοφοι (με σημαντικότερο τον Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν) προτείνουν να σταματήσουμε να διατυπώνουμε θεωρίες για το νόημα των λέξεων ή των φράσεων και να επικεντρωθούμε μόνο στη χρήση τους στη γλώσσα. Ίσως, λένε αυτοί οι φιλόσοφοι, τις λέξεις ή τις γλωσσικές εκφράσεις πρέπει να τις χρησιμοποιούμε όπως τα εργαλεία ή όπως τα σήματα της τροχαίας. Βέβαια η γλώσσα είναι κάτι περιπλοκότερο, που χρησιμο-

ποιείται για ευρύτερους σκοπούς. Η γλώσσα είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο. Δεν τη φτιάχνει κάποιος για τον εαυτό του – και μ’ αυτή την έννοια μπορούμε να πούμε ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρχει «προσωπική» γλώσσα. Η γλώσσα είναι μια ικανότητα που την αποκτάμε όλοι από τη χρήση της με τους συνανθρώπους μας. Θα μπορούσαμε να πούμε ακόμα ότι με τη γλώσσα δε μεταδίδουμε μόνο πληροφορίες δηλώνοντας ή περιγράφοντας καταστάσεις πραγμάτων. Με τη γλώσσα κάνουμε επίσης διάφορα πράγματα, όπως όταν υποσχόμαστε κάτι, όταν διατάζουμε, όταν ευχόμαστε, όταν παρακαλούμε κτλ. Όταν λέω «αφήνω την περιουσία μου εξίσου στα δύο παιδιά μου», προβαίνω μάλλον σε μια πράξη που γίνεται με λόγια παρά σε μια περιγραφή ή σε

μια απλή μετάδοση πληροφορίας. Γι' αυτόν τον λόγο και κάποιοι φιλόσοφοι, όπως ο Τζον Όστιν, μιλούν για την επιτελεστική λειτουργία της γλώσσας και ονομάζουν τις αντίστοιχες προτάσεις επιτελεστικές, διότι αυτές δεν περιγράφουν, αλλά επιτελούν (κάνουν) κάτι.

Όταν μαθαίνουμε μια γλώσσα, «συνδεόμαστε» με ένα σύστημα που πολλοί άνθρωποι χρησιμοποιούν για να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Έτσι, μαθαίνουμε το νόημα

**Λούντβιχ
Βιτγκενστάιν**

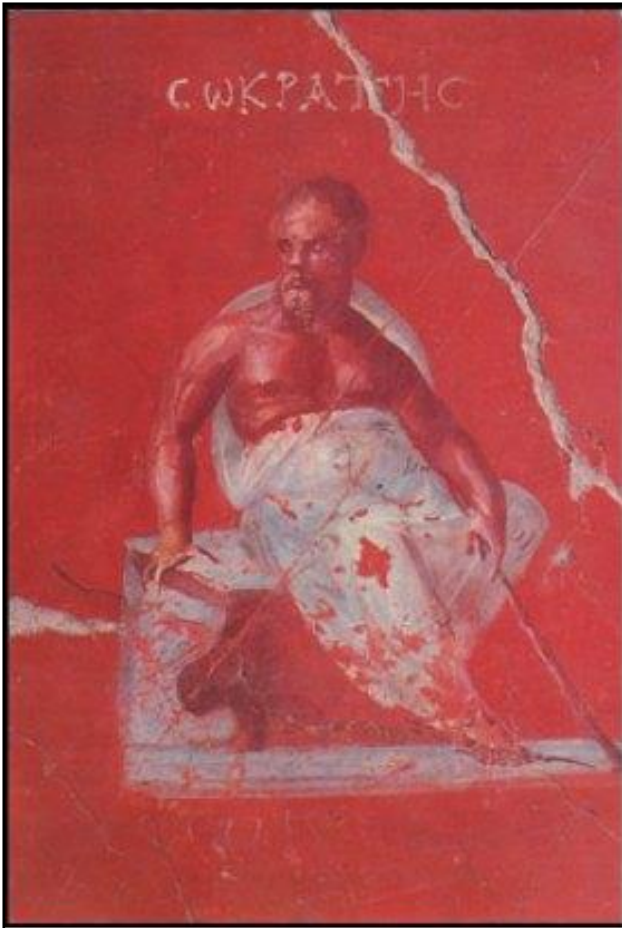
μιας λέξης παρατηρώντας το πώς χρησιμοποιούν οι άλλοι άνθρωποι αυτή τη λέξη. Επομένως η χρήση της λέξης «βιβλίο» έχει νόημα μόνο ως μέρος της ευρύτερης χρήσης της λέξης αυτής στη γλώσσα μας. Είναι όμως κάθε χρήση λέξεων ή φράσεων «νόμιμη»; Μπορούμε να πούμε ότι κάποιος δε μιλά σωστά Ελληνικά;

Αν, από την άλλη πλευρά, το νόημα μιας λέξης ή φράσης βρίσκεται στη χρήση της, τότε πώς εξηγείται το γεγονός ότι δύο διαφορετικές λέξεις ή φράσεις έχουν το ίδιο νόημα; Προφανώς δεν έχουν την ίδια ακριβώς χρήση, διότι, όταν χρησιμοποιούμε τη μία, δε χρησιμοποιούμε την άλλη. Ίσως θα λέγαμε ότι έχουν το ίδιο νόημα, όταν μπορούμε να χρησιμοποιούμε τη μία στη θέση της άλλης χωρίς κάποια σημαντική δια-

φορά. Τι σημαίνει όμως η φράση «σημαντική διαφορά» και πώς μπορούμε να κρίνουμε πόσο «σημαντική» ή πόσο «ασήμαντη» είναι αυτή η διαφορά; Επιπλέον, αν το νόημα μιας λέξης βρίσκεται στη χρήση της, τότε οι διάφορες γλώσσες θα έπρεπε να είναι συστήματα λίγο πολύ ασύμβατα μεταξύ τους. Πώς είναι λοιπόν δυνατή η μετάφραση από μια γλώσσα σε μια άλλη; Είτε θα πρέπει να είναι αδύνατη είτε να γίνεται με μεγάλο βαθμό απροσδιοριστίας. Δεδομένου εξάλλου ότι στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας δε γίνεται δεκτή η ύπαρξη καθολικών εννοιών, τότε πώς είναι δυνατόν η χρήση μιας λέξης από όλους τους ομιλητές της ίδιας γλώσσας να της δίνει καθολική διάσταση; Αν, τέλος, το νόημα μιας λέξης περιλαμβάνει όλες τις δυνατές χρήσεις της, τότε

είναι δυνατόν να μιλάμε για λανθασμένη (ή καταχρηστική) χρήση; Μήπως έτσι το νόημα της λέξης παραμένει πάντα, λίγο ή πολύ, απροσδιόριστο;

Όπως και πολλά άλλα φιλοσοφικά ερωτήματα, έτσι και το ερώτημα για το νόημα των λέξεων παραμένει ανοικτό. Ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο εξετάζουμε το θέμα ή ανάλογα με άλλες φιλοσοφικές θέσεις μας, είναι δυνατόν να φθάσουμε σε διαφορετικά συμπεράσματα. Παρ' όλο που για κάθε μέθοδο προσέγγισης του ερωτήματος μπορούμε να βρούμε και τις αντίστοιχες αντιρρήσεις, εντούτοις η συνολική κατανόηση από μας του τι είναι το νόημα μιας λέξης ή μιας πρότασης αυξάνεται.

Σωκράτης

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Όνομα είναι ένας ήχος της φωνής που έχει κάποια σημασία κατά συνθήκη, χωρίς αναφορά σε χρόνο. Τα μέρη αυτού (δηλαδή οι ήχοι των γραμμάτων ή συλλαβών) ξεχωριστά από μόνα τους δεν έχουν καμιά σημασία». (Αριστοτέλης, Περί ερμηνείας, 16a19-21)

2. «Αυτή η ουσία του Είναι (η ιδέα), για την οποία δίνουμε λόγο με ερωτήσεις και απαντήσεις, τι από τα δύο είναι; Είναι αιωνίως η ίδια με τον εαυτό της και σταθερή ή άλλοτε έτσι κι άλλοτε αλλιώς; Μήπως το καθαυτό Ίσο, το καθαυτό Ωραίο, το καθένα από τα καθαυτό πράγματα (ιδέες), το Ον, υφίσταται καμιά μεταβολή και ποια; Ή μήπως καθένα από αυτά τα όντα έχει καθαυτό μία και μόνη μορφή, είναι πάντα ίδιο με τον εαυτό του και ποτέ δε δέχεται καμιά αλλαγή;

- Αναγκαστικά, Σωκράτη, απάντησε ο Κέβης, πρέπει να είναι αναλλοίωτα και σταθερά.
- Τι συμβαίνει όμως με τα πολλά ωραία αντικείμενα, όπως άνθρωποι, άλογα ή φορέματα ή άλλα παρόμοια, ή με τα ίσα, τα ωραία και τα ομώνυμα μ' αυτά; Διατηρούν πάντα την ταυ-

τότητά τους ή συμβαίνει το τελείως αντίθετο απ' ό,τι μ' εκείνα (τις ιδέες), ούτε δηλαδή είναι τα ίδια με τον εαυτό τους ούτε το ένα με το άλλο, και, για να το πούμε καθαρά, ποτέ και πουθενά δε διατηρούν την ταυτότητά τους;

- Έτσι είναι πάλι, είπε ο Κέβης, ποτέ δε μένουν τα ίδια.

- Και αυτά μεν μπορείς να τα πιάσεις, να τα δεις ή να τα αισθανθείς με τις άλλες αισθήσεις, εκείνα όμως που είναι πάντοτε τα ίδια δεν μπορείς με κανέναν άλλο τρόπο να τα συλλάβεις παρά μόνο με τη σκέψη, γιατί αυτά είναι άορατα και όχι ορατά.

- Λέγεις απόλυτα την αλήθεια, είπε ο Κέβης».

(Πλάτων, Φαίδων 78d-79a)

3. «Το παλιό ρόδο υπάρχει μόνο ως όνομα, κρατάμε γυμνά ονόματα».

(Ουμπέρτο Έκο, Το όνομα του ρόδου, μτφρ. Έφη Καλλιφατίδη, Αθήνα 1985, σ. 657)

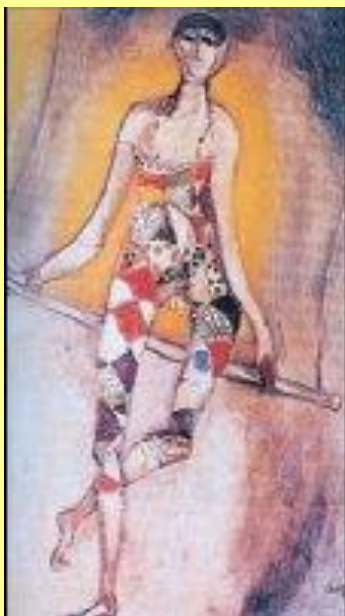
4. "Δεν είναι οι λέξεις που εκφέρεις εκείνο που μετράει, μήτε κι εκείνο που έχεις στο μυαλό σου την ώρα που την εκφέρεις, αλλά το πόσο αυτές διαφοροποιούν τη ζωή σου σε διάφορες στιγμές της. Πώς ξέρω εγώ ότι δύο άνθρωποι σκέφτονται το ίδιο πράγμα, όταν και οι δυο τους λένε πως πιστεύουν στον Θεό; [...] Είναι η πράξη που δίνει στις λέξεις το νόημά τους».

(Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν, Πολιτισμός και αξίες, μτφρ. Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Κ. Κωβαίος, Αθήνα 1986, σ. 127-128)

5. «Οι λέξεις είναι τα εργαλεία μας, και ως *minimum* θα έπρεπε να χρησι-

μποιούμε ξεκάθαρα εργαλεία: θα έπρεπε να ξέρουμε αυτό που εννοούμε και πρέπει από πρώτα να εξοπλιστούμε ενάντια στις παγίδες που μας βάζει η γλώσσα».

(J.L. Austin, A plea for excuses, Philosophical Papers, Oxford 1970, σ. 181-182)

Σαγκάλ, Ακροβάτης, 1914-1915, Ιδιωτική Συλλογή, Παρίσι. Όπως ο σχοινοβάτης-καλλιτέχνης, έτσι και ο φιλοσόφος αποτελεί μια μορφή ενδιάμεση, μια οντότητα που ζεί αιωρούμενη στα όρια δύο κόσμων: των πραγμάτων και των λέξεων-ονομάτων τους. Σ' αυτόν το απολλώνιο και το διονυσιακό στοιχείο συνυφαίνονται χωρίς να καταστρέφεται η συνοχή.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια από τα παρακάτω ζεύγη προτάσεων εκφράζουν το ίδιο νόημα; Αιτιολογήστε την άποψή σας.

α. Παντρεύτηκαν και απέκτησαν παιδιά.

Απέκτησαν παιδιά και παντρεύτηκαν.

β. Ο Κώστας είναι ψηλότερος από τον Γιάννη.

Ο Γιάννης είναι πιο κοντός από τον Κώστα.

γ. Είτε θα πας εσύ στη συνάντηση είτε θα πάω εγώ.

Είτε θα πάω εγώ στη συνάντηση είτε θα πας εσύ.

δ. Μου είναι ευχάριστο να βλέπω αισθηματικά φιλμ.

Δε μου είναι δυσάρεστο να βλέπω αισθηματικά φιλμ.

2. Είναι δυνατόν να αποδώσετε κάποιο νόημα στις παρακάτω φράσεις; Αν ναι, ποιο είναι αυτό; Αιτιολογήστε την άποψή σας.

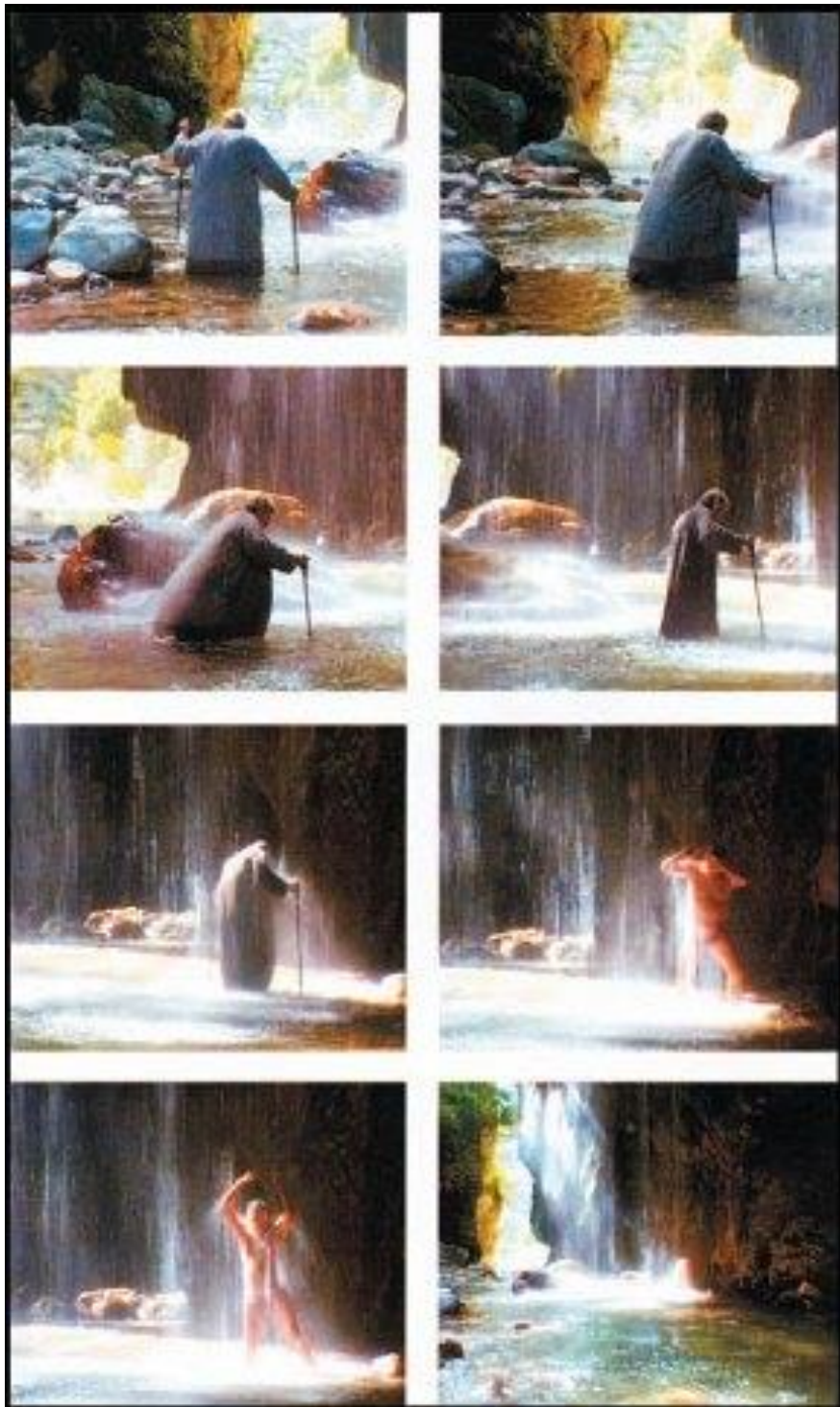
- α. Γεωμετρικό μπάνιο**
- β. Ανθρωποφάγα τετράπλευρα**
- γ. Κοιμισμένοι ναοί**
- δ. Ωραίες εξισώσεις**
- ε. Βαρετοί αριθμοί**
- στ. Ακόλαστα τραπέζια**
- ζ. Τυφλή δικαιοσύνη**

3. Με ποιο νόημα χρησιμοποιείται η λέξη «ξέρω» σε καθεμιά από τις επόμενες προτάσεις;

- α. Ξέρω τι θέλω.**
- β. Μόνον αυτός ξέρει τις προθέσεις του.**
- γ. Ένας θεός ξέρει τι σχεδιάζει ακόμη να κάνει!**
- δ. Ξέρεις τι λες;**

4. Αν δεχτούμε ότι το νόημα των λέξεων και των προτάσεων οφείλεται στη χρήση τους, πώς νομίζετε ότι είναι δυνατή η μετάφραση από μια γλώσσα σε άλλη;

5. «Τα όρια της γλώσσας μου σημαίνουν τα όρια του κόσμου μου», υποστηρίζει ο Βίγκενσταϊν. Ποιο είναι το νόημα της πρότασης αυτής;

**Κ. Τσόκλης, Συμπερασματικός Οιδί-
πους. Βινεογραφημένη performance
προβλημένη πάνω σε
ζωγραφικούς πίνακες.
Η στιγμή της κάθαρσης, 2005.**

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ;

Όλοι μας θεωρούμε ότι η αλήθεια είναι κάτι πολύ σημαντικό. Απαιτούμε από τους πολιτικούς να μας λένε την αλήθεια. Ο δικαστής πρέπει να αναζητήσει και να αποκαλύψει την αλήθεια, για να μπορέσει να δικάσει σωστά. Εκτιμούμε αυτούς που λένε την αλήθεια και περιφρονούμε τους ψεύτες. Θεωρούμε ότι η επιστήμη ψάχνει να ανακαλύψει την αλήθεια για το πώς είναι ο κόσμος. Στην καθημερινή ζωή όλοι, λίγο ή πολύ, καταλαβαίνουμε τι είναι η αλήθεια. Ακόμα και ένα μικρό παιδί θα καταλάβει αμέσως, αν του πούμε: «πες μου την αλήθεια, εσύ έσπασες το βάζο;» Όταν όμως προσπαθήσουμε πιο συστηματικά να δούμε τι είναι αυτό που κάνει κάτι αληθές, τι κριτήρια έχουμε, για να

κρίνουμε τότε κάτι είναι αληθές, ή ποια είναι η σχέση των πεπιοθήσεων μας με την πραγματικότητα, για να είναι αληθείς και να αποτελούν γνώση, τότε τα πράγματα γίνονται πιο πολύπλοκα.

1. Τι εννοούμε με τη λέξη «αλήθεια»;

Από τα παραπάνω παραδείγματα γίνεται φανερό ότι χρησιμοποιούμε τη λέξη «αλήθεια», όταν αναφερόμαστε σε γνώμες, πεπιοθήσεις, θεωρίες, περιγραφές κτλ. Όλα αυτά όμως (γνώμες, πεπιοθήσεις κτλ.) εκφράζονται στη γλώσσα με προτάσεις. Μπορούμε επομένως να πούμε ότι τελικά η αλήθεια ή το ψέμα αναφέρονται σε προτάσεις, είναι χαρακτηριστικά προτάσεων. Εντούτοις, δεν μπορούν όλες οι προτάσεις να χαρακτηριστούν αληθείς ή

ψευδείς. Έτσι, προταγές, ευχές, ερωτήσεις, παρακλήσεις κτλ. δεν επιδέχονται τον χαρακτηρισμό αληθείς ή ψευδείς. Ας το σκεφτούμε ωστόσο καλύτερα. Νομίζετε ότι μπορούμε να πούμε ότι είναι αληθείς ή ψευδείς οι προτάσεις: «Κώστα, έλα εδώ γρήγορα!» ή «άραγε πήγε η Μαρία στον κινηματογράφο χθες;»; Παραμένουμε λοιπόν σε προτάσεις που δηλώνουν κάτι, δηλαδή προτάσεις που μας λένε πώς είναι μια κατάσταση πραγμάτων, όπως λόγου χάριν η πρόταση «πάνω σ' αυτό το τραπέζι βρίσκεται ένα ανθοδοχείο».

Υπάρχουν όμως περιπτώσεις που χρησιμοποιούμε τη λέξη «αλήθεια» ή πιο συχνά το επίθετο «αληθινός» όχι για προτάσεις αλλά για πράγματα. Λέμε, για παράδειγμα, «αυτός είναι ένας αληθινός πίνακας του Πικάσο» ή «θα σου μαγειρέψω

τον αληθινό μουσακά» ή «αυτό που σου περιέγραψα ήταν ένα αληθινό πλοίο». Στις περιπτώσεις αυτές η λέξη «αληθινός» χρησιμοποιείται με πολλά νοήματα. Έτσι, όταν λέμε ότι ο πίνακας είναι «αληθινός», εννοούμε ότι είναι «αυθεντικός» και «όχι πλαστός»· όταν λέμε ότι ο μουσακάς είναι «αληθινός», εννοούμε ότι είναι ο «παραδοσιακός» μουσακάς και «όχι παραλλαγή του»· όταν λέμε ότι το πλοίο είναι «αληθινό», εννοούμε ότι είναι «πραγματικό» και «όχι της φαντασίας μας». Τα πράγματα δηλαδή είναι αυτά που είναι, ούτε αληθινά ούτε ψεύτικα. Οι σκέψεις μας ή οι προτάσεις μας για τα πράγματα είναι αληθείς ή ψευδείς. Οι άνθρωποι μόνο λένε αλήθεια ή ψέμα.

Πολλές φορές πάλι ταυτίζουμε την αλήθεια με τη γνώση. Πράγματι, αυτές οι δύο έννοιες είναι συγγενείς

μεταξύ τους. Αν γνωρίζω κάτι, τότε αυτή η γνώση μου είναι πάντοτε αληθής. Αν μια πεποίθησή μου είναι ψευδής, τότε αυτή δεν είναι γνώση. Υπάρχουν όμως πεποιθήσεις ή προτάσεις που, ενώ είναι αληθείς, δεν τις γνωρίζουμε ή δεν είναι δυνατόν να τις γνωρίσουμε. Για παράδειγμα, η πρόταση «ο Όλυμπος είναι το ψηλότερο βουνό της Ελλάδας» είναι μια αληθής πρόταση. Εγώ όμως μπορεί να μην το γνωρίζω και να νομίζω ότι το ψηλότερο βουνό της Ελλάδας είναι ο Παρνασσός. Άρα η έννοια της αλήθειας είναι ευρύτερη από αυτήν της γνώσης. Ενώ όλες οι γνώσεις είναι αληθείς, υπάρχουν αλήθειες που δεν είναι γνώσεις.

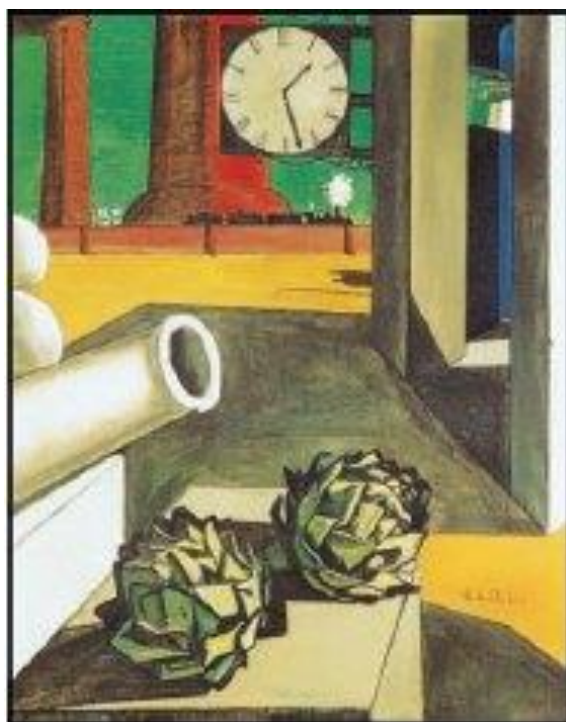
Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, υπάρχουν διαδικασίες μέσω των οποίων μπορούμε να απο-

κτήσουμε γνώσεις. Ωστόσο, οι διαδικασίες ή τα κριτήρια για την απόκτηση της γνώσης δεν μπορεί να είναι τα ίδια με αυτά για την εύρεση της αλήθειας, διότι τότε πάρα πολλές αλήθειες που δεν είναι γνώσεις θα έμεναν απέξω. Πολλές φορές λέμε: «Είμαι βέβαιος ότι αυτή είναι η αλήθεια, αλλά δεν μπορώ να στο αποδείξω». Μήπως λοιπόν η απόλυτη βεβαιότητα ή το προφανές είναι αυτό που μας λέει ότι κάτι είναι αλήθεια; Μια παρόμοια απάντηση έδωσε ο Ρενέ Ντεκάρτ, υποστηρίζοντας ότι η μόνη απόλυτα βέβαιη πρόταση –και άρα αληθής– για την οποία είναι αδύνατον κανείς να αμφιβάλλει είναι: «σκέφτομαι, άρα υπάρχω» (cogito ergo sum). Ακολούθως ο Ντεκάρτ έθεσε τον εξής κανόνα: αυτά που συλλαμβάνουμε με τη σκέψη μας κατά τρόπο σαφή

και ξεχωριστά το ένα από το άλλο είναι αληθή. Με παρόμοιο τρόπο πολλοί στο παρελθόν θεώρησαν ότι τα αξιώματα των μαθηματικών είναι προφανή και αυταπόδεικτα.

Ωστόσο, η αναγνώριση του προφανούς και του αυταπόδεικτου ως κριτηρίου της αλήθειας προκαλεί εύλογη απορία σχετικά με το πώς πρέπει να εννοούμε αυτό το προφανές, βέβαιο ή αυταπόδεικτο. Είναι δυνατόν να έχει κανείς την απόλυτη βεβαιότητα ότι μια πεποίθησή του είναι αληθής και συγχρόνως να «πλανάται πλάνην οικτράν»; Η απάντηση είναι καταφατική και τα παραδείγματα άφθονα. Για χιλιάδες χρόνια οι άνθρωποι ήταν βέβαιοι ότι η Γη είναι επίπεδη· όταν δύο λαοί βρίσκονται σε πόλεμο, οι άνθρωποι και από τις δύο πλευρές είναι βέβαιοι για την «αλήθεια και το δί-

καιο» του αγώνα τους· οι περισσότεροι πολιτικοί πιστεύουν ακράδαντα ότι το συμφέρον του κόμματός τους είναι και συμφέρον του έθνους. Συχνά οι προκαταλήψεις, τα πάθη, τα συμφέροντα και οι συνήθειές μας προκαλούν την εντύπωση ότι κάτι είναι απόλυτα βέβαιο και αληθές, με συνέπεια να παρασυρόμαστε σε λάθη.

Τζιόρτζιο ντε Κίρικο, Η κατάκτηση του φιλοσόφου, 1914, Σικάγο, Ινστιτούτο Τέχνης.

Ο Σωκράτης υπήρξε το παράδειγμα του φιλοσόφου που προσπάθησε, με την ελεγκτική του μέθοδο, να αποκαλύψει τέτοιες πλάνες, πεπιοθήσεις δηλαδή που οι άλλοι θεωρούσαν βέβαιες αλήθειες. Στην Απολογία του αναφέρει ότι, για να ελέγξει τον χρησμό του μαντείου, που έλεγε ότι δεν υπάρχει άνθρωπος σοφότερος από αυτόν, πήγε σε κάποιον πολιτικό τον οποίο θεωρούσαν όλοι σοφό. Ενώ λοιπόν τον εξέταζε με τις ερωτήσεις του, διαπίστωσε με έκπληξη ότι ο άνθρωπος αυτός, παρ' όλο που θεωρούνταν από τους άλλους, αλλά και από τον εαυτό του, ότι ήταν σοφός, εντούτοις δεν ήταν. Όταν μάλιστα προσπάθησε να του το πει, το μόνο που κατάφερε ήταν να κάνει τον άλλον και αρκετούς από το ακροατήριο να τον μισήσουν. «Επιστρέφο-

ντας σκεφτόμουν μόνος μου κι έλεγα: «απ' αυτόν τον άνθρωπο είμαι σοφότερος, διότι, παρ' όλο που κανείς μας δεν ξέρει σχεδόν τίποτα, αυτός νομίζει ότι ξέρει πολλά και σπουδαία, εγώ όμως δεν ξέρω, αλλά και δε νομίζω ότι ξέρω» [...]
Έπειτα πήγα και σε άλλον απ' αυτούς που θεωρούνταν σοφοί. Έφυγα με την ίδια εντύπωση και απέκτησα το μίσος αυτού και πολλών άλλων.»

Επιπλέον, αν δεχτούμε τη βεβαιότητα και το προφανές ως κριτήριο αλήθειας, τότε τι είναι το ψέμα; Όλες οι μη «απόλυτα βέβαιες προτάσεις» θα πρέπει να θεωρηθούν ψευδείς; Ή μήπως μόνο οι καθόλου βέβαιες; Και αν είναι έτσι, αυτές οι προτάσεις που είναι «λίγο βέβαιες» θα είναι «λίγο αληθείς» και «λίγο ψευδείς»; Αυτό όμως είναι αδύνατον.

Γίνεται φανερό ότι η βεβαιότητα και το προφανές δεν μπορούν –τουλάχιστον από μόνα τους– να αποτελέσουν κριτήρια αλήθειας. Ένα κριτήριο για την αλήθεια θα πρέπει πρώτα να αφορά όλες τις προτάσεις και όχι μερικές, θα πρέπει επίσης να επιτρέπει το ψεύδος ως άρνηση της αλήθειας και, τέλος, θα πρέπει να βρίσκεται έξω από την πρόταση ή την πεποίθηση που κρίνουμε ως αληθή ή ψευδή με άλλα λόγια, η αλήθεια ή το ψέμα μιας πρότασης θα πρέπει να εξαρτώνται από κάτι που βρίσκεται έξω από την πεποίθηση. Επειδή λοιπόν το πρόβλημα είναι πιο περίπλοκο, είναι καλύτερα να μιλήσουμε για θεωρίες και όχι για κριτήρια αλήθειας.

2. Θεωρίες για την αλήθεια

Για την αλήθεια και τα κριτήρια

της αλήθειας έχουν διατυπωθεί αρκετές θεωρίες. Οι σημαντικότερες όμως είναι δύο: η θεωρία της αντιστοιχίας και η θεωρία της συνοχής. Και οι δύο θεωρίες έχουν τις ρίζες τους στην εποχή του Πλάτωνα. Το ζήτημα όμως της αλήθειας αποτέλεσε αντικείμενο έντονου προβληματισμού στη φιλοσοφία του 20ού αιώνα τόσο σε σχέση με τη φυσική γλώσσα όσο και σε σχέση με τις τυπικές γλώσσες, όπως αυτή των μαθηματικών ή της λογικής.

A. Θεωρία της αντιστοιχίας

Η θεωρία αυτή ξεκινά από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, την επεξεργάστηκαν πιο συστηματικά όμως οι σχολαστικοί του Μεσαίωνα. Σύμφωνα με αυτούς, αν το περιεχόμενο μιας πρότασης που εκφράζει κάποια πεποίθησή μας, αντι-

Ρενέ Μαγκρίτ, Οι εικόνες απατούν, 1928/29. Η περίφημη πίππα... Με έχουν κατηγορήσει πολύ γι αυτή! Και όμως ... μπορείτε να τη γεμίσετε με καπνό; Όχι, γιατί είναι απλώς μια εικόνα, και τίποτα περισσότερο. Εάν είχα γράψει «Αυτή είναι μια πίππα», θα έλεγα ψέματα!"
Ρενέ Μαγκρίτ.

στοιχεί πλήρως στη φύση των πραγμάτων και στις μεταξύ τους σχέσεις, τότε η πρόταση είναι αληθής, διαφορετικά είναι ψευδής. Μια τέτοια άποψη δέχεται ότι στον

νου μας σχηματίζεται, κατά κάποιον τρόπο, ένα αντίγραφο των αντικειμενικών δεδομένων του κόσμου, οπότε η πρόταση που αντιστοιχεί σ' αυτά τα δεδομένα είναι αληθής. Για παράδειγμα, αν πιστεύουμε ότι «ο Γιάννης είναι στο δωμάτιό του και διαβάζει» και πράγματι ο Γιάννης είναι στο δωμάτιό του και διαβάζει, τότε η πεποίθησή μας είναι αληθής. Η άποψη αυτή συμφωνεί με ρεαλιστικές αντιλήψεις που δέχονται την αυθυπαρξία της πραγματικότητας και την καθοριστική συμβολή της στη γνωστική διαδικασία. Η θεωρία της αντιστοιχίας στηρίζεται σε δύο προϋποθέσεις: α) ότι κάθε γνώση είναι γνώση της πραγματικότητας και β) ότι η πραγματικότητα δεν αναπλάθεται αυθαίρετα από την ανθρώπινη νόηση, αλλά επιβάλλει σ' αυτήν τους κανόνες

της. Όπως λέει και ο Αριστοτέλης, «δεν είσαι λευκός επειδή εμείς νομίζουμε ότι στ' αλήθεια είσαι λευκός, αλλά, αντίθετα, επειδή εσύ είσαι λευκός, εμείς που το λέμε αυτό λέμε την αλήθεια» (Μεταφυσικά, 1051b7).

Υπάρχουν όμως σοβαρές επιφυλάξεις για την εικόνα ή το αντίγραφο της πραγματικότητας που σχηματίζεται στον νου μας. Η αλήθεια δεν είναι η αλήθεια της πραγματικότητας αλλά των δικών μας σκέψεων και πεπιοθήσεων. Είναι όμως δυνατή η πρόσβασή μας σε μια πραγματικότητα ανεξάρτητη από τον νου και τη γλώσσα; Η αλήθεια προϋποθέτει τη διατύπωση μιας κρίσης ή ενός συστήματος κρίσεων σχετικά με την πραγματικότητα, δηλαδή προϋποθέτει την ανακατασκευή της πραγματικότητας σύμφωνα με μια σειρά πνευματικών διεργασιών.

Έτσι, φτάνουμε στο κεντρικό σημείο του προβλήματος. Αν το κριτήριο της αλήθειας των προτάσεων ή των κρίσεων που διατυπώνουμε είναι η «αντιστοιχία πράγματος και νου», αυτή η αντιστοιχία, με τη σειρά της, χρειάζεται κάποιες προϋποθέσεις, ώστε να είναι έγκυρη και αποδεκτή επιστημολογικά. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι:

- Η σκέψη πρέπει να συμφωνεί διαρκώς με τον εαυτό της, να σέβεται τις αρχές της και να μην παρασύρεται σε άλματα, κενά ή αντιφάσεις.**
- Η σκέψη πρέπει να μελετά συστηματικά και επίμονα τα φαινόμενα, που αποτελούν τη μόνη γνήσια αφετηρία κάθε ορθής γνωστικής διαδικασίας.**
- Το εμπειρικό υλικό που προέρχεται από τη μελέτη των φαινομένων πρέπει να υποβάλλεται σε πνευμα-**

Αυτό δεν είναι ένα μήλο, 1964.

Το μήλο, ακόμη και όταν ζωγραφίζεται με τόσο πειστικό τρόπο, δεν παύει να είναι παρά μόνο χρώματα σε ομοιόμορφο φό-

ντο. Ούτε η λέξη «μήλο» είναι το ίδιο φρούτο, αλλά απλώς μια αναφορά σε αυτό, που τελικά παραμένει πάντα συμβατική.

ΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΟΞΟΥ. Οι φιλόσοφοι δίνουν ακριβές νόημα στην έννοια του παράδοξου: το παράδοξο προκύπτει όταν, για την καθεμία από δύο αντιφατικές προτάσεις, υπάρχει εξίσου καλή απόδειξη. Τα παράδοξα αποκαλύπτουν ελλείψεις στον συμβολισμό μας, και συχνά αντανακλούν τη σύγκρουση μεταξύ δύο συμβάσεων που δεί-

χνουν προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Στον πίνακα του Μαγκρίτ, η οπτική και η γραπτή αναπαράσταση εκπέμπουν αντιφατικά σήματα.

τικό έλεγχο και να αξιοποιείται. Με άλλα λόγια, το πρώτο αυτό υλικό δεν μπορεί να είναι το τέρμα της επιστημονικής αναζήτησης. Η υπέρμετρη προσκόλληση στα φαινόμενα μπορεί να αποδειχτεί επιφανειακή και να μην οδηγεί στην ερμηνεία των φυσικών φαινομένων και των νόμων που τα διέπουν.

- Η όποια ερμηνεία της πραγματικότητας πρέπει να έχει δυναμικό –και όχι στατικό– χαρακτήρα· να μπορεί διαρκώς να εμπλουτίζεται, να διορθώνεται και, αν χρειάζεται, να αναθεωρείται.**

Εντούτοις, και παρ' όλα όσα είπαμε, τίθεται το ερώτημα: μπορούμε

να κατανοήσουμε τι είναι αυτή η υποτιθέμενη «αντιστοιχία νου και πραγματικότητας» και, πολύ περισσότερο, μπορούμε να ελέγξουμε με ποιον τρόπο αυτή επιτυγχάνεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, ακόμη κι όταν εκπληρώνονται οι προϋποθέσεις που αναφέραμε; Πολλοί σύγχρονοι φιλόσοφοι αρνούνται τη δυνατότητα τέτοιας αντιστοιχίας και είτε προτείνουν άλλες θεωρίες είτε εγκαταλείπουν τελείως την έννοια της αλήθειας.

B. Η θεωρία της συνοχής

Η θεωρία αυτή φαίνεται να ανάγεται στον Χέγκελ και ίσως –σε κάποια προδρομική μορφή της– στον Μπέρκλεϋ και στον Σπινόζα ή ακόμα και στην ελεγκτική διαλεκτική του Σωκράτη. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, εφόσον για ένα συγκεκριμένο θέμα διατυπώνεται ένα σύστη-

μα ερμηνευτικών προτάσεων που δεν παρουσιάζουν αποκλίσεις ή αντιφάσεις μεταξύ τους, αλλά, αντίθετα, χαρακτηρίζονται από αυστηρή λογική συνοχή και συνάφεια, τότε αυτές οι προτάσεις αληθεύουν.

Όσον αφορά το κριτήριο της συνοχής, υπάρχουν κάποιες σημαντικές δυσκολίες. Κατ' αρχάς τι σημαίνει η ίδια η λέξη «συνοχή»; Χρησιμοποιείται για να δηλώσει ότι ένα σύνολο προτάσεων δεν περιέχει αντιφάσεις; Σ' αυτή την περίπτωση θα μπορούσε ένα σύστημα προτάσεων να είναι συνεκτικό (απαλλαγμένο από αντιφάσεις), αλλά οι προτάσεις του να μη σχετίζονται μεταξύ τους, όπως για παράδειγμα οι προτάσεις «το χιόνι είναι άσπρο» και «δύο και δύο ίσον τέσσερα». Μήπως οι προτάσεις ενός συνεκτικού συστήματος θα πρέπει να σχετίζονται

κατά κάποιον τρόπο μεταξύ τους ή να αλληλοϋποστηρίζονται; Σ' αυτή την περίπτωση όμως θα πρέπει να καθοριστεί σαφώς τι είδους συσχετισμούς ή αλληλοϋποστηρίξεις προτάσεων επιτρέπουμε. Ακόμα, θα ήταν δυνατόν κάποιο αποδεδειγμένο ψεύδος, με βάση τη θεωρία της αντιστοιχίας, να μην προκαλεί εσωτερικές αντιφάσεις και έτσι να διεκδικεί τον χαρακτηρισμό της αλήθειας. Επιπλέον, το κριτήριο της συνοχής, παρ' όλο που δεν είναι εσωτερικό κριτήριο για καθεμιά πρόταση ξεχωριστά, είναι εντούτοις εσωτερικό κριτήριο για το σύνολο των συνεκτικά δομημένων προτάσεων. Άρα, υπό μία έννοια, το κριτήριο της συνοχής δεν είναι αντικειμενικό, αφού θα ήταν δυνατόν να έχουμε δύο εξίσου συνεκτικά συστήματα όπου οι προτάσεις (ή κάποιες

προτάσεις) του ενός να αντιφάσκουν με τις προτάσεις του άλλου. Μια τέτοια περίπτωση έχουμε με τις μη ευκλείδειες γεωμετρίες. Αν θέλουμε να κρίνουμε δύο τέτοια συστήματα, θα πρέπει αναγκαστικά να ανατρέξουμε σε άλλο κριτήριο πέραν της συνοχής.

Φαίνεται λοιπόν ότι το κριτήριο της συνοχής δεν είναι από μόνο του επαρκές. Η θεωρία της συνοχής, δίνοντας έμφαση στις σχέσεις μεταξύ των προτάσεων, ταιριάζει περισσότερο σε ιδεαλιστικά συστήματα, όπου η αλήθεια έχει να κάνει με τον νου, παρά σε προτάσεις που έχουν να κάνουν με την εμπειρία και τον εξωτερικό κόσμο. Είναι βέβαια δυνατόν να διατυπωθούν μικτές θεωρίες περί αλήθειας που να συνδυάζουν το κριτήριο της αντιστοιχίας με αυτό της συνοχής.

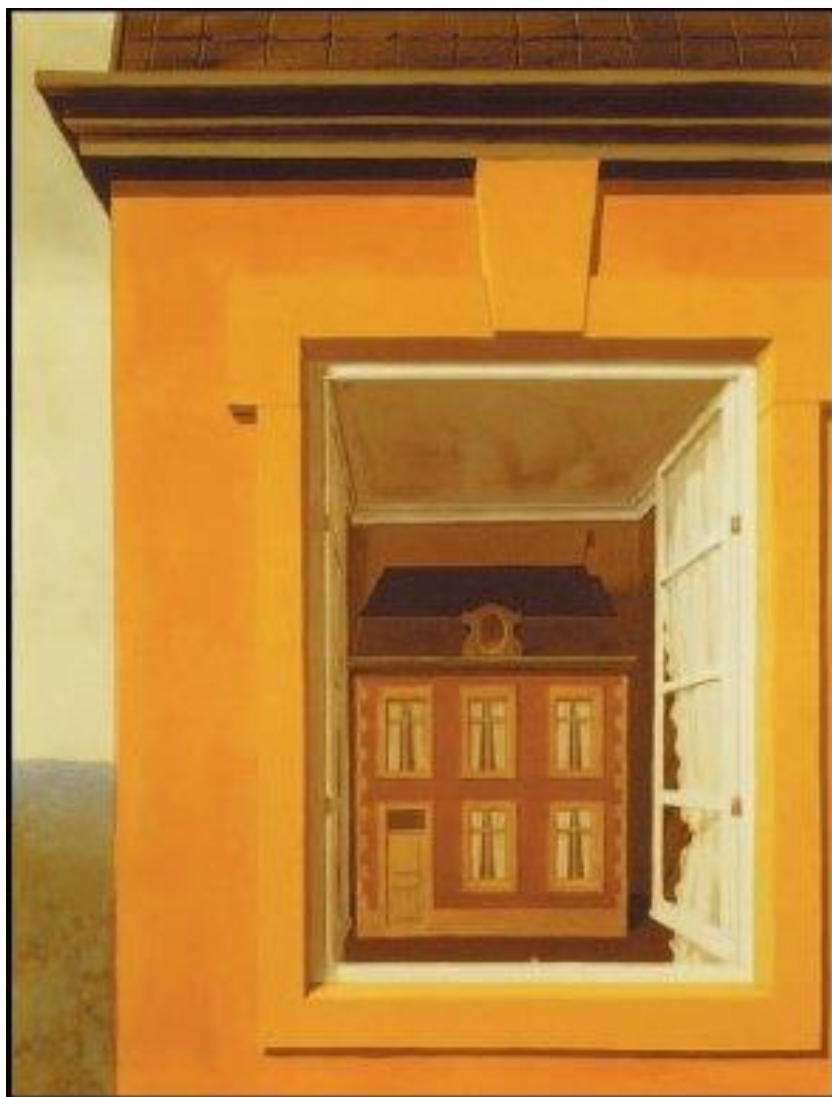
Γ. Άλλες θεωρήσεις

Ένα άλλο κριτήριο αλήθειας υποστηρίχτηκε από τους πραγματιστές φιλοσόφους. Σύμφωνα με αυτούς, κριτήριο της αλήθειας είναι η πρακτική ωφέλεια, ενώ αληθές είναι ό,τι προάγει τον άνθρωπο εξυπηρετώντας τα καλώς εννοούμενα συμφέροντά του. Είναι δύσκολο βέβαια να κατανοήσουμε πώς αυτό το κριτήριο μπορεί να εφαρμοστεί στη φυσική ή στα μαθηματικά. Επιπλέον, το κριτήριο αυτό προϋποθέτει ότι συμφωνούμε όλοι ως προς το τι είναι ωφέλιμο και συμφέρον για τους ανθρώπους. Το συμφέρον όμως του ενός μπορεί να μην ταυτίζεται με αυτό του άλλου. Θα έχουμε τότε προτάσεις που για άλλους θα είναι αληθείς και για άλλους ψευδείς; Μια άποψη, ακόμα κι αν μας ευχαριστεί, μας παρηγορεί ή μας βολεύει, δεν

είναι υποχρεωτικά και αληθής. Αντίθετα, επιβάλλεται να υποβληθεί στην αποδεικτική διαδικασία, και μάλιστα με ιδιαίτερη προσοχή.

Λόγω των προβλημάτων που διαπιστώσαμε στις διάφορες θεωρίες για την αλήθεια, πολλοί σύγχρονοι φιλόσοφοι θεωρούν ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε τελείως την έννοια της αλήθειας. Σύμφωνα με αυτούς, η αλήθεια δεν εκφράζει ούτε κάποια υπαρκτή ιδιότητα μιας πεποίθησης ή μιας πρότασης ούτε τη σχέση των πεποιθήσεων ή των προτάσεων με τον κόσμο. Δηλώνει απλώς ότι εγκρίνουμε ή αποδεχόμαστε μια πρόταση ή μια πεποίθηση. Το να ισχυριστούμε, για παράδειγμα, ότι η πρόταση «η Αθήνα είναι η πρωτεύουσα της Ελλάδας» αληθεύει αποτελεί πλεονασμό, πράγμα που ισοδυναμεί με το να

βεβαιώσουμε απλώς αυτή την πρόταση. Είδαμε ότι δεν είναι δυνατόν να έχουμε μια καθολική θεωρία για την αλήθεια, που να μας δίνει ικανοποιητικά κριτήρια για όλες τις περιπτώσεις προτάσεων. Παρ' όλα αυτά όμως τα διάφορα κριτήρια δεν αποκλείουν το ένα το άλλο. Μπορούμε να φθάσουμε σε πολύ καλύτερα αποτελέσματα εφαρμόζοντας δύο ή και περισσότερα κριτήρια μαζί. Έτσι, για παράδειγμα, θα ήταν δυνατόν να χρησιμοποιήσουμε το κριτήριο της αντιστοιχίας για εμπειρικές προτάσεις, που στηρίζονται στα δεδομένα των αισθήσεων και στην παρατήρηση, και το κριτήριο της συνοχής για άλλες, πρόσθετες προτάσεις, που παράγονται από τις εμπειρικές ή που μπορεί να ερμηνεύουν ή να δίνουν εξηγήσεις.

Ρενέ Μαγκρίτ, Διαλεκτικής εγκώμιον, 1936. «Ένα εσωτερικό χωρίς εξωτερικό δύσκολα μπορεί να αποτελέσει εσωτερικό» Γκ. Φ. Χέγκελ. Η πιο συχνή έγνοια του Μαγκρίτ, όταν διάλεγε μοτίβα, ήταν η αντιστροφή ή η σύμφυση των εσωτερικών και των εξωτερικών όψεων, ή και γενικότερα των αντίθετων πόλων.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Το να λέει κανείς ότι αυτό που είναι δεν είναι ή ότι αυτό που δεν είναι ότι είναι, αυτό είναι ψευδές, και [το να λέει] ότι αυτό που είναι είναι, και ότι αυτό που δεν είναι δεν είναι [είναι] αληθές, έτσι ώστε αυτός που λέει πως κάτι είναι ή πως κάτι δεν είναι μπορεί να αληθεύει ή να ψεύδεται».

(Αριστοτέλης, Μεταφυσικά,
1011b25-28)

2. «Ένα σύμπλεγμα λοιπόν καμωμένο από ονόματα και ρήματα που θα έλεγε για σένα διαφορετικά από αυτά που ισχύουν και τα «μη όντα» για «όντα», ένα τέτοιο σύμπλεγμα φαίνεται ολοκάθαρα ότι πραγματικά είναι ένας λόγος ψευδής
(Πλάτων, Σοφιστής 263d)

3. «Μια πρόταση είναι αληθής εάν και μόνο είναι μέλος ενός συνεκτικού συνόλου. [...] Για έναν οπαδό της θεωρίας της συνοχής η αλήθεια και το σύστημα ταυτίζονται, και η συνοχή ορίζεται ως η αμοιβαία εξηγησιμότητα. Καθώς αυξάνεται η συνοχή του συστήματος, οι σχέσεις μεταξύ των μερών του γίνονται όλο και σφιχτότερες. Η εξηγητική ισχύς του συστήματος γίνεται τόσο μεγάλη, ώστε δε βλέπουμε πια με ποια έννοια αυτό ή εκείνο το μέρος απλώς συμβαίνει να είναι αληθές. Αντίθετα, αρχίζουμε να θεωρούμε κάθε μέρος ως αναγκαίο για το όλον και έτσι αναγνωρίζουμε πως αυτό που σε ένα προγενέστερο στάδιο ήταν «ενδεχομενική» αλήθεια έχει μεταβληθεί σε αναγκαία αλήθεια».

(J. Dancy, An Introduction to

Contemporary Epistemology, Oxford 1985, σ. 113)

4. «Η σημασία για την ανθρώπινη ζωή να έχει κανείς αληθείς πεποιθήσεις σχετικά με γεγονότα είναι κάτι αξιοσημείωτο. Ζούμε σε έναν κόσμο πραγματικοτήτων, οι οποίες μπορεί να είναι απείρως χρήσιμες ή απείρως επιβλαβείς. Παραστάσεις που μας διευκρινίζουν ποιες από αυτές μπορούμε να προσδοκούμε ότι θεωρούνται αληθείς σε αυτή την πρωταρχική σφαίρα της επαλήθευσης. Και η επιδίωξη τέτοιων παραστάσεων είναι ένα πρώτιστο ανθρώπινο καθήκον. Η κατοχή της αλήθειας πόρρω απέχει από το να είναι αυτοσκοπός, αποτελεί μόνο ένα προκαταρκτικό μέσο σε σχέση με άλλες ζωτικές ικανοποιήσεις. [...] «Αλήθεια» είναι το όνομα για οποιαδήποτε παράσταση θέτει τη

διαδικασία επαλήθευσης σε κίνηση «χρήσιμη» είναι το όνομα για την ολοκληρωμένη λειτουργία της στην εμπειρία. Οι αληθείς παραστάσεις δε θα πρέπει ποτέ να θεωρούνται απομονωμένες ή να αποκτούν ένα γενικό όνομα, και ιδιαίτερα ένα όνομα που να υποδηλώνει αξία, εκτός εάν έχουν υπάρξει χρήσιμες εξαρχής.»
(Ουίλιαμ Τζέιμς, Πραγματισμός, μτφρ. Χ. Σταματέλος, Αθήνα 2006, σ. 196-197)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια είναι η σημασία των λέξεων «αλήθεια» και «αληθινός» στις παρακάτω προτάσεις;
 - α. Είναι ένας αληθινός φίλος.
 - β. Είναι ένας αληθινός ηθοποιός.
 - γ. Δεν μπορείς να ζωγραφίσεις έναν αληθινό κύκλο.

δ. Η αληθινή σημασία της λέξης «δημοκρατία» είναι...

ε. Η αλήθεια πληγώνει.

2. Για ποιον λόγο κατά τη γνώμη σας μια προσαγή, ερώτηση ή ευχή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αληθής ή ψευδής; Σκεφτείτε διάφορα παραδείγματα.

3. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στην αλήθεια και στην πραγματικότητα;

4. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα αδύνατα σημεία της θεωρίας της συνοχής;

5. Είναι αλήθεια ότι ο ήλιος θα ανατείλει αύριο; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

6. Ποια μειονεκτήματα μπορεί να έχει κατά τη γνώμη σας η θέση που

πρεσβεύει ότι δεν πρέπει να μιλάμε για αλήθεια;

7. Κρίνετε τις παρακάτω θέσεις:

α. Αυτό είναι αλήθεια γι' αυτόν αλλά όχι για μένα.

β. Αυτή είναι η αλήθεια του αλλά όχι η δική μου.

γ. Μια πρόταση δεν είναι ούτε αληθής ούτε ψευδής, έως ότου κάποιος βρει επιχειρήματα υπέρ ή εναντίον της.

δ. Μια πρόταση δεν είναι ούτε αληθής ούτε ψευδής, έως ότου κάποιος τη σκεφτεί.

ε. Μια πρόταση μπορεί να είναι αληθής σήμερα αλλά ψευδής στο μέλλον (π.χ. «ο πληθυσμός της Ελλάδας είναι 11 εκατομμύρια»).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 1ου τόμου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:	
ΞΕΚΙΝΩΝΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΡΙΑ....	5
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ:	
Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ	
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ	9
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ:	
ΒΑΣΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟ-	
ΦΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ.....	28
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ:	
ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ	
ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ.....	49
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ:	
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	68
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ:	
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ	87
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	95

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:	
ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ...	98
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ:	
ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ	103
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ:	
ΛΕΞΕΙΣ, ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΕΣ	
ΕΝΝΟΙΕΣ	112
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ:	
ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ;	141

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ -ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.